

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК
З МОДЕЛЮВАННЯ В СИСТЕМІ ВІДКРИТОЇ ОСВІТИ

Суми – 2011

Рекомендовано Вченою радою Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Протокол № 3 від «22» листопада 2011 р.

Рецензенти: Н.Н. Чайченко, доктор педагогічних наук, професор
О.М. Рудь, кандидат філологічних наук, доцент.

Термінологічний словник з моделювання в системі відкритої освіти / упорядники
Ніколаєва К.В., Наконечна Л.М., Бабенко Ю.М. – Суми: СОШПО, 2011. – 96 с.

Характерною рисою словника є деталізована та структурована форма подання більшості понять і термінів сучасної педагогічної тематики, що є першим кроком у моделюванні об'єктів і процесів системи відкритої освіти. Словник розрахований на магістрів, що навчаються за спеціальностями педагогіка вищої школи та управління навчальними закладами, викладачів з цих спеціальностей та читачів, професійна діяльність яких пов'язана з моделюванням в системі відкритої освіти.

© Ніколаєва К.В., Наконечна Л.М., Бабенко Ю.М. упорядкування, 2011

АБСТРАГУВАННЯ (від лат. *abstrahere* – відволікати) – мисленнєва операція, філософський і логічний метод "відволікання", який дає змогу переходити від конкретних предметів до загальних понять і законів розвитку.

АБСТРАКТНЕ МИСЛЕННЯ – один з видів людського мислення, який полягає в утворенні абстрактних понять і в оперуванні ними. Абстрактні поняття ("число", "сила", "матерія" тощо) виникають у процесі мислення як узагальнення даних чуттєвого пізнання конкретних предметів і явищ об'єктивної дійсності. А. м. особливо тісно пов'язане з мовою.

АБСТРАКЦІЯ (від лат. *abstractio* – віддалення) – форма відображення в людській свідомості предметів і явищ об'єктивної дійсності, мисленого відокремлення (абстрагування) від їхніх властивостей і виділення спільної ознаки, яка характеризує даний клас предметів. А. можуть бути і формами мислення (поняття) і конкретно-чуттєвими наочними образами (схеми, символи, креслення). Наукові А. (поняття, закони, принципи) утворюються внаслідок абстрагуючої діяльності мислення в науковому пізнанні. Вони відображають найсуттєвіші властивості, зв'язки й відношення досліджуваних явищ. А. – одна з основних мислительних операцій. А. часто розуміють як процес і нерідко позначають терміном "абстрагування", а результат цього процесу – як власне А. Роль А. надзвичайно велика. Вона є необхідною умовою формування й розвитку науки та наукового мислення.

АВТОМАТИЗМ (від грец. *automatos* – самодіючий) в психології – дія, яка виконується майже без контролю свідомості. Розрізняють природжені автоматизовані дії (наприклад, процес дихання, рухи серця, кишечника тощо), які здійснюються за допомогою підкіркових відділів центральної нервової системи, і вищі, психічні, автоматизовані дії, зв'язані з діяльністю кори великих півкуль головного мозку. Вони виникають і розвиваються протягом життя людини під впливом її потреб, інтересів, вольової активності в результаті багаторазового повторення дій. Автоматизовані дії у вигляді звичок відіграють важливу роль у навчанні й вихованні. Людина здатна свідомо контролювати свої автоматичні й автоматизовані рухи та дії, гальмуючи їх, відповідно спрямовуючи чи переносючи в інші види діяльності.

АВТОНОМІЯ (від грец. *autos* – сам і грец. *nomos* – закон) – встановлення норм (правил) для себе самого; протилежністю А. є гетерономія. Суб'єктом А. може бути як особистість, так і група людей; у школі такою групою може бути об'єднання кількох учнів для розв'язання певного завдання; шкільний клас, орган учнівського самоврядування або учнівська організація.

АВТОРЕФЕРАТ ДИСЕРТАЦІЇ – стислий виклад кандидатської чи докторської дисертації, який виконується після її фактичного завершення. Видається, як правило, накладом 100-150 прим. і розсилається згідно спеціальних списків розсилки у спеціалізовані наукові організації з метою апробації та отримання відгуку на автореферат.

АВТОРИТАРНЕ (лат. *autoritas* – влада, вплив) **ВИХОВАННЯ** – педагогічна концепція, яка передбачає підкорення вихованця волі вихователя. Придушуючи ініціативу і самостійність, А. в. перешкоджає розвитку індивідуальності дитячої особистості, призводить до її нівелювання, виникнення конфронтації між педагогом і дітьми.

АВТОРИТАРНИЙ СТИЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – характеризується формально-функціональним підходом до учня; організовуючи діяльність, учитель спирається на власне уявлення про "середнього" учня і власні абстрактні вимоги до нього; у своїх діях і оцінках учитель, як правило, суб'єктивний і стереотипний.

АВТОРИТАРНІСТЬ – соціально-психологічна характеристика особистості, яка відображає її прагнення максимально підкорити своєму впливові партнерів по взаємодії та спілкуванню.

АВТОРИТЕТ УЧИТЕЛЯ – загальновизнана учнями та їхніми батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких чеснот належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність. Професійний А. у. значною мірою залежить також від його положення в суспільстві. Ставлення дітей до А. у. є неоднаковим у різному віці. В ранньому дитинстві діти повністю підкоряються авторитету вчителя, підростаючи ж, вони починають більш свідомо й конкретно сприймати ті якості вчителя, які створюють йому авторитет в очах дітей: його ерудицію, культуру, знання, педагогічний такт тощо.

АВТОРСЬКА ШКОЛА – оригінальна загальнопедагогічна, дидактична, методична чи виховна система, опрацьована з урахуванням надбань психології, педагогіки, вікової фізіології та інших наук, вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду, яка реалізується під керівництвом чи за участі її автора (авторів) принаймні в одному навчально-виховному закладі. Як правило, А. ш. є іменною (наприклад, школа В.О. Сухомлинського, школа М.П. Гузика тощо). Однак часто такі школи виокремлюють і за узагальненою назвою філософської, соціологічної, психолого-педагогічної ідеї, покладеної в основу навчально-виховної системи ("Школа розвиваючого навчання", "Школа діалогу культур" тощо). А. ш. є експериментальним навчально-виховним закладом, діяльність якого базується на розробленій автором чи авторським колективом педагогічній концепції експериментального майданчика. Термін запроваджено наприкінці 80-х років ХХ ст., однак у світовій педагогіці авторськими по суті були навчальні заклади Й. Песталоцці, Ф. Фребеля, М. Монтесорі, Р. Штейнера, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та ін.

АВТОРСЬКИЙ АРКУШ (авторський лист) – умовна одиниця виміру обсягу текстової та ілюстративної інформації літературного твору, що використовується у видавничій справі і є основою для обліку праці автора, укладача, рецензента тощо. Один авторський аркуш дорівнює

40 000 друкованих знаків прозаїчного тексту (враховуючи цифри, розділові знаки, проміжки між словами), чи 40 кілобайтам комп'ютерного тексту в DOS-форматі (разом з проміжками), чи 700 віршованим рядкам, чи 3000 см² площі ілюстративного матеріалу на сторінках видання. Об'ємом а.а. можна вважати 22 сторінки друкованого тексту за умови приблизно 1800 знаків/сторінку.

АВТОРСЬКІ НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ – складова частина програмно-методичного забезпечення освітнього процесу навчально-виховного закладу (школи, дитячого садка тощо). Для них характерні оригінальні концепції та зміст. Запровадженню А. н. п. передують експертиза, апробація, сертифікація тощо.

АВТОРСЬКІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ – розроблені педагогами-практиками технології, в яких у різних варіантах поєднано адекватні змісту і цілям різномірного і різнопрофільного навчання структурно-логічні, інтеграційні, ігрові, комп'ютерні, діалогові, тренінгові технології.

АДАПТАЦІЯ (від лат. adaptatio – пристосування) – 1) В біології – у широкому розумінні – пристосування в процесі еволюції будови, функцій, поведінки організмів до певних умов існування; у вузькому – зміна чутливості органів відчуття в результаті пристосування їх до зміни сили діючих подразників. А. може відбуватися як у напрямі підвищення чутливості (при переході від сильних подразників до слабких), так і в напрямі зниження її (при переході від слабких подразників до сильних). А. проявляється у всіх відчуттях. 2) У навчанні – спрощення тексту для тих, хто починає вивчати якийсь навчальний предмет.

АДАПТАЦІЯ ПРОФЕСІЙНА – процес або результат процесу пристосування працівника в початковий період його роботи на даному підприємстві до особливостей робочого місця та організації праці на виробництві. А. п. сприяє добрій підготовці людини до виконання даної роботи, а також її кмітливості, самостійності і відповідальності, допомога з боку старших і товаришів по праці.

АДАПТАЦІЯ СОЦІАЛЬНА – соціальне пристосування, процес або результат процесу, який передбачає гармонійне з точки зору індивідуальних прагнень людини задоволення її потреб, створення умов для її здорового, щасливого життя в суспільстві. Для успішного процесу А. с. важливу роль відіграють вихованість людини, її кмітливості, самостійності, відповідальності, її приналежності до певної соціальної групи.

АДАПТИВНІ (варіативні) моделі діяльності – певне зведення дій, які повною мірою розкривають посадові обов'язки та функції працівника чи організації.

АДМІНІСТРАЦІЯ (від лат. administratio – керування, управління) – 1) В широкому розумінні – вся діяльність держави по управлінню, здійснювана органами державного управління, органами виконавчої влади. 2) Керівний персонал установи, підприємства, організації (директор, завідувач та ін.).

АДМІНІСТРАЦІЯ ОСВІТНЯ – частина освітньої системи, завданням якої є соціальне управління процесами освіти й виховання відповідно до принципів і цілей державної освітньої політики, контроль і регулювання діяльності освітньо-виховних закладів, створення умов для їх функціонування, насамперед матеріальних і фінансових, а також забезпечення їх необхідними кадрами. А. о. в Україні складають центральні органи – Міністерство освіти та інші міністерства й відомства, які мають освітньо-виховні заклади, обласні управління та місцеві органи, представлені у вигляді відділів та управлінь освіти й виховання в органах місцевого самоврядування.

АКАДЕМІЧНИЙ РІВЕНЬ – обсяг змісту, достатній для подальшого вивчення предметів у вищих навчальних закладах; визначається для тих навчальних предметів, які є не профільними, а базовими або близькими до профільних.

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК (АПН) УКРАЇНИ – вища наукова установа з проблем освіти, педагогіки та психології, яка об'єднує найвидатніших учених, котрі досягли значних успіхів у науковій і науково-педагогічній діяльності, збагативши педагогічну або психологічну науку вагомими працями. Створена згідно з Указом Президента України в березні 1992. Відповідно до Статуту покликана всіляко сприяти найповнішому використанню й відтворенню інтелектуального та духовного потенціалу народів України, пріоритетному розвитку людинознавчих наук, забезпечувати випереджальний розвиток педагогічної науки з урахуванням перспектив соціально-економічного розвитку України, утверджувати загальнолюдські й національні цінності. Для виконання своїх завдань АПН організовує, координує та здійснює наукові дослідження з проблем освіти, педагогіки й психології, визначає наукову політику в галузі педагогіки та психології, розробляє і науково обґрунтовує новітні педагогічні технології, форми, методи й засоби освіти, виховання й навчання дітей різних вікових груп, створює програми, підручники та методичні посібники для різних навчально-виховних закладів, досліджує світові тенденції розвитку освіти й педагогічної науки, аналізує освітні стандарти і зміст освіти в зарубіжних країнах, вивчає, узагальнює та поширює передовий вітчизняний і зарубіжний педагогічний досвід. АПН підпорядковані науково-дослідні інститути педагогіки, психології тощо та ряд науково-педагогічних центрів та експериментальних майданчиків у різних регіонах країни для дослідження окремих проблем навчання й виховання. АПН видає журнал "Вісник АПН України" й "Педагогічну газету". АПН координує свою діяльність з науково-дослідною роботою кафедр педагогіки та психології педагогічних інститутів і університетів та інших вузів, допомагає їм у визначенні напрямку досліджень, у виборі наукових проблем тощо. Зв'язок і співробітництво з учителями й викладачами вузів здійснюються у різноманітних формах: сесії, дискусії, конференції, експозиції, семінари, спільна підготовка підручників, навчальних і методичних посібників,

монографій, "Педагогічні читання". Вищим органом АПН є Загальні збори дійсних членів, членів-кореспондентів та іноземних членів. Керівництво всією діяльністю Академії в період між Загальними зборами здійснює Президія в складі: президента, віце-президента, п'яти академіків-секретарів – керівників відділень, головного ученого секретаря і 8 членів, які обираються Загальними зборами терміном на п'ять років із числа її дійсних членів та членів-кореспондентів.

АКСІОЛОГІЯ (від грец. *axia* – цінність і *logos* – вчення) – вчення про цінності, теорія цінностей. А. загальна вивчає цінності, їхні ієрархії та системи; А. спеціальна – як сфера інтересу різних наук – розглядає властиві цим наукам цінності: моральні, естетичні, економічні, пізнавальні.

АКСІОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНА – розділ загальної педагогіки, в якому досліджуються цінності, які треба формувати у вихованців.

АКСІОМА (грец. *axiōma* – загальноприйняте, безперечне, від *axio* – вважаю гідним, наполягаю, вимагаю): вихідне положення, самоочевидний принцип. У дедуктивних наукових теоріях аксіомами називають основні вихідні положення чи твердження якоїсь теорії, що приймаються без доведень, і з яких шляхом дедукції, тобто чисто логічними способами, одержують весь інший її зміст. А. – те, що не потребує жодних доведень; твердження, заперечення якого заперечує основи логічного мислення.

АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. А. о. проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні. Інтегральна характеристика А. о. – активна життєва позиція людини, яка виявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній настроєності на діяльність. Протилежність А. – пасивність.

АКТУАЛІЗАЦІЯ (від лат. *actualis* – справжній, сучасний) – перехід певного інстинкту, схильності, здатності з можливого (потенціального) у справжній (актуальний) стан. У процесі А. подразнення, стимул, мотив виступають як поштовх, привід для виявлення певної дії, вчинку, які вже потенційно дозріли. У загальній психології говорять про А. уваги, пам'яті, уяви тощо; у соціальній психології – А. потреб, громадської думки, рольової поведінки особистості тощо. А. в навчанні – один з дидактичних принципів зв'язку шкільної науки з життям. Може виступати як порівняння: 1) історичних подій з сучасними; 2) сучасних подій з історичними; 3) даної сучасної події з іншими сучасними подіями; 4) знань, здобутих з книг та інших джерел інформації, з актуальними проблемами життя.

АКТУАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – системи оточуючого середовища, що використовують кінцевий продукт системи освіти, ініціюють вимоги щодо його якісних властивостей і забезпечують необхідні умови для стійкого функціонування і розвитку системи освіти.

АКТУАЛЬНІСТЬ (від лат. *actualis* – справжній, теперішній, сучасний, важливий у даний момент, злободенний, назрілий) – важливість, значимість чого-небудь на сьогодні, сучасність, злободенність. Позначає властивість інформації, відомостей, норм, яка може бути втрачена із часом, з появою свіжішої, сучаснішої інформації. Актуальність може втрачатися поступово, частинами, або в певних випадках – разово і повністю. У науці актуальність – обов'язкова умова необхідності і перспективності практично будь-якої наукової роботи, один з якісних критеріїв її оцінки. Як правило, актуальність висвітлюється у кожній дисертаційній роботі, монографії тощо.

АЛГОРИТМ (латинізов. *Algorithmi*, від імені перського математика IX ст. аль-Хорезмі) – послідовність, система, набір систематизованих правил виконання обчислювального процесу, що обов'язково приводить до розв'язання певного класу задач після скінченного числа операцій. При написанні комп'ютерних програм алгоритм описує логічну послідовність операцій.

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ – один із напрямів педагогічних досліджень, який акцентує на використанні тими, хто навчається, і тими, хто навчає, структурованих алгоритмів (лат. *algorithmus* – сукупність дій для розв'язання задачі) розв'язання завдань.

АЛОГІЗМ (від грец. *α. і λογισμός* – міркування) – непослідовність у міркуванні, зумовлена порушенням законів логічного мислення. Веде до двозначності, суперечливості.

АЛЬТЕРНАТИВА (франц. *alternative*, від лат. *alter* – один з двох) – поняття психології управління. Означає необхідність вибору між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну. У педагогіці та загальній психології виступає як метод дослідження: результати експерименту поділяють на два протилежні класи (норма або ненорма, наявність факту чи відсутність його). Метод А. використовується в педагогічній соціології та соціальній психології в масових обстеженнях, результати яких опрацьовують математичними та статистичними методами.

АЛЬТЕРНАТИВНІ (франц. *alternative*, від лат. *alter* – один з двох) ШКОЛИ – "вільні школи", які виникли наприкінці 60-х років XX ст. у країнах Західної Європи і США як протиставлення авторитарним рухам. Вони забезпечують альтернативну за змістом, формами і методами роботи з учнями освіти. Існують як "відкриті школи" (без поділу на традиційні класи), "школи без стін" (орієнтація на широке використання місцевої громади) та ін.

АЛЬТРУЇЗМ (франц. altruisme, від лат. alter – інший) – етичний принцип, що полягає в безкорисливому прагненні до діяльності на благо інших, у готовності заради іншої людини зректися власних інтересів; протилежний егоїзмові. А. як риса особистості формується з наймолодшого віку під впливом відповідного виховання, коли дітей навчають розуміти потреби інших людей, допомагати їм, захищати слабших, одночасно позбавлятися власних егоїстичних нахилів.

АМБІЦІЯ (лат. ambitio – честолюбність, пиxa, від лат. ambitio – обходжу, домагаюсь) – позиція людини, яка спирається на сильне почуття власної гідності, на постановку перед собою складних життєвих цілей і прагнення до їх реалізації; постійне бажання досягти успіхів і визнання. В ранньому дитинстві А. проявляється як сильна тенденція до самостійності ("я сам...") і є важливим фактором розвитку волі. До певного рівня розвитку А. доходить у період змужніння; особливу трудність виховання становить формування А. такого рівня, щоб вона не перетворилася як в передчасну "дорослість" (і не вела до переоцінки власних можливостей), так і не залишилася недорозвинутою (що може призвести до втрати віри у власні сили).

АНАЛІЗ (від грец. αναλυσις – розклад, рос. анализ, англ. analysis, нім. Analyse) – розчленування предмета пізнання, абстрагування його окремих сторін. Метод дослідження, який включає в себе вивчення предмета за допомогою уявного або реального розчленування його на складові (частини об'єкта, його ознаки, властивості, відношення). Кожна із виділених частин аналізується окремо у межах єдиного цілого. Протилежне – синтез.

АНАЛІЗ І СИНТЕЗ (від грец. analysis – розклад, розчленування; synthesis – з'єднання, складання) – діалектично суперечливі процеси мисленого або практичного розчленування на складові – аналіз і утворення цілого з частин – синтез. А. і с. – взаємопов'язані і взаємозумовлені логічні методи наукового пізнання, що виникли на основі практичної діяльності людей, їхнього досвіду. Єдність А. і с. забезпечує об'єктивне, адекватне відображення дійсності.

АНАЛІЗ І СИНТЕЗ У НАВЧАННІ – застосування в навчальному процесі логічних прийомів, згідно з якими предмети і явища під час їх вивчення розглядаються за окремими ознаками (аналіз) і, навпаки, в єдності їхніх частин (синтез). А. і с. пронизують собою весь навчальний процес, оскільки мислення учнів є аналітико-синтетичною діяльністю головного мозку.

АНАЛОГІЯ (від грец. αναλογία – відповідність) – подібність, схожість у цілому відмінних предметів, явищ за певними властивостями, ознаками або відношеннями. Ідеальний об'єкт, предмет (поняття, теорія та інше), метод дослідження, що адекватно відбиває певний матеріальний предмет, процес, закономірність.

АНДРАГОГІКА (від грец. andros – доросла людина і agogein – керівництво, виховання) – педагогіка дорослих, одна з педагогічних наук, яка займається дослідженням проблем освіти, самоосвіти й виховання дорослих. Завданням А. є опрацювання змісту, організаційних форм, методів і засобів навчання дорослих, використання для цієї мети засобів масової інформації, радіо й телебачення; визначення оптимальних інтервалів між періодами інтенсивного навчання, функціонування професійних курсів залежно від характеру виробництва. Становлення А. як самостійної науки відбулося в 1950–1970-х роках. Воно пов'язане з іменами вчених: американців М. Ноулза і Р. Сміта, англійця П. Джарвіса, німця Ф. Пьоггелера, голландця Т. Тен Хаве, поляка Л. Туроса та ін.

АНКЕТА (від фр. enquete) – спеціально розроблений дослідниками (спеціалістами) опитувальний лист (картка) для отримання інформації шляхом опитування респондентів. Використовується при проведенні соціологічних, політичних, маркетингових досліджень для оцінки поточної ситуації (стану справ) або визначення перспектив (прогнозу) розвитку досліджуваних процесів. Анкети за формою поділяються на відкриті (не визначають ні змісту ні форми відповіді) і закриті (альтернативні, із множинним вибором).

АНКЕТУВАННЯ (від фр. enquete) – один із засобів письмового опитування значної кількості респондентів за повною схемою анкети або опитувального листа.

АНОТАЦІЯ (від лат. annotatio – зауваження, помітка) – короткий виклад змісту книги, статті, розробки, звіту тощо.

АНТИПАТІЯ (від грец. antipatheia – огида) емоційне ставлення, яке характеризується неприязню, іноді відразу до когось чи до чогось. Причиною А. можуть бути окремі риси зовнішнього вигляду людини, її голос, манери, звички, форма спілкування з людьми, окремі дії, риси характеру тощо. А., як і симпатія, може виникнути несвідомо (без чіткої мотивації) і свідомо. Неусвідомлена А. звичайно буває у дітей через обмеженість їхнього життєвого досвіду, недостатнє вміння аналізувати дії і вчинки людей. Свідома А. до людини чи групи людей може виникнути на основі різкого розходження в поглядах, інтересах, смаках, приналежності до іншої соціальної групи. Завдання педагогів і батьків – вчити дитину аналізувати причини того чи іншого емоційного стану, свідомо будувати свої відносини з людьми на основі їхніх істотних, принципових достоїнств і недоліків.

АНТИЦИПАЦІЯ (лат. anticipatio – визначення наперед) – у психології передбачення людиною майбутньої ситуації, на основі якого можливе здійснення своєчасних і відповідних дій. Має значення в різних видах практичної діяльності. Особливі вимоги до рівня розвитку антиципації як специфічної характеристики мислення ставить педагогіка та інші галузі діяльності людини, пов'язані з впливом на психічний стан інших людей (медицина, управління тощо).

АНТРОПОЛОГО-ГУМАНІСТИЧНИЙ (грец. anthropos – людина і logos – слово, вчення; лат. humanus – людський, людяний) **ПРИНЦИП У ПЕДАГОГІЦІ** – організація навчально-виховного процесу відповідно до законів розвитку дитячого організму і становлення особистості.

АПРОБАЦІЯ – офіційне схвалення, затвердження чого-небудь після випробування чи перевірки.

АРГУМЕНТ (лат. argumentum) – істинне судження, за допомогою якого в процесі логічного доведення встановлюється істинність тези. Основними видами аргументу є: очевидні положення, аксіоми, факти, закони науки, визначення понять і т. ін.

АСИСТЕНТ (від лат. assistens – присутній, помічник) – 1) Перше науково-педагогічне звання в Україні, яке присвоюється ректором вузу за постановою вченої ради особам, які закінчили вуз і мають достатню кваліфікацію для ведення викладацької або науково-дослідної роботи під керівництвом професора або доцента. 2) Помічник професора в читанні лекцій, проведенні лабораторних і практичних занять у вузах. 3) Помічник екзаменатора в середній школі.

АСОЦІАЦІЯ (від лат. associatio – з'єднання, сполучення) в психології – зв'язок між елементами психіки, за якого поява одного елемента в певних умовах викликає появу іншого, з ним пов'язаного; суб'єктивний образ об'єктивного зв'язку між предметами і явищами.

АСПЕКТ (від лат. aspectus – вигляд, погляд) – кут зору, з якого сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія.

АСПІРАНТУРА (aspirans – той, хто прагне чогось, домагається) – основна форма підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів в Україні. Аспірантура організується при вищих навчальних закладах і науково-дослідницьких установах, де є кваліфіковані кадри наукових керівників (доктори наук і професори), а також відповідна експериментальна база. Навчання проводиться з відривом і без відриву від виробництва. Час навчання в стаціонарній аспірантурі входить до наукового стажу і зараховується при призначенні пенсії за Законом України "Про наукову та науково-технічну діяльність".

АТЕСТАЦІЯ (від лат. attestatio – посвідчення, підтвердження) – визначення кваліфікації спеціаліста, рівня його професійно-технічних знань, практичного досвіду, необхідних для виконання конкретних службових обов'язків. Розрізняють наукову і службову А. Формою наукової А. є перевибори у вищих навчальних закладах і науково-дослідних установах професорсько-викладацького складу й наукових співробітників. А. вважається присудження в установленому порядку наукових ступенів і вчених звань. З 1974 запроваджена А. учителів шкіл, викладачів і керівних працівників середніх спеціальних закладів. А. це об'єктивна оцінка

відповідності фактичних значень показників якості, які характеризують підготовку випускників і організацію навчально-виховного процесу в закладі освіти відповідно до державних вимог.

АТЕСТАЦІЯ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ – підтвердження державою здатності вищого навчального закладу до проведення навчально-виховного процесу на рівні державних стандартів якості освіти відповідно до заявленого статусу. Атестації підлягають усі ліцензовані вищі навчальні заклади.

АТЕСТАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ – визначення їх відповідності зайнятій посаді, рівню кваліфікації, залежно від якого та стажу педагогічної роботи їм встановлюється кваліфікаційна категорія, визначається тарифний розряд оплати праці, присвоюється педагогічне звання. А. п. п. проводиться відповідно до закону України "Про освіту" з метою активізації їхньої творчої професійної діяльності, стимулювання безперервної фахової та загальної освіти, якісної роботи, підвищення відповідальності за результати навчання й виховання, забезпечення соціального захисту компетентної педагогічної праці. За наслідками атестації встановлюються такі кваліфікаційні категорії: спеціаліст, спеціаліст другої категорії, спеціаліст першої категорії, спеціаліст вищої категорії; присвоюються педагогічні звання: старший учитель, старший викладач, майстер виробничого навчання першої категорії, майстер виробничого навчання другої категорії, вчитель-методист, викладач-методист, вихователь-методист тощо.

БАЖАННЯ – один зі структурних компонентів розвитку вольового процесу: переживання людиною своїх актуальних потреб. Б. характеризується усвідомленим уявленням про прагнення щось здійснити.

БАЗА ЗНАНЬ – сукупність формалізованих знань про предметну галузь, які подаються у вигляді фактів і правил, що виражають евристичні знання про методи розв'язування задач у певній предметній сфері. База знань є складовою інтелектуальних, зокрема експертних, систем.

БАЗОВА ОСВІТА – суспільно необхідний рівень загальноосвітньої підготовки, який передбачає всебічний розвиток і ціннісно-етичну орієнтацію особистості, формування загальнокультурної основи її освіти, громадянського та професійного становлення.

БАЗОВЕ (КЛЮЧОВЕ) ПОНЯТТЯ (від грец. basis – підстава, основа) – головне, цільове поняття, що визначає суть змісту предмета дослідження, його найбільш істотні властивості та ознаки. Виступає як об'єкт термінологічного аналізу і операціоналізації. Навколо базового поняття створюється ієрархічна, субординована понятійна система. На його основі розробляється концепція дослідження.

БАКАЛАВР (від лат. baccalaureus) – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі повної загальної середньої освіти здобув поглиблену загальнокультурну підготовку, фундаментальні та професійно-орієнтовані уміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці і

здатний вирішувати типові професійні завдання, передбачені для відповідних посад, у певній галузі економіки.

БАНК ДАНИХ – сукупність програмних, мовних, організаційних і технічних засобів, призначених для централізованого збирання, зберігання й колективного використання даних про певну предметну область людської діяльності. Банк даних є однією з найважливіших складових галузевих АСУ та різноманітних інформаційних систем.

БІБЛІОГРАФІЧНЕ ПОСИЛАННЯ – сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглядуваний або згадуваний в тексті документа інший документ, необхідних і достатніх для його загальної характеристики, ідентифікації та пошуку. Бібліографічні посилання можуть розташовуватися: в основному тексті (внутрішньотекстові посилання), підрядкових примітках (підрядкові посилання), у позатекстових примітках (у коментарях).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОПИС – це сукупність бібліографічних відомостей про документ, його складову чи групу документів, які наведені за певними правилами, необхідні та достатні.

БІБЛІОГРАФІЯ (грец. βιβλιον – книжка і γραφω – пишу) – галузь знання про книгу, газету або інший бібліотечний документ. Б. вважається досить вичерпним списком літератури з визначеного питання; спеціальні видання (каталоги, огляди), що містять такі списки.

БІХЕВІОРИЗМ (від англ. behaviour – поведінка) – напрям у психології, започаткований американським зоопсихологом Дж. Вотсоном на початку ХХ ст. Б. вважає предметом психології не свідомість, а поведінку людей, яку розглядає як механічні реакції у відповідь на зовнішні подразнення. Б. не визнає дійової ролі психіки, свідомості.

БУДЕННА СВІДОМІСТЬ – переважно емпіричний рівень відображення навколишнього світу. Б. с. формується на ґрунті емпіричного пізнання явищ і подій. Реалізується у вигляді почуттів, переживань, елементарних операцій здорового глузду.

ВАЛІДАЦІЯ МОДЕЛІ – процес визначення ступеня точності, з якою модель або імітація відображає реальний або створюваний світ .

ВАЛІДНІСТЬ ВІДПОВІДНОСТІ – збіг результатів вимірювання та оцінювання однієї ознаки різними методами, що задовольняють однакові критерії якості виміру.

ВАЛІДНІСТЬ ЗОВНІШНЯ – обґрунтованість поширення результатів, отриманих на експериментальній групі, в експериментальних умовах на генеральну сукупність.

ВАЛІДНІСТЬ (ОБҐРУНТОВАНІСТЬ) ІНФОРМАЦІЇ – відповідність результатів саме тим явищам і процесам, які передбачалося дослідити.

ВАРІАТИВНИЙ (лат. variatio – відмінність) **КОМПОНЕНТ В ОСВІТІ** – навчальні програми, що обираються в межах освітньої програми навчально-виховного закладу.

ВАРІАТИВНА СКЛАДОВА – компонент навчального плану, спрямований на забезпечення індивідуально орієнтованого змісту навчання та реалізовується в різних формах.

ВАРІАТИВНІСТЬ – наявність можливостей видозміни чи створення різновидів, що обумовлює особистісний вибір учнями певного напрямку або змісту навчання.

ВЕРБАЛЬНИЙ (від лат. *verbum* – слово) – словесний, мовний, усний; наприклад: вербальне спілкування, вербальні форми роботи вчителя тощо.

ВЕРИФІКАЦІЯ (пізньолат. *verificatio* – підтвердження; лат. *verus* – істинний, *facio* – роблю) – логіко-методологічна процедура встановлення істинності наукової гіпотези (так само як і поодинокого, конкретно-наукового твердження) на підставі їхньої відповідності емпіричним даним (пряма або безпосередня верифікація) або теоретичним положенням, що відповідають емпіричним даним (непряма верифікація).

ВЗАЄМОДІЯ ПЕДАГОГА І ВИХОВАНЦІВ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ – взаємний вплив дорослого і дітей, у процесі якого здійснюється їхній взаєморозвиток. Каналами взаємодії у педагогічному процесі є діяльність і взаємини вихователя й вихованців. Модель педагогічної взаємодії визначає характер педагогічної системи.

ВИБІРКА – це множина об'єктів, подій, зразків або сукупність вимірів, за допомогою визначеної процедури вибраних зі статистичної популяції або генеральної сукупності для участі в дослідженні.

ВИБІРКОВИЙ МЕТОД – науково обґрунтований підхід, за результатами якого роблять висновки про об'єкт дослідження як ціле, спираючись на дані аналізу його певної частини.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ (дефініція) – процес з'ясування змісту поняття, тобто знаходження істотних ознак предметів, узагальнених у даному понятті; визначенням (дефініцією) називається й виражений словами результат цього процесу.

ВИКЛАДАННЯ – діяльність учителя в процесі навчання. Воно полягає в постановці перед учнями пізнавального завдання, повідомленні нових знань, організації спостережень, лабораторних і практичних занять, керівництві роботою учнів по засвоєнню, закріпленню й застосуванню знань, у перевірці якості знань, умінь і навичок.

ВИКЛАДАЧ – у широкому розумінні слова – працівник вищої, середньої спеціальної або загальноосвітньої школи, який викладає певний навчальний предмет; у вузькому розумінні – штатна посада у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах.

ВИМІРЮВАННЯ – операція, в основі якої лежить порівняння об'єктів за певними подібними властивостями чи ознаками з використанням кількісних характеристик.

ВИМОГА – норма, правило, якому хто-, що-небудь повинні підлягати.

ВИРОБНИЧА ФУНКЦІЯ (трудова, службова) – коло обов'язків, які виконує фахівець відповідно до займаної посади і які визначаються посадовою інструкцією або кваліфікаційною характеристикою. Розрізняють такі В. ф.:

проектувальна (проектно-конструкторська) – здійснення цілеспрямованої послідовності дій щодо синтезу систем або окремих їх складових, розробка документації, яка необхідна для втілення та використання об'єктів та процесів (конструювання є окремим процесом проектування, який полягає в обґрунтуванні рішень щодо принципу дії та конструкції об'єктів, розробки документації на їх виготовлення);

організаційна – впорядкування структури і взаємодії складових елементів системи з метою зниження невизначеності, а також підвищення ефективності використання ресурсів і часу (окремим процесом організації діяльності можна вважати планування – часове впорядкування виконання робіт, тобто обґрунтування їх, послідовності, тривалості та строків виконання);

управлінська – функція, спрямована на досягнення поставленої мети, забезпечення сталого функціонування і розвитку систем завдяки інформаційному обміну (до фахівця інформаційні потоки надходять через зворотні зв'язки, до об'єкта управління – у вигляді директивних рішень);

виконавська (технологічна, операторська) – функція, спрямована на втілення поставленої мети за відомими алгоритмами, тобто фахівець виступає як структурний елемент (ланка) певної технології.

ВИСНОВОК – остаточна думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань або розгляду певних фактів.

ВИХОВАННЯ – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні В. – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. Сюди входить як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні умови, що діють певною мірою стихійно. У вузькому розумінні В. є планомірним впливом батьків і школи на вихованця. Метою В. є сприяння розвитку у вихованця виявленого обдарування чи отримання певних задатків відповідно до мети ("ідеал виховання"). Засобом В. є насамперед приклад, який вихователь подає вихованцеві, потім – наказ (вимога чи заборона), переконання, привчання й навчання. В. поширюється на тіло, душу й дух і ставить завданням утворення із задатків і здібностей, що розвиваються, гармонійного цілого, а також набуття підростаючим вихованцем сприятливих для нього самого і для суспільства душевно-духовних установок стосовно інших людей, сім'ї, народу, держави тощо. В. з боку батьків і школи припиняється з втратою ними авторитету у вихованця.

ВИХОВНА СИСТЕМА – умовно об'єднаний комплекс виховних цілей, людей, що реалізують їх у процесі цілеспрямованої діяльності, відносин між її учасниками, освоєного середовища й управлінської діяльності із забезпечення життєздатності цієї системи.

ВИХОВНІ ЦІЛІ – цілі, що відповідають формуванню соціальних і особистісних якостей, а також ціннісно-сміслових ставлень людини до навколишнього світу і самої себе.

ВИЩА АТЕСТАЦІЙНА КОМІСІЯ України (ВАК України) – державний орган, який присуджує наукові ступені науковим і науково-педагогічним працівникам усіх галузей науки, техніки, освіти й культури. Створена у 1992 р., почала діяти з 1993 р.

ВИЩА ОСВІТА – рівень освіти, що її одержують на базі середньої у вищих навчальних закладах і який підтверджується офіційно визнаними документами (дипломами, сертифікатами тощо). В. о. – результат засвоєння такої сукупності систематизованих знань і навичок діяльності, яка дає можливість спеціалістові самостійно й відповідально вирішувати дослідницькі і практичні завдання, творчо використовуючи й розвиваючи досягнення культури, науки, техніки. Прагматичне розуміння В. о. лише як набуття вищої за спеціальністю кваліфікації не цілком адекватне: мета В. о. – розвиток особистості, її інтелектуальних здібностей, моральних якостей. Специфіка В. о. – безпосередня взаємодія освіти й наукової діяльності, вивчення навчальних дисциплін на рівні, максимально наближеному до актуальних досягнень науки і практики, підвищені вимоги до соціально-громадянської і ділової підготовки випускників навчальних закладів. В. о. забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями. Вона здійснюється у вищих закладах освіти відповідних рівнів акредитації: першого і другого (училище, технікуми, коледж та інші прирівняні до них заклади освіти) та третього і четвертого (університети, академії, інститути, консерваторії та інші прирівняні до них заклади освіти).

ВІДГУК – це висновки уповноваженої особи (кількох осіб) про наукову роботу, виставу, фільм, представлені на розгляд чи до захисту.

ВІДКРИТЕ НАВЧАННЯ – спосіб організації навчальної роботи в школах (здебільшого початкових), який передбачає відмову від класно-урочної системи і оцінювання успішності на основі заданих норм, гнучку, відкриту організацію навчального простору, змінний склад навчальних груп, вільний вибір учнем видів і способів навчальної роботи. В. н. сприяє формуванню позитивної мотивації дітей, емоційно насиченої атмосфери взаємин учителів і учнів. Таке навчання було поширене на початку 60-х років ХХ ст. у Великій Британії, а в 70-ті роки і в інших країнах.

ВМІННЯ – засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок. В. формується шляхом вправ і створює можливість виконання дії не лише у звичних, а й у змінених умовах. У навчальній діяльності учні оволодівають

навчальними вміннями. Розрізняють загальнонавчальні (які стосуються всіх навчальних предметів) і спеціальні (характерні для конкретного предмета) вміння. Володіння сукупністю основних загально-навчальних вмінь і навичок називають вмінням учитися. Воно включає: навчально-організаційні вміння (вміння формулювати мету й визначати завдання діяльності; вміння раціонально планувати діяльність; вміння створювати сприятливі умови для власної діяльності: режим, гігієна і порядок робочого місця, загартування та інші); навчально-інформаційні (вміння здійснювати бібліографічний пошук; вміння працювати з технічними джерелами інформації; вміння здійснювати спостереження); навчально-інтелектуальні вміння (вміння мотивувати свою діяльність; вміння уважно сприймати інформацію; вміння логічно осмислювати навчальний матеріал, виділяючи в ньому головне; вміння раціонально запам'ятовувати; вміння розв'язувати проблемні пізнавальні задачі; вміння самостійно виконувати вправи; вміння здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності).

ВОЛЯ – свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки й діяльності, регулююча функція мозку, що полягає у здатності активно домагатися свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні і внутрішні перешкоди. В. виконує дві взаємопов'язані функції – спонукальну та гальмівну, що виявляється у спрямуванні активності, її посиленні, а також у отриманні зовнішніх рухів та дій. В. виявляється у формі організованих дій, вчинків і поведінки. Високий моральний розвиток особистості – найважливіша й необхідна умова виховання В. і основний шлях її виховання.

ВСЕБІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ – гуманістичний ідеал виховання. Як відносно цілісна система поглядів склався в епоху Відродження в руслі культурного руху гуманізму. Ідея В. р. о. дістала різні інтерпретації в пізніших філософських і педагогічних системах залежно від особливостей історико-культурної ситуації. Уявлення про всебічно розвинутого індивіда неоднозначні. В побутовій свідомості це талановита людина, здатна до різних видів діяльності, яка відрізняється від тих, хто проявляє свої здібності лише в одній галузі. В. р. о. не можна розглядати як професійний принцип організації навчання й виховання, як сукупність правил, що регулюють діяльність і спілкування. Більш коректним є осмислення В. р. о. як процесу саморозвитку індивіда, який оволодіває головною справою життя й використовує весь спектр можливостей прилучення до загальнолюдської культури.

ВСОТУЮЧИЙ РОЗУМ – здатність дитини вчитися, прагнення до навчання, реалізація яких забезпечується сприятливим навколишнім середовищем. Термін запровадила М. Монтесорі.

ВСТУП У НАУКОВУ РОБОТУ – частина наукової роботи, в якій викладено основні характеристики наукового апарату: актуальність, об'єкт, предмет, мета, завдання, методи дослідження.

ГАРМОНІЯ, ГАРМОНІЙНІСТЬ (від грец. harmonia – злагодженість, зв'язок, стрункність) – внутрішня і зовнішня упорядкованість, узгодженість, цілісність явищ і процесів. У психології – поєднання індивідуальних чи особистісних позитивних рис. Г. виробляється у процесі виховання особи й участі її в життєдіяльності певного колективу.

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД (англ. gender, від грец. genos – рід) – сукупність уявлень, які передбачають визначення відмінностей у поведінці та сприйнятті жінок і чоловіків не так за їх фізичними особливостями, як за вихованням і поширеними в кожній культурі уявленнями про суть жіночого та чоловічого.

ГЕНІАЛЬНІСТЬ (від лат. властивий генієві, плідний) – найвищий ступінь обдарованості, прояву творчих сил людини. Термін "геніальність" вживають як для позначення здатності людини до творчості, так і для оцінки її результатів. І. Кант, Г. Лейбніц, Г. Лессінг, Д. Дідро вважали головною рисою Г. інтуїтивні здібності (див. Інтуїція). Відміна Г. від таланту в ступені обдарованості і, головне, в суспільній значущості творчості: геній створює нову епоху в певній галузі.

ГЕНІЙ (від лат. genius – геній, дух) – у давньоримській міфології добрий дух, який формує характер людини та оберігає його протягом життя. Г. – людина, якій притаманна найвища творча обдарованість – геніальність. Для Г. характерні надзвичайна працездатність і творча продуктивність, критичне оволодіння спадщиною минулого й разом з тим могутнє подолання застарілих норм і традицій, створення нових вагомих цінностей у галузі науки, техніки, мистецтва.

ГІДНІСТЬ – поняття моральної свідомості, в якому виражається уявлення про самоцінність людської особистості, її моральну рівність з усіма іншими; категорія етики, що відображає моральне ставлення індивіда до самого себе й суспільства до нього. Як форма прояву соціальної й моральної свободи поняття "гідність" включає право людини на повагу, визнання її прав і одночасно передбачає усвідомлення нею свого обов'язку й відповідальності перед суспільством.

ГІПОТЕЗА – наукове припущення, що висувається для пояснення будь-якого явища і потребує перевірки шляхом дослідного та теоретичного обґрунтування, щоб стати достовірною науковою теорією. Особливістю гіпотези як форми наукового знання є те, що вона завжди має певний ступінь імовірності.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ОСВІТИ (франц. global – взятий вцілому) – одна з фундаментальних тенденцій розвитку освіти. Відображає формування єдиного соціального, інформаційного й освітнього простору в масштабах усієї планети, зокрема через діяльність засобів масової інформації, канали Інтернет.

ГЛОБАЛЬНА ОСВІТА – зміст і технології освіти, орієнтовані на тенденції глобалізації в усіх галузях суспільного життя. Її компонентами є екологічна освіта і виховання, розвиток толерантності і полікультурності, підвищення інформаційної насиченості освіти.

ГЛОСАРІЙ (від лат. glossarium – словник глос) – словник до тексту, що пояснює маловживані чи застарілі слова.

ГНОСЕОЛОГІЯ (від грец. γνῶσις – "знання" і λόγος – "вчення, наука") – теорія пізнання, розділ філософії.

ГНУЧКІСТЬ ЗНАНЬ – уміння учнів застосовувати набуті знання у стандартних і нестандартних ситуаціях та знаходити варіативні способи використання знань; уміння комбінувати новий спосіб діяльності з уже відомих.

ГОМОМОРФІЗМ – наявність однозначної (від моделі до системи) відповідності між компонентами системи і її моделі, та відношень, що зв'язують ці компоненти.

ГОТОВНІСТЬ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії.

ГРАДАЦІЯ (лат. gradatio – поступовість, посилення, від gradus – ступінь) **НОВИЗНИ** – показник якісної відмінності одного об'єкта від іншого. Виокремлюють такі градації: побудова нового в іншому вигляді, тобто формальна новизна; повторення відомого з несуттєвими змінами; уточнення, конкретизація вже відомого; доповнення вже відомого суттєвими елементами; створення якісно нового об'єкта.

ГРАМОТНІСТЬ (від грец. grammata – писемність) – 1) Певний ступінь знання законів і правил рідної мови та вміння користуватися ними для висловлювання своїх думок усно й на письмі; один з найважливіших показників культурного рівня населення. Конкретний зміст поняття "Г." змінюється на різних етапах економічного й політичного розвитку суспільства разом із підвищенням його культурних запитів. 2) Ступінь обізнаності з певної галузі знання (музична Г., політична Г., технічна Г. тощо).

ГРАФІК (англ. Graph.) – наочне зображення кількісної залежності різних явищ, процесів тощо.

ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ – усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище. Г. є важливою рисою морального обличчя людини. Формування почуття громадянськості дітей та молоді – важливе завдання школи.

ГУМАНІЗАЦІЯ (лат. humanus – людський, людяний) **ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ** – концепція, основу якої становить ідея побудови педагогічної системи на принципах гуманізму з

метою створення найсприятливіших умов для повноцінного розвитку дитини. Передбачає диференціацію та індивідуалізацію навчання й виховання на основі активізації творчого саморозвитку особистості.

ГУМАНІЗМ (від лат. *humanitas* – людський, людяний) – система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність. В історичному аспекті Г. – прогресивна течія західноєвропейської культури епохи Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей. Видатними представниками Г. були Леонардо да Вінчі, Т. Кампанелла, Дж. Бруно, Ф. Петрарка, Т. Мор, Ф. Рабле, Я. А. Коменський, М. Копернік та ін.

ГУМАНІСТИЧНА ОСВІТА – освітні системи і концепції, які базуються на цінностях гуманізації і гуманітаризації освіти. Головною метою Г. о. є самоактуалізація особистості.

ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ (лат. *humanitas* – людство, людяність) ОСВІТИ – одна з основних тенденцій розвитку освіти в сучасному світі. Відображає зростання ролі і значення людських відносин, взаємного прийняття учасників навчального процесу для успішності освіти в цілому.

ДЕДУКТИВНИЙ (англ. – *deductive*) МЕТОД – спосіб дослідження, при якому окремі положення логічно виводяться із загальних положень (аксіом, постулатів, законів).

ДЕДУКТИВНИЙ СПОСІБ ПІЗНАННЯ – характеризується рухом думки від загального до одиничного (від правила до прикладу). Широко використовується в навчальному процесі з метою викладу навчального матеріалу і його засвоєння учнями. Д. с. п. відіграє велику роль у становленні логічного мислення, сприяє розвитку вміння використовувати наявні знання під час засвоєння нових, логічно обґрунтовувати, доводити конкретні положення; виховує підхід до кожного факту чи явища як до ланки єдиного ланцюга взаємопов'язаних і взаємообумовлених явищ. Це сприяє розвитку активності й продуктивності мислення. Д. с. п. тісно пов'язаний з індуктивним, який полягає в переході від одиничних фактів, прикладів до загального положення. Правильне співвідношення Д. с. п. та індукції забезпечує повноцінність знань. Д. с. п. та індукція пов'язані між собою так, як синтез і аналіз.

ДЕДУКЦІЯ (від лат. *deductio* – виведення) – форма достовірного умовиводу окремого положення з загальних. Звичайно Д. протиставляється індукції, яка пов'язана з узагальненням окремого та ймовірного підтвердження гіпотез. Дедуктивний спосіб пізнання широко використовується у процесі шкільного навчання. Д. становить одну з основних форм викладу навчального матеріалу й засвоєння його учнями. Велику роль відіграє Д. в становленні логічного мислення учнів.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ОСВІТИ – принцип реформування освіти в Україні на демократичних засадах, який передбачає децентралізацію, регіоналізацію в управлінні освітою, автономізацію навчально-виховних закладів у вирішенні основних питань діяльності,

поширення альтернативних (приватних) навчально-виховних закладів, перехід до державно-громадської системи управління освітою (участь батьків, громадськості, церкви), співробітництво учитель – учень, викладач – студент у навчально-виховному процесі.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ (грец. *demokratia* – народовладдя) **ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ** – впровадження в педагогічну систему принципів демократії, надання свободи творчості педагогу і більших можливостей вихованцям.

ДЕРЖАВНА АТЕСТАЦІЯ СТУДЕНТА – визначення фактичної відповідності рівня його освітньої (кваліфікаційної) підготовки вимогам освітньої (кваліфікаційної) характеристики.

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ ОСВІТИ – сукупність норм, які визначають вимоги до освітнього, освітньо-кваліфікаційного рівня. Д. с. о. розробляються для кожного освітнього (освітньо-кваліфікаційного) рівня та напрямку підготовки (спеціальності) і затверджуються Кабінетом Міністрів України. Вони підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше як один раз на десять років. Складовими Д. с. о є: освітня (освітньо-кваліфікаційна) характеристика; нормативна частина змісту освіти і тести.

ДЕТЕРМІНАНТА (від лат. *determinantis* – визначальний) – причина, що визначає виникнення явища; визначальна ознака якогось об'єкта.

ДЕФІНІЦІЯ – стисле і логічне визначення певного поняття.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ (лат. *diversificatio* – зміна, різноманітність) **СИСТЕМИ ОСВІТИ** – процес розширення системи освіти за рахунок зростання кількості типів і видів навчальних закладів.

ДИДАКТИЧНА (грец. *didaktikos* – повчальний) **СИСТЕМА** – сукупність елементів (мета, дидактичні принципи, зміст, форми організації і методи навчання), що утворюють єдину цілісну функціональну структуру, орієнтовану на досягнення цілей навчання.

ДИДАКТИЧНЕ ПРОГРАМУВАННЯ – один із підходів до конструювання освітніх процесів і систем, пов'язаний з поетапним визначенням необхідної інформації, елементарних процедур її засвоєння і контролю. Особливого поширення набуває у зв'язку із впровадженням комп'ютерів і навчальних пристроїв.

ДИДАКТИЧНИЙ ЕНЦИКЛОПЕДИЗМ – педагогічний принцип і стратегія відбору змісту освіти, що реалізуються через вибір основних фактів і подій, які підлягають засвоєнню.

ДИДАКТИЧНИЙ УТИЛІТАРИЗМ (франц. *utilitarisme*, від лат. *utilitas* – користь, вигода) – педагогічний принцип і стратегія визначення змісту освіти, що реалізуються через вибір практично необхідних для життя елементів знання, досвіду й умінь.

ДИНАМІЗМ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ – професійно-педагогічна риса особистості вчителя, що характеризує його "вміння володіти іншими"; здатність учителя активно впливати на учня. Д. о. в. проявляється в багатстві його внутрішньої енергії, у здатності встановлювати

емоційний контакт, вести за собою, впливати на характер відносин, спрямовувати дії учнів. Д. о. в. проявляється і в чутливості до проблем; в гнучкості мислення; це і здатність до вольового впливу та логічного переконання, це вимогливість і почуття гумору, це й самостійність у прийнятті рішень, і винахідливість, це і здатність вибирати різноманітні методи й прийоми управління діяльністю учнів.

ДИПЛОМНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА – самостійна науково-дослідна робота студента, основне завдання якої – продемонструвати рівень наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові задачі; виконує кваліфікаційну функцію.

ДИПЛОМНИЙ ПРОЕКТ, ДИПЛОМНА РОБОТА – індивідуальне завдання науково-дослідницького, творчого чи проектно-конструкторського характеру, яке виконується студентом на завершальному етапі фахової підготовки і є однією із форм виявлення теоретичних і практичних знань, вміння їх застосовувати при розв'язуванні конкретних наукових, технічних, економічних, соціальних та виробничих завдань. Д. п. виконують, як правило, студенти-випускники технічних, технологічних, та інших споріднених спеціальностей, а на гуманітарних спеціальностях виконується здебільшого дипломна робота.

ДИСЕРТАЦІЯ (від лат. "dissertatio" – твір, обговорення, розсуд, доповідь) – наукова праця, яку підготовлено для прилюдного захисту на здобуття наукового ступеня. Основні результати, викладені в дисертації, публікуються у вигляді автореферату.

ДИСКУРСИВНЕ МИСЛЕННЯ (від лат. discursus – міркування) – розсудкове, логічне, опосередковане мислення на відміну від чуттєвого, безпосереднього, інтуїтивного. Д. м. складається з послідовного ряду мислительних ланок, кожна з яких залежить від попередньої і визначає наступну.

ДИСКУСІЯ (лат. discussio – розгляд) – широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання. Форма колективного обговорення з метою виявлення істини через зіставлення різних поглядів, правильного розв'язання проблеми.

ДИСПУТ (від лат. disputo – міркую, сперечаюсь) – прилюдний спір на наукову, літературну чи іншу тему. Д. в школі – одна з форм роботи зі старшокласниками, дієвий засіб морального виховання й розвитку логічного мислення учнів.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ – розчленування чого-небудь на окремі різноманітні елементи; є двох видів: рівнева диференціація, що передбачає розподіл учнів за рівнем розвитку або навчальними можливостями та профільна диференціація, що здійснюється за рахунок вивчення навчальних дисциплін певного напрямку або циклу.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ (лат. differentia – відмінність) **ОСВІТИ** – процес у сучасній освіті, що забезпечує різноманітність форм навчання, дає змогу максимально враховувати індивідуальні можливості, інтереси, нахили, ціннісні та професійні орієнтації тих, хто навчається. Базується

на прийнятті психологічних відмінностей між індивідами і групами людей (за статтю, віком, соціальною належністю тощо).

ДІАГНОСТИКА (із грец. *diagnostikos* – "здатний розпізнавати") – система технологій, засобів, процедур, методик і методів висвітлення обставин, умов та факторів функціонування педагогічних об'єктів і перебігу педагогічних процесів, установлення їх ефективності та наслідків у зв'язку із заходами, що передбачаються або здійснюються.

ДІАГНОСТИКА В ПЕДАГОГІЦІ – з'ясування причин, що зумовлюють результативність і якість навчально-виховного процесу.

ДІАГНОСТИКА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА – сукупність способів вивчення й оцінювання професійної готовності педагога до реалізації інноваційної діяльності.

ДІАГНОСТИКА ПЕДАГОГІЧНА – процес визначення й аргументування певного стану об'єкта (рівнів здібностей, знань, розумового розвитку тощо) з метою його подальшого змінювання.

ДІАГНОСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ включає вміння робити висновки на підставі всебічного моніторингу та визначати шляхи вирішення тієї чи іншої проблеми або передбачати результати втілення тієї чи іншої технології.

ДІАГНОСТУВАННЯ – прояснення, розпізнання або отримання інформації про стан та розвиток контрольованого об'єкта, його відхилення від норми.

ДІАЛОГ (від грец. *dialogos* – розмова, бесіда) – розмова між двома або кількома особами в літературному творі, в театральній виставі. Д. відомий і як самостійний літературно-публіцистичний жанр (філософські діалоги Платона, Д. Дідро, Г. Сковороди). В політиці: мирна форма ліквідації суперечок шляхом обговорення аргументів і вироблення позицій, прийнятних для обох сторін. У педагогіці: форма ліквідації виховних конфліктів шляхом обміну думками сторін і знаходження спільної позиції. Вміло користувався педагогічним діалогом Я. Корчак.

ДІЯЛЬНІСТЬ (діяльність людини) – динамічна система взаємодій людини із всесвітом, в яких вона досягає свідомо поставлених цілей, що з'являються внаслідок виникнення у неї певних потреб. У процесі історичного розвитку суспільства формуються та розвиваються різні види діяльності людини – характеристики діяльності залежно від способів і форм її здійснення. Вид діяльності визначається станом взаємодії фахівця з узагальненим об'єктом діяльності протягом усього циклу його існування.

ДОВЕДЕННЯ, ДОКАЗ – визначення істинності твердження шляхом встановлення його необхідного зв'язку з іншими твердженнями, прийнятими за істинні. Доведення полягає у висуненні тези (положення, що доводиться), всіх інших можливих гіпотез і пошуку аргументів – істинних тверджень, що впливають на ймовірність гіпотез. Д. закінчене, якщо жодна гіпотеза, крім тези, неможлива.

ДОГМА, ДОГМАТ (від грец. *dógma* – думка, вчення; постанова, рішення) – поняття, ідеї, вчення, які вважаються істинними за будь-яких умов. Догматичне мислення вороже науковому знанню. Д. у стародавній і середньовічній філософії – основне положення того чи іншого вчення, яке приймалося без доказів. У релігії – положення, що видаються за "Богом дані істини".

ДОГМАТИЗМ – спосіб мислення, в якому те чи інше вчення або положення сприймається як закінчена вічна істина, як догма, застосовується без урахування конкретних умов життя. Для Д. характерні некритичне беззмислове мислення за шаблонами, оперування готовими, раз назавжди виробленими формулами, спроба вкласти конкретну дійсність у штучно створені абстрактні схеми. Д. у педагогічній теорії і в практиці шкільної роботи проявляється в прагненні встановлювати загальні принципи, уможлядно виводячи їх із мети виховання й не враховуючи досвід педагогічної практики. Д. як принцип навчання лежав в основі середньовічної схоластичної педагогіки.

ДОМІНАНТА (від лат. *dominans* – панівний) – явище психічного зосередження навколо певного питання, проблеми, ідеї тощо, що характеризується спрямованістю уваги, волі, мислення саме на аналіз, розв'язання цієї проблеми. Вчення про Д., створене російським фізіологом О. О. Ухтомським, має велике значення для пояснення фізіологічних основ уваги, деяких процесів мислення та інших психічних явищ.

ДОПОВІДЬ НАУКОВА – публічне, розгорнуте, офіційне повідомлення з певного питання, засноване на залученні документальних даних та науково обґрунтованих фактах.

ДОСВІД – сукупність знань, умінь, які здобуваються в житті, на практиці.

ДОСЛІДЖЕННЯ – процес наукового розгляду певного об'єкту (предмету, явища) з метою виявлення закономірностей його виникнення, розвитку, зміни та перетворення.

ДОСТОВІРНІСТЬ (англ. *validity, adequacy*) – властивість інформації бути правильно сприйнятою, ймовірність відсутності помилок.

ДРУКОВАНИЙ АРКУШ – одиниця вимірювання натурального обсягу видання, що дорівнює друкованому відбитку на одній стороні паперового аркуша, що сприймає фарбу з друкарської форми, стандартного формату. Д. а. дорівнює 24 сторінки формату А-4, 14 кегль, 1,5 інтервал.

ДУХОВНИЙ ЗАРОДОК – модель психічного розвитку дитини, який, будучи вродженою її психічною сутністю, виявляє себе лише у процесі розвитку. Автором терміна є М. Монтессорі.

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ – витвори людського духу, зафіксовані у здобутках науки, мистецтва, моралі, культури.

ДУХОВНІСТЬ – індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти "для

інших". Під Д. переважно розуміють першу з цих потреб, під душевністю – другу. Душевність характеризується добрим ставленням особи до людей, які її оточують, увагою, готовністю прийти на допомогу, розділити радість і горе. З категорією Д. співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Людина духовна в тій мірі, в якій вона замислюється над цими питаннями і прагне одержати на них відповідь. Втрата Д. рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання.

ЕВРИСТИКА (грец. *heurisko* – знаходжу, відшукую, відкриваю) – сукупність методів дослідження, спрямованих на відкриття, пізнання нового, раніше невідомого. Наука, що вивчає процеси продуктивного творчого мислення.

ЕКСПЕРИМЕНТ (лат. *experimentum* – проба, досвід) – метод дослідження, що передбачає виокремлення суттєвих факторів, які впливають на результати педагогічної діяльності, дає змогу варіювати ними задля досягнення оптимальних результатів; контрольована педагогічна діяльність, спрямована на створення та апробування нових технологій навчання й виховання, розвитку дітей, управління навчально-виховним закладом.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ШКОЛИ – навчально-виховні заклади, призначені для обґрунтування, розробки та перевірки нових педагогічних ідей, вивчення практичного досвіду педагогів.

ЕКСПЕРТ (від латинського *expertus* – досвідчений) – фахівець у певній галузі, який проводить експертизу та здатний на підставі своїх знань та досвіду надавати кваліфіковану консультацію.

ЕКСТЕНСИВНІ (лат. *extensivus* – розширюючий) **ІННОВАЦІЇ** – інновації, що базуються на залученні додаткових потужностей (інвестицій) нових засобів, обладнання, технологій, капіталовкладень тощо; нарощують кількісні характеристики педагогічного продукту переважно за рахунок нових інформаційних технологій, перерозподілу часу на різні види навчальної діяльності, диференціацію та індивідуалізацію роботи з учнями.

ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЯ (від лат. *exterior* – зовнішній) – перехід внутрішніх, психічних актів у конкретні зовнішні дії та вчинки в процесі активної взаємодії особистості з навколишнім середовищем. У процесі Е. виникають нові матеріальні й ідеальні об'єкти, формуються нові типи соціальних відносин і форм поведінки. Е. діє в нерозривній єдності з інтеріоризацією.

ЕКСТРАПОЛЯЦІЯ (англ. *extrapolate*) – поширення висновків, одержаних із спостереження над однією частиною явища, на іншу його частину.

ЕЛЕКТИВНІ КУРСИ – на відмінну від спецкурсів та факультативів, є обов'язковими для засвоєння старшокласниками і покликані задовольняти індивідуальні загальноосвітні інтереси, потреби та нахили кожного учня.

ЕЛЕКТИВНІСТЬ – принцип вибору предметів для вивчення самими учнями. Він полягає в тому, що з певного року навчання лише частина предметів є обов'язковими, а решта обирається учнями з рекомендованих для даного року навчання або для того чи іншого профілю.

ЕМПІРИЧНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ – методи, які безпосередньо пов'язані з реальністю, з педагогічною практикою, забезпечують нагромадження, фіксацію, класифікацію і узагальнення вихідного матеріалу для наступного створення педагогічної теорії.

ЕРГОНОМІКА – наука, яка вивчає трудові процеси з метою створення оптимальних умов праці для підвищення її ефективності й збереження сил, здоров'я, працездатності людини.

ЕРУДИЦІЯ (від лат. *eruditio* – освіченість, ученість) – глибокі знання в певній галузі науки чи в багатьох галузях, широка обізнаність, начитаність. Е. є свідченням високого інтелектуального розвитку людини, розвиненості її духовних сил, пам'яті. Набувається Е. шляхом наполегливої і копіткої праці, систематичного навчання, наукового пошуку, власних роздумів над проблемою.

ЕСТЕТИКА (від грец. *aisthetikos* – чуттєвий) – наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про суть і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва в розвитку суспільства.

ЕСТЕТИКА ПОВЕДІНКИ – риси прекрасного у вчинках і діях людини: в її ставленні до праці й суспільства, в її манерах і вигляді, у формах спілкування з людьми. Визначається інтелектуальним і моральним рівнем людини. Систематичне виховання навичок поведінки, яка відповідає вимогам естетики, сприяє розвитку естетичних потреб, почуттів і понять.

ЕТИКА (від грец. *ethos* – той, що стосується моралі) – філософська наука, що вивчає мораль, з'ясовує її місце в системі суспільних відносин, досліджує моральні категорії, за допомогою яких виражаються моральні принципи, норми, оцінки, правила поведінки тощо.

ЕТИКЕТ (франц. *étiquette*) – у широкому розумінні – зведення норм поведінки, дотримання правил чемності, що склалися в суспільстві.

ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ (грец. *cyklos* – коло) нововведення – процес проходження етапів нововведення: виникнення (старт); швидкий ріст (у боротьбі з опонентами, консерваторами, скептиками); зрілість; освоєння; дифузія (проникнення, розповсюдження); насичення (освоєння багатьма людьми, проникнення в усі частини педагогічного і управлінського процесів); рутинізація (тривале використання новації, внаслідок чого вона для багатьох стає нормою); криза (вичерпаність можливостей застосувати новацію в нових галузях, умовах); фініш (нововведення перестає бути таким, як є, замінюється ефективнішим або поглинається загальною ефективною системою).

ЗАДАЧА – дана в певних умовах (наприклад, у проблемній ситуації) мета діяльності, яка повинна бути досягнута перетворенням цих умов згідно з певною процедурою. З. включає в себе вимогу (мету), умови (відоме) і шукане (невідоме), яке формулюється в запитанні. Між цими елементами існують певні зв'язки й залежності, за рахунок яких здійснюються пошук і визначення невідомих елементів через відомі. З. стає логіко-психологічною категорією, коли вона пропонується іншому суб'єктові і приймається ним до розв'язання. Суб'єкт переформулює, довивначає З., шукає спосіб її розв'язування, що свідчить про включення процесу мислення. У цьому зв'язку мислення нерідко трактується як здатність розв'язувати З. У пізнавальній діяльності виділяють З. перцептивні, мнемічні, мовні, мислительні. З. можуть виникати в процесі практичної діяльності або створюватися спеціально (навчальні, ігрові З.). При опрацюванні типології З. використовуються такі параметри, як кількість розв'язків, характеристика умов (повнота, неповнота, суперечливість), вимог (ступінь їх означеності), відношення З. до суспільних та індивідуальних потреб.

ЗАДАЧА ДІЯЛЬНОСТІ – мета діяльності, що задана в певних умовах і може бути досягнута в результаті визначеної структури діяльності. Є три види З. д.:

професійні задачі – задачі діяльності, що безпосередньо спрямовані на виконання завдання (завдань), яке (які) поставлено(і) перед фахівцем як професіоналом;

соціально-виробничі задачі – задачі діяльності, що пов'язані з діяльністю фахівця у сфері виробничих відносин у трудовому колективі (наприклад, інтерактивне та комунікативне спілкування тощо);

соціально-побутові задачі – задачі діяльності, що виникають у повсякденному житті і пов'язані з домашнім господарством, відпочинком, родинним спілкуванням, фізичним і культурним розвитком тощо і можуть впливати на якість виконання фахівцем професійних та соціально-виробничих задач.

ЗАКОН (англ. law) – основне положення певної науки, що відбиває причинно-наслідковий зв'язок між явищами, характеризує перебіг певних процесів у природі або суспільстві.

ЗАОХОЧЕННЯ – матеріальне або моральне стимулювання праці, діяльності людей. Виняткове значення має З. у дитячому та юнацькому віці, воно виступає важливим психолого-педагогічним засобом стимулювання ігрової, пізнавальної, навчальної, громадсько-корисної діяльності дошкільника й учня. У педагогічній практиці, у виховній роботі першочергову роль відводять моральному З., що звернене до внутрішнього світу дитини, її свідомості. Таке З. є одним з важливих факторів інтенсифікації учіння. Вчасне й адекватне З. активізує особистість, надає їй нових імпульсів для діяльності.

ЗАСОБИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ – засоби нових інформаційних технологій у поєднанні з навчально-методичним, нормативно-технічним і організаційно-інструктивним матеріалом, що забезпечує їх педагогічно доцільне використання.

ЗАСОБИ НОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ – програмно-апаратні засоби і пристрої, що функціонують на базі обчислювальної техніки, а також сучасні способи і системи інформаційного обміну, що забезпечують операції збирання, накопичення, збереження, обробки та передачі інформації.

ЗАСОБИ НАВЧАННЯ – джерела інформації, за допомогою яких учитель навчає, а учні вчаться. До них належать: слово вчителя, підручники, навчальні посібники, довідники й інші дидактичні матеріали, ТЗН. Усі засоби навчання можна поділити на такі групи: а) вербальні – усне слово вчителя, друкований текст, дидактичні матеріали тощо; б) наочні – таблиці, діаграми, графіки, малюнки, реальні об'єкти, моделі тощо; в) спеціальні – пристрої, прилади тощо; г) технічні – екранні, звукові, комбіновані тощо.

ЗДАТНІСТЬ – властивість індивіда, яка визначає його можливість, спроможність, нахил до виконання певної діяльності, наприклад З. до навчання, З. до трудової діяльності тощо. З. зумовлюється рівнем знань, здібностей, умінь, навичок, особистісними якостями (риси характеру й темперамент, особливості емоційно-вольової сфери). З. розвивається, поглиблюється у процесі практичної діяльності людини. Значну роль при цьому відіграють природні нахили людини, задатки.

ЗДІБНОСТІ – стійкі індивідуальні психічні властивості людини, які є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності. Вони виявляються у тому, як людський індивід учиться, набуває певних знань, умінь й навичок, опановує певні галузі діяльності, включається у творче життя суспільства. В З. поєднуються природне й соціальне. Природною основою З. є задатки. Сукупність З. називають обдарованістю. Визначальним в розвитку З. є умови життя і взаємодія з навколишнім середовищем. З. людини розвиваються у процесі засвоєння нею суспільного досвіду, виховання й навчання, у процесі трудової діяльності. З. поділяються на загальні – такі, що виявляються у всякій діяльності, і спеціальні, характерні для певних її видів (математичні, технічні, музикальні та ін.). Кожна З. становить складну синтетичну якість людини, в якій поєднуються окремі психічні властивості (чутливість, спостережливість, особливості пам'яті, уяви, мислення). Вищим ступенем розвитку З. особистості є талант.

ЗМІСТ НАВЧАННЯ – структура, зміст і обсяг навчальної інформації, засвоєння якої забезпечує особі можливість здобуття вищої освіти і певної кваліфікації. З. н. поділяється на:

нормативну частину З. н. – обов'язковий для засвоєння зміст навчання, сформований відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики як змістові модулі із зазначенням їх обсягу й рівня засвоєння, а також форм державної атестації;

вибіркову частину З. н. – рекомендований для засвоєння зміст навчання, сформований як змістові модулі із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення потреб і можливостей особистості, регіональних потреб у фахівцях певної спеціалізації спеціальності, з урахуванням досягнень наукових шкіл і вищих навчальних закладів.

ЗМІСТ ОСВІТИ – система наукових знань про природу і суспільство; особистісний і соціокультурний досвід, які реалізуються, розвиваються і трансформуються в системі освіти. Серед основних компонентів З. о. виокремлюють ціннісний, знаковий, діяльнісний, поведінковий, особистісний тощо. Це вимога суспільного виробництва, зумовлена суспільним ставленням, станом науки, рівнем розвитку шкільної діяльності та педагогічної думки; педагогічна модель соціального замовлення, зверненого до освіти. З. о. визначається освітньо-професійною програмою підготовки, структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та вищого закладу освіти і відображається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах. З. о. включає нормативний та вибірковий компоненти. Нормативний компонент змісту освіти визначається відповідним державним стандартом освіти, а вибірковий – вищим закладом освіти. Нормативна частина змісту освіти є гарантованим мінімумом вимог до відповідного освітнього (освітньо-кваліфікаційного) рівня.

ЗНАННЯ – особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їх істинності. Виражаються З. у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях. З. виконує важливі соціальні функції: а) матеріалізується в певні технічні пристрої, технологічні процеси і, таким чином, служить виробництву; б) перетворюється на переконання й стає засобом практичної дії. З., які передаються шляхом цілеспрямованого навчання, мають бути насамперед строго науковими. Невід’ємними якостями справжніх знань є їх систематичність, усвідомленість, осмисленість. З., виступаючи складовою світогляду людини, значною мірою визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди й переконання, вольові риси особистості, характер. Вони є одним із джерел нахилів і інтересів людини, необхідною умовою розвитку здібностей, обдарувань.

ІДЕАЛ (франц. idéal, від грец. idéa – ідея, первообраз) – уявлення про найвищу досконалість, яка як взірець, норма й найвища мета, визначає певний спосіб і характер дії людини. Ідеал вірно чи ілюзорно відображає корінні суспільні інтереси. Залежно від сфер людської життєдіяльності формуються суспільні, політичні, етичні, естетичні, гносеологічні та інші І., які є виразом активно-творчого ставлення людини до дійсності й відіграють роль кінцевих цільових орієнтирів. Формування І. у дітей необхідно розглядати як виключно важливий аспект загального розвитку особистості дитини, її морального виховання.

ІДЕАЛІЗАЦІЯ – 1) Уявлення про когось чи щось як про значно краще й досконаліше, ніж воно є насправді; наділення когось або чогось властивостями, що відповідають ідеалу. 2) Спосіб логічного моделювання, завдяки якому створюються теоретичні об'єкти типу ідеального газу, матеріальної точки, абсолютно твердого тіла тощо.

ІДЕНТИЧНІСТЬ – тотожність, аналогія, подібність, рівнозначність, однаковість, збіг.

ІДЕЯ (від грец. *idea* – вигляд, образ, начало) – форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення. За своєю логічною будовою І. є формою мислення, різновидом поняття, зміст якого своєрідно поєднує в собі як об'єктивне знання про наявну дійсність, так і суб'єктивну мету, спрямовану на її перетворення.

ІЗОМОРФІЗМ – наявність взаємно-однозначної відповідності між компонентами системи і її моделі, та відношень, що зв'язують ці компоненти. Система і модель є І., якщо існує однозначна відповідність між ними, завдяки якій можна перетворити одне подання на інше.

ІМІДЖ – образ натуралізованої реальності, який описує природу, явища, їх суть без прикрас і культурної обгортки.

ІМПЕРАТИВНИЙ (лат. *imperativus* – наказовий, владний) характер взаємин у педагогічній системі – характер взаємин між вихователем і вихованцями за моделлю суб'єкт-об'єктної взаємодії, що передбачає точне і беззаперечне виконання дитиною всіх вимог дорослого, сліпе підкорення формальним нормам і правилам поведінки.

ІНВАРІАНТНА СКЛАДОВА – компонент навчального плану, що передбачає реалізацію єдиних для всіх учнів і навчальних закладів вимог до загальноосвітньої підготовки громадян.

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ (франц. *individualisation*, від лат. *individuum* – неподільне) **НАВЧАННЯ** – організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, яка дає змогу створити оптимальні умови для реалізації потенційних можливостей кожного. Основне призначення – забезпечити максимальну продуктивну роботу всіх учнів в існуючій системі організації навчання.

ІНДИВІДУАЛІЗМ – риса світогляду і принцип поведінки людини, коли інтереси окремого індивіда абсолютизуються, протиставляються колективу й суспільству, світові в цілому.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН СТУДЕНТА — це нормативний документ, що складається на підставі робочого навчального плану, за яким здійснюється навчання студента, виходячи з вимог освітньо-професійної програми відповідного рівня підготовки та з урахуванням його особистих освітньо-професійних інтересів і потреб.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ОСВІТНІЙ МАРШРУТ – орієнтація на пошук індивідуальних моделей соціалізації, що сприяють використанню внутрішніх сутнісних сил і можливостей

конкретної людини; надання дитині та її сім'ї права обирати навчальні програми й заклади з урахуванням інтересів і проблем, індивідуальності дитини.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД – принцип педагогіки, за яким у процесі роботи з групою педагог взаємодіє з окремими учнями за індивідуальною моделлю, враховуючи їх особистісні якості; орієнтація на індивідуальні особливості учня у спілкуванні з ним; створення психолого-педагогічних умов для розвитку як усіх учнів, так і кожного зокрема.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – цілісна система операцій, що забезпечує ефективну взаємодію вихователя з вихованцями і визначається цілями, завданнями професійної діяльності, властивостями різних рівнів індивідуальності педагога (ритмом діяльності, спілкування тощо). Структура І. с. п. д. охоплює мотиваційно-оцінний, змістово-когнітивний, операційно-діяльнісний компоненти.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ – одна з форм організації навчання у вищій школі, яка має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти одержують в процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. До І. з. відносяться реферати, розрахункові, графічні, курсові та дипломні проекти (роботи) тощо. І. з. виконуються студентами самостійно під керівництвом викладачів Як правило, І. з. виконуються окремо кожним студентом. У тих випадках, коли завдання мають комплексний характер, до їх виконання можуть залучатися кілька студентів, у тому числі студенти, які навчаються на різних факультетах (відділеннях) і спеціальностях.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАНЯТТЯ – форма організації навчального процесу у вищих закладах освіти. І. з. передбачають створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів, які виявили особливі здібності в навчанні та нахил до науково-дослідної роботи і творчої діяльності.

ІНДИВІДУАЛЬНІ РИСИ ПСИХІКИ – значущі і стійкі психологічні риси, що визначають особистість людини і тим самим відрізняють її від іншої особистості. І. р. п. ґрунтуються на вроджених, природних задатках та набутих психічних утвореннях (нахилах, інтересах, смаках, потребах, характерах тощо). І. р. п. формуються в процесі життя людини й залежать від умов (середовища), навчання та виховання.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ – сукупність рис, що визначають самотність людини, її відмінність від інших людей; своєрідність психіки та особистості індивіда, її неповторність. І. проявляється в рисах темпераменту, характеру, у специфіці інтересів, якостей перцептивних процесів і інтелекту, потреб і здібностей індивіда. Передумовою формування людської І. служать анатомо-фізіологічні задатки, які перетворюються в процесі виховання, яке має суспільно зумовлений характер, породжуючи широку варіативність проявів І. У психології І. виступає як цілісна характеристика окремої людини, як оригінальність, самотність її

психологічної структури. Людина стає І., коли її особистість наповнюється одиничними та особливими неповторними властивостями. Індивідуальні якості особистості формуються на основі індивідних (конституційних особливостей, типу нервової системи, темпераменту тощо). Характер людини є проявом індивідуальних особливостей особистості.

ІНДУКЦІЯ (від лат. *inductio* – наведення, введення) – використання в навчальній роботі умовиводу, при якому відбувається рух думки від часткового до загального, від фактів до узагальнень. Застосовується в єдності і взаємозв'язку з дедукцією. Поєднання цих форм умовиводів становить логічні основи навчання. Застосування І. у навчальному процесі зумовлене змістом і логікою навчального предмета, його програмою, яка враховує вікові особливості учнів. Сучасна дидактика опрацьовує методи навчання, які включають індукцію і дедукцію в їх єдності і взаємозв'язку. В логіці – перехід до загального твердження на підставі тверджень про окремі випадки.

ІНІЦІАТИВНІСТЬ (франц. *initiative*, від лат. *initium* – початок) – морально-психологічна риса особистості, яка характеризується здатністю і схильністю до активних і самостійних дій. У педагогіці – один з елементів розумового й морального виховання. За допомогою системи дидактичних засобів підвищуються І. і активність школярів у навчанні й розвивається їхнє мислення.

ІННОВАТИВНІСТЬ (лат. *innovatio* – оновлення, зміна) – емоційно-оцінне ставлення до нововведень, відмінність у сприйнятливості суб'єктів до інновацій, нових ідей, досвіду.

ІННОВАЦІЇ – об'єкти впровадження чи процес, що веде до появи чогось нового – новації.

ІННОВАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ (лат. *competens (competentis)* – належний, відповідний) **ПЕДАГОГА** – система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога, що забезпечує ефективність використання нових педагогічних технологій у роботі з дітьми.

ІННОВАЦІЙНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА – система освоєних особистістю педагогічних засобів, що забезпечують інноваційний спосіб діяльності, системоутворюючим елементом якої є цінності інноваційного плану. І. к. п. виконує раціонально-праксіологічну, організаційно-впорядковуючу, описово-пояснювальну, прогностико-управлінську, евристико-пізнавальну і комунікативно-трансляційну функції.

ІННОВАЦІЙНА МЕТА ОСВІТИ – створення сприятливих умов для творчості, реалізації природної суті, соціальних потреб людини.

ІННОВАЦІЙНА ОСВІТА – система ідей, головною метою яких є збереження і розвиток творчого потенціалу людини. Започаткована Міжнародною академією наук вищої школи (МАН ВШ).

ІННОВАЦІЙНА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ – заснована на осмисленні практичного педагогічного досвіду цілеспрямована педагогічна діяльність, зорієнтована на зміну та розвиток навчально-виховного процесу з метою досягнення вищих результатів, одержання нового знання, формування якісно іншої педагогічної практики.

ІННОВАЦІЙНА ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ – цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчально-виховний процес від визначення його мети до очікуваних результатів.

ІННОВАЦІЙНА ПОВЕДІНКА ПЕДАГОГА – сукупність зовнішніх виявів його особистості, в яких розкривається внутрішнє "Я" (світовідчуття, світогляд, особистісні особливості), спрямовані на зміну складових сучасної системи освіти.

ІННОВАЦІЙНА ШКОЛА – навчально-виховний заклад, діяльність якого побудована на оригінальних (авторських) ідеях і технологіях. Являє собою нову освітню практику (взагалі або для конкретних умов).

ІННОВАЦІЙНЕ НАВЧАННЯ – зорієнтована на динамічні зміни в навколишньому світі навчальна діяльність, яка ґрунтується на оригінальних методиках розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості.

ІННОВАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – педагогічно доцільно організований простір життєдіяльності, який сприяє розвитку інноваційного ресурсу особистості; інтегрований засіб накопичення і реалізації інноваційного потенціалу навчального закладу.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ – метод дослідницько-педагогічної діяльності, який передбачає істотні зміни у змісті, формах і методах роботи з метою підвищення їх ефективності.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ЗАКЛАДУ – здатність навчально-виховного закладу створювати, сприймати, реалізовувати нововведення та своєчасно позбавлятися застарілого, педагогічно недоцільного.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ (лат. *potentia* – сила) **ПЕДАГОГА** – сукупність соціокультурних і творчих характеристик особистості педагога, що виражає готовність удосконалювати педагогічну діяльність, а також наявність внутрішніх засобів і методів, які забезпечують цю готовність.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОГНОСТИЧНИЙ ХАРАКТЕР УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ – впровадження в управлінський цикл змін, спрямованих на визначення перспектив розвитку освітньої системи та її радикальне оновлення: діагностика стану проблеми і виявлення проблемних полів, побудова концепції перетворення і проектування,

програмування діяльності, моделювання й корекція моделі, її адаптація і тиражування результатів.

ІННОВАЦІЙНИЙ РЕЖИМ – порядок здійснення навчання в умовах конкретної інновації; систематичне координування і регулювання інноваційного процесу.

ІННОВАЦІЙНІ ІДЕЇ – засновані на новому знанні про процеси людського розвитку ідеї, які пропонують невикористовувані раніше теоретичні підходи до розв'язання педагогічних проблем, конкретні практичні технології отримання високих результатів.

ІННОВАЦІЙНІ НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ – методологічні положення дидактики; теоретичні положення; концепція; гіпотеза; закономірність; модель педагогічного процесу; педагогічні принципи; аналітичні дані про педагогічний процес, явище, факти; характеристика педагогічного процесу, явища; алгоритми дій учасників процесу; методи педагогічної діяльності; педагогічні засоби; форми педагогічної діяльності; педагогічний комплекс, система; показники й критерій ефективності педагогічного процесу та якості його результатів; протипоказання у педагогіці.

ІННОВАЦІЙНІ ОСВІТНІ ПРОЦЕСИ – зумовлені суспільною потребою комплексні процеси створення, впровадження, поширення новацій і зміни освітнього середовища, в якому здійснюється їх життєвий цикл.

ІННОВАЦІЙНІ УМІННЯ – володіння способами і прийомами інноваційної діяльності, що дають змогу виокремити проблему, проникнути в її суть і на цій основі конструювати і продуктивно розв'язувати інноваційні професійно-педагогічні завдання.

ІННОВАЦІЯ – впроваджена новація, нововведення, зміна, оновлення; новий підхід, створення якісно нового, використання відомого в інших цілях.

ІНТЕГРАЦІЯ (лат. *integratio* – відновлення, поповнення, від *integer* – цілий) – процес і результат взаємодії елементів (із заданими властивостями), що супроводжується відновленням, встановленням, ускладненням і зміцненням істотних зв'язків між ними на основі достатньої підстави, в результаті чого формується інтегрований об'єкт (система) з якісно новими властивостями, у структурі якого зберігаються індивідуальні властивості вихідних елементів.

ІНТЕГРАЦІЯ ЗНАНЬ – це: а) об'єднання знань усередині галузі; б) об'єднання кожної частини знань усередині себе; в) об'єднання різних частин знань при наявності взаємозв'язків з іншими частинами або знаннями з метою збільшення власної цілісності; г) процес взаємопроникнення, ущільнення, уніфікації знань, який проявляється через єдність із протилежним йому процесом розчленування; д) двосторонній процес об'єднання цілого та частин; е) процес установлення цілісності; є) процес налагодження зв'язків між відносно незалежними раніше речами, процесами, явищами.

ІНТЕГРОВАНІ ІННОВАЦІЇ – інновації, що передбачають об'єднання інтенсивного та екстенсивного шляхів розвитку педагогічної системи за умови ретельного дослідження невикористаних резервів педагогічної системи, які виявляються на межі різнопланових, різнорівневих і різнохарактерних педагогічних підсистем та їх компонентів.

ІНТЕЛЕКТ (від лат. intellectus – пізнання, розуміння, розум) – розумові здібності людини: здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відображати й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід; спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати. Структура І. включає такі психічні процеси, як сприймання й запам'ятовування, мислення й мовлення та ін. Розвиток І. залежить від природних задатків, можливостей мозку й від соціальних факторів – активної діяльності, життєвого досвіду.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПОЧУТТЯ – почуття, які виникають у процесі пізнавальної діяльності людини й нею зумовлені. І. п. пов'язані з потребою в пізнанні, з пошуками істини, з розв'язуванням мислительних завдань. До І. п. належать допитливість, здивування, сумнів або, навпаки, переконання в істинності тих чи інших положень, задоволення від вдалого розв'язання мислительного завдання, розчарування при невмінні його вирішити. Характерною особливістю І. п. є те, що вони виникають під час самої інтелектуальної діяльності. Викликаючи безпосереднє задоволення, процес пізнання сприяє формуванню стійких пізнавальних інтересів. З іншого боку, інтерес пізнання сприяє розвитку І. п.

ІНТЕЛІГЕНТНІСТЬ (від лат. intelligens – тямущий, розуміючий, обізнаний, мислячий) – сукупність особистісних якостей індивіда, що відповідають соціальним очікуванням, які ставляться передовою частиною суспільства переважно до осіб, зайнятих розумовою працею й художньою творчістю, в ширшому аспекті – до людей, які вважаються носіями культури. До числа основних ознак І. належить комплекс найважливіших інтелектуальних і моральних якостей: загострене відчуття соціальної справедливості, причетність до багатств світової й національної культури та засвоєння загальнолюдських цінностей, слідування велінням совісті, тактовність і особиста порядність, ідейна принциповість у поєднанні з терплячістю до інакодумства. І. – інтегральне поняття, що відображає високий рівень розумового розвитку й моральної культури особистості. І. виявляється в широті й глибині ерудиції людини, збагаченні її пам'яті тими здобутками, які накопичило людство протягом тисячоліть, у неповторному багатстві духовного світу, внутрішній і зовнішній культурі, високих зразках поведінки в суспільстві. І. – поняття ширше й вагомніше інтелектуальності, бо поєднує високий сплав розумового та етичного. І. не може виникнути сама по собі, сформуватися в певний період часу. І. – ідеал виховання, до якого має прагнути гуманне демократичне суспільство. Разом з тим на

формування І. впливає багато факторів: рівень соціального розвитку й культури суспільства, соціальне середовище, системи виховання.

ІНТЕРІОРИЗАЦІЯ (від лат. interior – внутрішній) – процес перетворення зовнішніх, реальних дій з предметами на внутрішні, ідеальні дії. При цьому вони підлягають специфічній трансформації – узагальнюються, вербалізуються, скорочуються і, головне, стають здатними до дальшого розвитку, який переходить межу можливостей зовнішньої діяльності. І. дає змогу людині оперувати образами предметів, яких у певний момент немає в її полі сприймання, подумки переміщатися в минуле, майбутнє, у просторі тощо. Завдяки І. зовнішні фактори людської поведінки перетворюються в усталені внутрішні якості особистості.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ (від лат. interpretatio) – роз'яснення, тлумачення – відносно наукових та літературних текстів, а також творів образотворчого мистецтва.

ІНТУЇЦІЯ (лат. intuitio, від intueor – уважно дивлюся) – процес безпосереднього одержання знання за допомогою цілісного схоплення проблемної ситуації без дискурсивного його виведення й доведення. Чуттєва І. передчує розумінню, виражається незалежно від інтелекту в образах та інших відчуттях. Інтелектуальна І. є формою безпосереднього інтелектуального схоплення суті явищ. І. зумовлюється великою попередньою пізнавальною діяльністю, тривалими творчими пошуками й багатим соціальним досвідом людини. І. має підсвідомий характер, усвідомлюється лише результат. Вона не може замінити розгорнутого логічного пізнання, абстрактного мислення. І. трактується і як специфічна здатність (наприклад, художня або наукова І.), і як "цілісне охоплення" умов проблемної ситуації (почуттєва І., інтелектуальна І.), і як механізм творчої діяльності (творча І.).

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ (лат. informatio – пояснення) **ОСВІТИ** – одна з глобальних тенденцій розвитку освіти, пов'язана з розширенням застосування комп'ютерів, інформаційних мереж і технологій в освітній практиці.

ІНФОРМАЦІЯ (від лат. informatio – пояснення, викладення) – одне з загальних понять науки; у широкому розумінні – нові відомості про навколишній світ, одержувані в результаті взаємодії з ним. Останнім часом широко використовується в усіх галузях науки, зокрема, філософії, психології, педагогіці, соціології, лінгвістиці. У педагогіці і психології – зміст будь-якого повідомлення, дані про щось, які розглядаються в аспекті передачі їх у часі й просторі. Щоб акцентувати увагу на суттєвому змісті І., часто використовують термін "семантична І." – тобто І., що має певний сенс, який можна зрозуміти й інтерпретувати за допомогою природної мови в процесі людського спілкування.

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ – інтегрована оцінка можливостей того чи іншого колективу щодо виконання покладених на нього функцій.

КАТЕГОРІЯ – родове поняття, що означає розряд предметів, явищ і т. ін. або їхню важливу спільну ознаку.

КВАЛІФІКАЦІЙНА КАТЕГОРІЯ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ – відповідний до нормативних критеріїв рівень кваліфікації, професіоналізму та продуктивності педагогічної або управлінської праці, що забезпечує працівнику можливість вирішувати професійні задачі.

КВАЛІФІКАЦІЯ (від лат. qualis – який за якістю та facio – роблю) – ступінь професійної підготовки працівника, наявність у нього знань, умінь і навичок, необхідних для виконання ним певного виду роботи. Залежно від К. працівника спеціальна кваліфікаційна комісія присвоює йому певний тарифний розряд згідно з тарифно-кваліфікаційними довідниками. К. – характеристика певного предмета, явища або виду роботи, що встановлюється залежно від її складності, точності й відповідальності.

КВАЛІФІКАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНА – рівень і вид професійно-педагогічної підготовленості, що характеризує можливості фахівця в розв'язанні певного класу педагогічних задач.

КВАЛІФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙНА – ступені професійної підготовленості працівника, які дозволяють йому виконувати трудові функції певного рівня та складності в конкретному виді діяльності. Показником К. п. є кваліфікаційні категорії, які присвоюються працівнику у відповідності до нормативних характеристик даної професії.

КВІНТЕСЕНЦІЯ (лат. quinta essentia – п'ята сутність) – основа, сутність чого-небудь, найсуттєвіше, найголовніше.

КЛАСИФІКАЦІЯ (від лат. classis – клас і facio – роблю) – система розподілення об'єктів (процесів, явищ) за класами (групами тощо) відповідно до визначених ознак. Інколи вживають термін категоризація у значенні "розподілення об'єктів на категорії".

КЛЮЧОВЕ СЛОВО – слово, або сталий вислів природної мови, яке використовується для вираження деякого аспекту змісту документа (або запиту); слово, яке має істотне смислове навантаження. Воно може служити ключем під час пошуку інформації в Інтернеті чи на сторінці сайту.

КМІТЛИВІСТЬ – здатність інтелекту до оперативного й адекватного аналізу пізнавальної, трудової чи життєвої ситуації і видання правдивої інформації про неї. К. є насамперед рисою пізнавальної діяльності.

КОЛЕКТИВІЗМ (від лат. collectivus – збірний) – моральний принцип, який проголошує пріоритет інтересів і мети колективу як соціальної спільноти людей, об'єднаних суспільно значущими цілями, над прагненням індивіда й характеризує високий рівень групової згуртованості. В соціальному й моральному плані К. протилежний як індивідуалізму, так і груповому егоїзму (корпоративізму). К. як принцип організації життєдіяльності дітей було взято на озброєння радянською системою виховання.

КОМБІНАТОРНІ (лат. *combinatio* – з'єдную, поєдную) **НОВОВВЕДЕННЯ** – нововведення, що передбачають нове конструктивне поєднання елементів відомих методик.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ – достатні знання, уміння та інші навчальні досягнення в окремій галузі; добра обізнаність, тямущість.

КОМПЕТЕНЦІЯ – коло повноважень певної особи, організації або установи.

КОМПІЛЯЦІЯ (лат. *compilatio* – букв. крадіжка, грабіж, від лат. *compilo* – грабую) – неоригінальний, несамостійний твір; робота, побудована на використанні інших творів.

КОМПЛЕКС у психології (від лат. *complexus* – зв'язок, поєднання) – у найширшому розумінні певне поєднання окремих психічних процесів і властивостей в одне ціле.

КОМПЛЕКСНА ОСВІТНЯ ПРОГРАМА – програма, яка визначає основний зміст роботи з дітьми в умовах навчально-виховного закладу на основі єдиної педагогічної концепції.

КОМПЛЕКСНО-ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА – сукупність теоретичного обґрунтування та конкретного плану дій для переведення певної шкільної підсистеми на вищий рівень розвитку.

КОМПОНЕНТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ – мета (педагогічний ідеал виховання), зміст педагогічного впливу (освітня програма), засоби, форми, методи педагогічного впливу; результат; люди (педагоги, батьки, вихованці тощо) як носії педагогічної системи, об'єкти і суб'єкти педагогічної діяльності.

КОМУНІКАБЕЛЬНІСТЬ (від лат. *communicatio* – з'єдную, повідомляю) – риса особистості, здатність її до спілкування з іншими людьми, товариськість. К. не є природженою, вона формується в процесі життя й діяльності людини в соціальній групі.

КОМУНІКАЦІЯ (від лат. *communis* – спільний) – обмін між людьми або іншими соціальними суб'єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо, обумовлений цілим рядом соціально значимих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві.

КОНКРЕТИЗАЦІЯ (від лат. *concretus* – густий, твердий) – метод дослідження предметів у всій їхній різнобічності, у якісній багатосторонності реального існування на відміну від абстрактного вивчення предметів. При цьому досліджується стан предметів у зв'язку з певними умовами їхнього існування та історичного розвитку.

КОНСУЛЬТАЦІЯ – один із видів навчальних занять. Вона проводиться з метою отримання студентом відповіді на окремі теоретичні чи практичні питання та для пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування.

КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ – система заходів, які здійснює третя сторона з метою перевірки характеристик якостей особистості випускника вищого навчального закладу, та їх порівняння з установленими вимогами й визначення відповідності кінцевим цілям вищої освіти.

КОНЦЕПЦІЯ (лат. conceptio – розуміння) – система поглядів на ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, трактування певних явищ, подій; провідна ідея певної теорії.

КОРЕКЦІЯ (від лат. correctio – виправлення, поліпшення) В СПЕЦІАЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ – виправлення (часткове чи повне) вад психічного або фізичного розвитку в дітей, порушення тої чи іншої психічної функції у дорослих. Конкретна мета й завдання К., а також методи і прийоми корекційної роботи визначаються в кожному випадку видом порушення розвитку та індивідуальними особливостями дитини.

КОРЕЛЯЦІЯ (від англ. correlation):

1. Співвідношення, відповідність, взаємозв'язок предметів або понять.
2. Залежність між явищами або величинами (параметрами), що не має чіткого функціонального характеру.

КРЕАТИВНА ОСОБИСТІСТЬ – особистість, яка має внутрішні передумови (особистісні утворення, нейрофізичні задатки, специфіку когнітивної сфери), що забезпечують її творчу активність.

КРЕАТИВНІСТЬ (лат. creatio (creationis) – створення) – стійка властивість індивіда, що обумовлює здатність виявляти соціально значущу творчу активність; рівень творчої обдарованості, здатності до творчості.

КРЕАТИВНІСТЬ МИСЛЕННЯ – здатність висловлювати незвичайні ідеї, нетрадиційно мислити, швидко розв'язувати проблемні ситуації.

КРИТЕРІЙ (від лат. criterium, яке зводиться до грец. κριτήριον – здатність розрізнення; засіб судження, мірило, пов'язаного з грец. χωρῶ – розділяю, розрізняю) – мірило, вимоги, випробування для визначення або оцінки людини, предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації.

КРИТЕРІЙ ІСТИНИ – мірило достовірності знань, їхньої відповідності об'єктивній дійсності. Критерієм істини є суспільно-історична практика людей.

КРИТЕРІЙ ОПТИМАЛЬНОСТІ (лат. optimus – найкращий) – показник, за яким здійснюється оцінювання можливих варіантів (альтернатив) розвитку процесу і вибір найкращого з них. Всупереч вимогам логіки (щоб критерій містив тільки один показник) у педагогіці він завжди комплексний, оскільки диференціювати причини і наслідки педагогічних процесів складно.

КРИТЕРІЙ ЯКОСТІ ОБ'ЄКТА – показник, що характеризує властивість (якість) об'єкта, оцінювання якого можливе за одним із способів вимірювання або за експертним методом.

КУЛЬТУРА (від лат. cultura – виховання, освіта, розвиток) – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються у результатах продуктивної діяльності. У вузькому

розумінні К. – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Водночас під К. розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння певною галуззю знань або діяльності.

КУЛЬТУРА ПОВЕДІНКИ – дотримання основних вимог і правил людського співжиття, вміння знаходити правильний тон у спілкуванні з оточуючими. К. п. – важлива сторона морального обличчя людини. Людина з дитинства повинна привчатися вести себе так, щоб з нею було зручно і приємно спілкуватися і в родині, і в діловій обстановці, в тому чи іншому громадському місці. Необхідно виховувати у молоді таку К. п., в якій проявляються й загальна внутрішня культура, і моральні вимоги суспільства.

КУРС ЗА ВИБОРОМ – додаткова (понад інваріантну складову) частина навчальної дисципліни, яка пов'язана з базовою і доповнює, поглиблює та розширює її.

КУРСОВИЙ ПРОЕКТ, КУРСОВА РОБОТА – один із видів індивідуальних завдань навчально-дослідницького, творчого чи проектно-конструкторського характеру, який має на меті не лише поглиблення, узагальнення і закріплення знань студентів з нової навчальної дисципліни, а й застосування їх при вирішенні конкретного фахового завдання і вироблення вміння самостійно працювати з навчальною і науковою літературою, електронно-обчислювальною технікою, лабораторним обладнанням, використовуючи сучасні інформаційні засоби та технології.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ – вид навчального заняття, на якому студенти під керівництвом викладача проводять натурні або імітаційні експерименти чи досліді в спеціально обладнаних навчальних лабораторіях з використанням устаткування, пристосованого для умов навчального процесу. Дидактичною метою Л. з. є практичне підтвердження окремих теоретичних положень даної навчальної дисципліни, набуття практичних умінь та навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі. Перелік тем лабораторних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни.

ЛЕКЦІЯ НАВЧАЛЬНА – логічно вивершений, науково обґрунтований і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, ілюстрований, при необхідності, засобами наочності та демонстрацією дослідів. Л. н. є одним з основних видів навчальних занять і, водночас, методів навчання у вищій школі. Вона покликана формувати у студентів основи знань з певної наукової галузі, а також визначати напрямок, основний зміст і характер усіх інших видів навчальних занять та самостійної роботи студентів з відповідної навчальної

дисципліни.

ЛІЦЕНЗУВАННЯ (лат. licentia – свобода, право) **ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ** – проведення експертизи і прийняття рішення про видачу або відмову у видачі навчального закладу ліцензії на здійснення освітньої діяльності відповідно до поданої заяви. Проводиться державними органами управління освіти або органами місцевого самоврядування з метою реалізації державної політики в галузі освіти, регулювання умов здійснення освітнього процесу, захисту прав громадян на отримання освіти, створення правових гарантій для вільного функціонування і розвитку освітніх закладів різних організаційно-правових форм.

ЛОГІКА (грец. logik – наука про умовивід) – наука про закони, форми та прийоми мислення, які забезпечують досягнення об'єктивної істини в процесі міркування й пізнання. Виділяють діалектичну логіку та формальну логіку, які розвиваються в тісному взаємозв'язку. Діалектична логіка досліджує змістовий аспект людського мислення, особливості прояву в ньому законів діалектики; вивчає найзагальніші категорії як форми мислення, форми буття та ступені розвитку людського пізнання; виявляє закономірності виникнення й розвитку знання в процесі взаємодії суб'єкта і об'єкта. Формальна логіка досліджує структурні аспекти людського мислення й наукового знання, абстрагуючись від їхнього змісту й розвитку. Виховання логічного мислення учнів здійснюється під час вивчення всіх навчальних предметів шляхом забезпечення правильного засвоєння наукових понять.

МАГІСТР (від лат. magister – "майстер", "керівник") – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні уміння та знання інноваційного характеру, має певний досвід їхнього застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у певній галузі економіки.

МАКСИМАЛІЗМ (від лат. maximum – найбільший) – вимога чогось надмірного, впадання в крайність при оцінці, зокрема, духовних потреб і якостей. Розрізняють М. юнацький – надмірні вимоги молодих людей щодо моралі і поведінки старших; М. батьків щодо поведінки дітей.

МЕДІА-ОСВІТА – напрям у педагогічній науці, який досліджує засоби масової комунікації. Сформувався він у другій половині ХХ ст. Головними завданнями М. о. є підготовка тих, хто навчається, до життя в інформаційному суспільстві, формування в них уміння користуватися інформацією у будь-якому вигляді, здійснювати комунікації, усвідомлювати наслідки впливу на людину засобів інформації, особливо засобів масової комунікації.

МЕНТАЛЬНІСТЬ НАЦІЇ, МЕНТАЛІТЕТ – специфічний спосіб сприйняття і роз'яснення (інтерпретації) нацією свого внутрішнього світу й зовнішніх обставин; виробляється під

впливом багатівікових культурно-історичних, геополітичних, природно-кліматичних та інших чинників. М. н. виступає як цілісне духовне утворення (воно не має внутрішньої диференціації на економічну, політичну, моральну та інші складові), як "дух народу", що пронизує всі сфери життєдіяльності людей. М. н. зберігає код нації. М. н. проявляється в національному характері, самосвідомості етносу, в різних компонентах його культури. Ментальність українського народу має такі основні риси: волелюбність, індивідуалізм, прагнення соціальної рівності, демократизм, духовний аристократизм, оптимізм, філософічність душі, глибока релігійність, милосердя, миролюбність, щирість і душевна щедрість, працелюбність.

МЕТА – передбачення у свідомості результату, на здобуття якого спрямовано діяльність окремої людини, групи або усього суспільства. Категорія М. у вигляді логічної моделі фіксує бажане, до чого людина прагне, що є для неї взірцем у певному виді діяльності, а отже, є активним фактором людської свідомості. М. тісно пов'язана із засобами її досягнення. М. має винятково важливе значення для спрямування, організації діяльності, постановки конкретних завдань.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ – методологічна характеристика дослідження; уявлення про результат. Ставлячи перед собою ціль, дослідник уявляє собі, який результат він має намір одержати, яким буде цей результат.

МЕТОД (грец. *méthodos* – шлях дослідження чи пізнання) – спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта. З розвитком науки відбувається розвиток і диференціація М., що приводить до виникнення вчення про М. – методології. М. – систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити для виконання певної задачі, досягнення мети.

МЕТОД ГРУПОВИХ ЕКСПЕРТНИХ ОЦІНОК (ГЕО) або метод Дельфи – метод, що передбачає проведення експертизи групою експертів за певним алгоритмом.

МЕТОД СТЬЮДЕНТА – непараметричний метод, що використовується для перевірки гіпотез про достовірність різниці середніх при аналізі кількісних даних в популяції з|із| нормальним розподілом.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ в педагогіці – прийоми, процедури та операції емпіричного і теоретичного пізнання й вивчення явищ педагогічної дійсності. В залежності від аспекту розгляду М. д. в педагогіці поділяються на загальнонаукові; власне педагогічні й методи інших наук; констатуючі й перетворюючі; емпіричні й теоретичні; якісні й кількісні; часткові й загальні; змістовні й формальні; методи збирання емпіричних даних; перевірки й спростування гіпотез і теорій; методи опису, пояснення й прогнозування; спеціальні методи, які використовуються в окремих педагогічних науках; методи обробки результатів дослідження. У

фундаментальних дослідженнях застосовуються в основному теоретичні методи дослідження та експеримент. Прикладні педагогічні дослідження й розробки вимагають емпіричних М. д.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ – способи роботи вчителя та учнів, за допомогою яких досягається оволодіння ЗУН, формується світогляд учнів, розвиваються їхні здібності тощо. Методи навчання є: активні, які визначають учня суб'єктом педагогічного процесу, спрямовують його навчальну діяльність до самоосвіти та саморозвитку; інтерактивні, які передбачають систему комунікативного спілкування перш за все у режимі "учень – учень" тощо.

МЕТОДИКА (від грец. μέθοδος – "шлях через") **НАВЧАННЯ** окремої навчальної дисципліни (предмета) – галузь педагогічної науки, що представляє собою окрему теорію навчання (дидактику). Методику навчання окремого предмета слід розглядати як спосіб організації практичної та теоретичної діяльності учасників навчання, зумовлений закономірностями та особливостями змісту навчального предмета.

МЕТОДИКА В ОСВІТІ – опис конкретних прийомів, способів, технік педагогічної діяльності в окремих освітніх процесах.

МЕТОДОЛОГІЯ (від метод і грец. logos – вчення) – сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в певній науці. Вчення про методи пізнання та перетворення дійсності. Розрізняють а) часткову М. – сукупність методів у кожній конкретній науці; б) загальну М. – сукупність більш загальних методів (наприклад, методи педагогіки є одночасно її методами і загальною М. для часткових дидактик, школознавства; в) філософську М. – систему діалектичних методів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання, конкретизуючись і через загальнонаукову, і через часткову М.

МИСЛЕННЯ – вища форма відображення дійсності у психіці, ідеальна діяльність, результатом якої є об'єктивна істина. Практика життєдіяльності людини включає попереднє розв'язання реальних завдань у сфері психіки з оперуванням даними пам'яті, пошуком у разі потреби додаткової інформації. Людське мислення базується на чуттєвому сприйнятті і постійно перебудовує його структуру. М. людини притаманна властивість хоч би незначного передбачення невідомого, внаслідок чого в ході розв'язання тих чи інших завдань виникає момент раптового зрозуміння, здогадки – інсайт. Основними формами процесу М. є судження й міркування. Функції М. різноманітні. У навчальному процесі реалізуються переважно такі функції, як розуміння (понятійна функція), функція розв'язання проблем і завдань, функція цілеутворення й рефлексивна. Діяльність М. відбувається завдяки мислительним операціям і прийомам. Вихідними (загальними) операціями, що створюють передумови для інших мислительних операцій, є аналіз і синтез. Єдність аналізу і синтезу проявляється у порівнянні й систематизації об'єктів. Похідними від аналізу і синтезу є операції абстрагування та узагальнення. Прийоми М. – це система мислительних операцій, організованих для розв'язання

конкретного завдання. За конкретними ознаками (зміст, характер завдань, ступінь новизни) М. поділяють на конкретно-дійове, наочно-образне, абстрактне; практичне і теоретичне; репродуктивне і творче. Педагогічний аспект формування М. полягає у виявленні умов, конструюванні шляхів і засобів розвитку мислення учнів у навчально-виховному процесі.

МОВА – основний засіб спілкування і взаємного розуміння в людському суспільстві, сукупність відтворюваних мовними органами загальноприйнятих у межах певного суспільства звукових знаків для предметів, явищ дійсності й відображень їх у свідомості, а також загальноприйнятих правил комбінування цих знаків у процесі вираження думок. М. існує у вигляді конкретних актів мовлення, в тому числі й повторюваних усно або механічним способом і фіксованих за допомогою письма.

МОВЛЕННЯ – функціонування мови у процесах вираження та обміну думок, конкретна форма існування мови як особливого виду суспільної діяльності. Безпосередніми виявами М. є його різноманітні акти в усній (звуковій) і писемній реалізації. Розрізняють М. монологічне й діалогічне. Поряд з власне М. (так званим зовнішнім М.) виділяють внутрішнє мовлення, розраховане на постановку й розв'язання у свідомості мовця різноманітних пізнавальних завдань. Окремим видом М. є читання.

МОДЕЛЬ (англ. – model, франц. – modele, від лат. modulus – міра, аналог, зразок, образ, норма, еталон, макет) – речова, знакова або уявна система, що відтворює, імітує, відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки чи(та) характеристики об'єкта дослідження (оригіналу). У широкому розумінні М. визначають як "будь-який аналог, образ (уявний, умовний) певного об'єкта, процесу, явища ("оригіналу" даної моделі), що використовується як його "замінник". Метою побудови М. є створення штучних об'єктів, за допомогою яких з суттєвих для подальшого використання М. позицій подаються (відображаються реальні явища і/або системи).

МОДЕЛЬ ВІРТУАЛЬНА – модель, що є відображенням ідеального уявлення людини про навколишній світ, який фіксується у свідомості людини за допомогою думок і образів .

МОДЕЛЬ ДЕДУКТИВНА передбачає з'ясування та опис основних закономірностей функціонування всіх компонентів досліджуваного процесу і механізмів їх взаємозв'язків. З її допомогою описується процес у цілому, а не окремі його режими.

МОДЕЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ в педагогіці розуміється як системний опис суб'єкта діяльності і пов'язаних з ним об'єктів і середовищ, в яких вона здійснюється. М. д., являючись свого роду еталоном значущих професійних якостей фахівця, дозволяє трансформувати спільні цілі і зміст освіти в дидактичні цілі і зміст, що реалізуються у навчальних програмах відповідних вищих навчальних закладів. Виходячи з вимог системно-діяльнісного підходу навчання будь-якої дисципліни, модель фахівця виступає своєрідною основою для проектування і конструювання

викладачем в нз відповідної технології навчання в цілому й інформаційно-технологічного забезпечення навчального процесу.

МОДЕЛЬ ЕМПІРИЧНА утворюється на основі експериментальних даних про залежність параметрів, що описують стан системи, від значень параметрів, що впливають на систему, за допомогою математичних виразів, які апроксимують цю залежність. При цьому не висуваються будь-які вимоги до знання внутрішнього складу та структури, взаємозв'язків елементів у системі.

МОДЕЛЬ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ОРГАНІЗАЦІЙНА відображає три аспекти: організаційні аспекти, механізми їх координаційної взаємодії та управлінські схеми.

МОДЕЛЬ ЗАКЛАДУ ОСВІТНЯ відображає як елементи, так і структуру освітніх цілей, елементи та структуру навчальних планів, зміст та структуру навчальних курсів, методи тестування та оцінки, групи студентів.

МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУАЛЬНА (essential model) – сутнісна (базова) модель, що визначає спосіб подання понять або об'єктів предметної галузі і не пов'язана з її фізичною реалізацією. К. м. називають абстрактну модель, за допомогою якої виявляють причинно-наслідкові властивості досліджуваної системи в межах визначених цілями дослідження; або змістовий опис об'єкта чи процесу в якому відображені концепції користувача і розробника моделі.

МОДЕЛЬ МАТЕМАТИЧНА – модель, в якій для опису систем використовується мова математики. Тобто, М. м. – це абстрактна модель, відображена у вигляді математичних виразів і відношень. У таких моделях досягається найвищий рівень формалізації і абстрагування від несуттєвих особливостей систем, що моделюються.

МОДЕЛЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ включає навчальні цілі, особливості професійно-орієнтованої системи знань, навичок і умінь, міру і глибину вивчення предметної області, інформаційну місткість і дидактичні вимоги: науковість змісту, систематичність, послідовність навчання, наочність тощо. Вона може бути реалізована у рамках дидактичного комплексу інформаційного забезпечення навчальної дисципліни.

МОДЕЛЬ НОРМАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІСТА – матриця, по вертикалі якої вказуються значущі професійні якості фахівця (провідні чинники професійної діяльності); їх наявність визначається вимогами ДОС ВО; а по горизонталі – необхідний рівень їх сформованості у випускників в нз, що успішно виконують професійні обов'язки відсотком у відношенні.

МОДЕЛЬ ПЕДАГОГА враховує характеристики самого викладача: професійні педагогічні якості, глибину знань предметної області дисципліни, що викладається, володіння сучасними методами і технологіями навчання, інформаційну культуру та ін.

МОДЕЛЬ ПРЕДМЕТНОЇ ГАЛУЗІ – сукупність структурованих знань про об'єкти і закономірності проблемної галузі, про способи і засоби розв'язання задач в модельованому середовищі. Великого розповсюдження здобули методи моделювання предметної галузі на базі побудови імітаційних систем .

МОДЕЛЬ "ПРОЗОРОЇ СКРИНЬКИ" – модель, внутрішнє наповнення якої відоме і цілком видиме.

МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА – інтегральна модель, що включає п'ять самостійних і в той же час взаємозв'язаних і взаємозалежних моделей: модель фахівця, модель навчальної дисципліни, модель управління процесом навчання, модель учня і модель педагога.

МОДЕЛЬ СИСТЕМНА будується в основному на базі законів і гіпотез про те, як система структурована і, можливо, як вона функціонує.

МОДЕЛЬ ТЕОРЕТИЧНА утворюється на основі фундаментальних законів, що описують стан та процеси у системі. Т. м. будується на основі узагальнених апріорних уявлень про систему, про склад та взаємозв'язки її елементів. При цьому попередньо не висуваються будь-які вимоги до знань про дані параметрів системи.

МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ НАВЧАННЯ враховує особливості реалізації викладачем дидактичних можливостей розробленої ним технології навчання:

особливості методу навчання і педагогічної теорії, на якій цей метод базується;

відповідність способу подачі навчального матеріалу необхідному дискретному рівню навчання

набір стратегічних можливостей технології навчання: зміна темпу вивчення і складності пропонованого навчального матеріалу, врахування індивідуальних характеристик учнів;

джерело і вид впливу цієї технології навчання як на весь навчальний процес, так і на кожного студента, тощо. модель може бути реалізована як технологічна складова інформаційно-технологічного забезпечення навчального процесу у вигляді відповідної технології навчання. Результатом її проектування і конструювання викладачем виступає технологічна карта вивчення навчальної дисципліни.

МОДЕЛЬ УЧНЯ – певний набір характеристик особи учня (студента), який дозволяє викладачеві аналізувати і враховувати у своїй педагогічній діяльності психофізіологічні і соціально-психологічні якості того, хто навчається, рівень його підготовленості до роботи з дидактичним комплексом й іншими інформаційними засобами, передісторію навчання, рівень базових і поточних знань, навичок і умінь, що характеризують його навчально-пізнавальну діяльність, динаміку формування значущих професійних якостей.

МОДЕЛЬ ФАХІВЦЯ – відображення об'єму та структури професійних і соціально-психологічних якостей, знань, умінь фахівця, що у сукупності представляють його узагальнену характеристику як члена суспільства. М. Ф. відбиває вимоги до фундаментальної, теоретичної, спеціальної і прикладної підготовки, значущих професійних якостей випускника ВНЗ.

МОДЕЛЬ ФЕМЕНОЛОГІЧНА – переважно емпірично поновлені залежності вихідних даних від вхідних, як правило, з невеликою кількістю входів і виходів.

МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНАЛЬНА імітує функціонування системи-оригіналу

МОДЕЛЬ "ЧОРНОЇ СКРИНЬКИ" – модель, входи і виходи та функціональні характеристики якої відомі, а внутрішнє наповнення невідоме або невизначене.

МОДЕЛЮВАННЯ (від англ. modeling) – спосіб дослідження будь-яких явищ, процесів або об'єктів шляхом побудови та аналізу їхніх моделей. У широкому розумінні, М. є однією з основних категорій теорії пізнання і чи не єдиним науково обґрунтованим методом наукових досліджень систем і процесів будь-якої природи в багатьох сферах людської діяльності. М. – дослідження об'єктів пізнання на їх моделях, а також побудова і вивчення моделей реальних явищ.

МОДЕЛЮВАННЯ КОМП'ЮТЕРНЕ – реалізація моделі за допомогою комп'ютера. Особливістю К. м. є можливість управляти процесом моделювання, що дає змогу дослідникові втручатися в цей процес та впливати на його результати завдяки коригуванню в процесі дослідження параметрів моделі, яка відтворює об'єкти реального середовища або гіпотетичні події та процеси.

МОДЕЛЮВАННЯ ІМІТАЦІЙНЕ (англ. simulation) – опис структури досліджуваної системи, застосування засобів відтворення функціонування системи-оригіналу і моделі, відображення властивостей оточуючого середовища, в якому функціонує досліджувана система. При цьому в моделі подається будова системи, тобто загальний опис елементів і зв'язків між ними, потім визначаються засоби відтворення в моделі функціонування системи.

МОДЕЛЮВАННЯ НОРМАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНЕ – передбачає два підходи, що реалізуються в його рамках. Нормативне вказує на пріоритетне значення вимог нормативних документів держави і відповідного відомства, що визначають рівень і якість професійної підготовки фахівця, а функціональне припускає глибокий аналіз професійних завдань, які фахівцеві доведеться вирішувати при реалізації своїх функціональних обов'язків.

МОНІТОРИНГ (лат. monitor – нагадуючий, наглядаючий) – комплекс процедур зі спостереження та поточного оцінювання перетворень керованого об'єкта і спрямування їх на досягнення за даних параметрів розвитку (стандарту); постійне спостереження за якимось

процесом чи явищем з метою виявлення його відповідності певним нормам, прогнозам, бажаному результату тощо.

МОНІТОРИНГ В ОСВІТІ – постійне відстежування певного процесу в освіті з метою виявлення його відповідності бажаному результату або початковим припущенням. Елементами М. в о. є форми поточної, проміжної і підсумкової атестації, складання графіків і звітів, проведення педагогічних рад, консиліумів тощо. У педагогіці виділяють різні види моніторингу. Найпоширенішими з них є: моніторинг освітнього процесу, моніторинг педагогічної діяльності вчителя, моніторинг професійної діяльності, моніторинг професійної компетентності працівників, моніторинг розвитку творчих здібностей дитини, моніторинг сформованості загально-навчальної компетентності, моніторинг якості реабілітаційного процесу, соціально-педагогічний моніторинг, управлінський моніторинг.

МОНІТОРИНГ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ передбачає відстеження головних соціальних чинників, які впливають на функціонування навчального закладу. До таких чинників слід віднести наявність соціальних та індивідуальних потреб у підготовці фахівців тієї чи іншої спеціальності, обсяги підготовки фахівців тієї чи іншої спеціальності в регіоні, а іноді в країні, вартість навчання в інших навчальних закладах, можливості для працевлаштування випускників тощо.

МОНІТОРИНГ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ вчителя дає можливість з'ясувати ступінь готовності педагога до інноваційної діяльності, виявляє фактори, що сприяють упровадженню інновацій чи перешкоджають розробці й засвоєнню нововведень.

МОНІТОРИНГ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ трактується як процес науково-обґрунтованого, діагностико-прогностичного, планово-діяльнісного стеження за станом і зміною показників професійного становлення фахівця з метою найбільш оптимального вибору освітніх завдань, а також засобів і методів їх рішення.

МОНІТОРИНГ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ полягає в підвищенні професійної та педагогічної майстерності викладацького складу освітньої установи як безпосередньої та незаперечної передумови результативної діяльності навчального закладу, визначення його пріоритетів за певними індикаторами, інтегральних можливостей позиціонування на ринку освітніх послуг і ринку праці.

МОНІТОРИНГ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ – систематичне стандартизоване спостереження за процесом цілеспрямованих якісних і кількісних змін у межах даної системи.

МОНІТОРИНГ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ дитини сприяє формуванню в учнів цілісного наукового світогляду, загальнонаукової, загальнокультурної, технологічної, комунікативної й соціальної компетентності на основі засвоєння системи знань про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво, оволодіння майбутньою професією.

МОНОГРАФІЯ (від грец. monos – один, єдиний; grapho – пишу) – робота, що поглиблено розкриває одну тему, наукове видання у вигляді книги або брошури, що містить повне дослідження однієї проблеми чи теми і належить одному чи декільком авторам. Відрізняється від інших форм наукових повідомлень глибиною і цілісністю розгляду питання

МОРАЛЬ (лат. moralis – моральний, від mores – звичаї) – одна з форм суспільної свідомості; система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. М. виконує також пізнавальну, оціночну, виховну функції. Складовими М. є моральна діяльність (вчинки, поведінка людини); моральні відносини, моральна свідомість. Норми і принципи М., моральні ідеали, почуття становлять систему М., яка визначає життєву позицію певної соціальної спільності чи індивіда, орієнтує їх у світі цінностей.

МОРАЛЬНІСТЬ – 1) Етичне поняття, яке в широкому розумінні є синонімом моралі. 2) Характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами. Розрізняючи ці поняття, Г. Гегель визначав мораль як сферу суб'єктивних уявлень людини про добро і зло та інші етичні цінності, мотиви поведінки, цілі і наміри, а М. – як практичні звичаї, об'єктивовану мораль. Як сутність моралі, М., на думку Гегеля, має вищий смисл, бо означає здатність людини творити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності, а тому збігається з моральною свободою особи.

МОТИВ (франц. motif, від лат. moveo – рухаю) – спонукальна причина дій і вчинків людини (те, що штовхає до дії). Основою М. діяльності людини є її різноманітні потреби. Внаслідок усвідомлення і переживання потреб первинних (природжених) і вторинних (матеріальних і духовних) у людини виникають певні спонуки до дії, завдяки яким ці потреби задовольняються. У дошкільному віці провідними є ігрові М. У шкільному віці вони відступають на другий план, поступаючись місцем навчальним М., до яких у подальшому приєднуються трудові М. Особливо важливе значення мають моральні М. поведінки. Саме М. надають моральний (або аморальний) смисл діям і вчинкам. Виховання й закріплення в досвіді правильних М. поведінки – одне з найважливіших завдань педагога.

МОТИВАЦІЯ – система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Як мотиви можуть виступати: уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні або духовні потреби людини. Одна й та сама діяльність може здійснюватися з різних мотивів. Значення мотивів для поведінки, діяльності й формування особистості дитини дуже велике. Завдання педагога – виховання правильної мотивації в дітей.

МУЛЬТИКУЛЬТУРНА (лат. *multum* – багато і культура) **ОСВІТА** – освіта, спрямована на збереження і розвиток культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності певного суспільства, на передавання їх та інноваційних новоутворень молодому поколінню.

МУЛЬТИМЕДІЙНА ПРЕЗЕНТАЦІЯ (від лат. *praesentatio* – соціальне представлення чогонебудь нового, нещодавно створеного) – інформаційний або рекламний інструмент, що дозволяє користувачеві активно взаємодіяти з ним через елементи управління. Мета мультимедійної презентації – в зручній формі донести до цільової аудиторії повноцінну інформацію про об'єкт презентації.

НАВИЧКИ – дії, складові частини яких у процесі формування стають автоматичними. При наявності Н. діяльність людини відбувається швидше і продуктивніше. Відповідно до видів дії розрізняють і види Н.: рухові, мислительні, мовні, інтелектуальні, сенсорні (дії за сприйманням), перцептивні тощо. Н. необхідні в усіх видах діяльності: навчальній, трудовій, ігровій тощо. Формуються Н. на основі застосування знань про відповідний спосіб дії, шляхом цілеспрямованих планомірних вправлянь. Н. є необхідними компонентами уміння.

НАВЧАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ ВИБІРКОВІ вводяться вищим закладом освіти для більш повного задоволення освітніх і кваліфікаційних запитів особи та потреб суспільства, ефективнішого використання можливостей закладу освіти, врахування регіональних потреб тощо. Вони можуть бути як обов'язкові для всіх студентів, так і ті, що обираються студентами індивідуально. В. н. д. запроваджуються, як правило, у формі спеціальних навчальних курсів для поглиблення загальноосвітньої, фундаментальної і фахової (теоретичної і практичної) підготовки.

НАВЧАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ НОРМАТИВНІ визначаються державним стандартом освіти (освітньо-професійною програмою підготовки). Дотримання їх назв є обов'язковим для вищих закладів освіти, а обсяг не може бути меншим від обсягу, встановленого державним стандартом освіти.

НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ – складне за своїм змістом і структурою явище. Вона формується тільки у спільній роботі вчителя та учня. Навчальна діяльність особистості спрямовується на оволодіння узагальненими способами дій у сфері наукових понять, що є її головною метою та результатом.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА – це нормативний документ, який визначає місце і значення навчальної дисципліни в реалізації освітньо-професійної програми підготовки, її зміст, послідовність і організаційні форми вивчення навчальної дисципліни, вимоги до знань і вмінь студентів. Н. п. включає пояснювальну записку, тематичний виклад змісту навчальної дисципліни і список літератури. Н. п. нормативних дисциплін входять до комплексу документів державного стандарту освіти, розробляються і затверджуються як його складові.

Н. п. з вибіркових дисциплін розробляється і затверджується вищим закладом освіти.

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН – це нормативний документ, який складається вищим закладом освіти на підставі освітньо-професійної програми та структурно-логічної схеми підготовки і визначає перелік та обсяг нормативних і вибіркового навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять (лекції, лабораторні, практичні, семінарські, індивідуальні заняття, консультації, навчальні й виробничі практики) та їх обсяг, графік навчального процесу, форми і засоби проведення поточного й підсумкового контролю. У навчальному плані відображається також обсяг часу, передбачений на самостійну роботу. Н. п. розробляється на весь період реалізації відповідної освітньо-професійної програми підготовки і затверджується керівником вищого закладу освіти.

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У ВИЩИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ – система організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на реалізацію змісту освіти на певному освітньо-кваліфікаційному рівні відповідно до державних стандартів освіти. Він охоплює всі компоненти навчання: учасників навчального процесу (викладачів, студентів), засоби, форми і методи навчання. Навчальний процес базується на принципах науковості, гуманізму, демократизму, наступності та безперервності, незалежності від втручання будь-яких політичних партій, інших громадських та релігійних організацій. Н. п. має два головні аспекти: навчання як системна цілеспрямована діяльність кафедр (предметних або циклових комісій), що передбачає передачу студентам наукових знань і формування їх особистісних якостей, і учіння як навчальна діяльність студентів. Н. п. організовується з урахуванням науково-педагогічного потенціалу, матеріальної і навчально-методичної бази вищого закладу освіти, сучасних інформаційних технологій. Він орієнтується на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до динамічних процесів в освітній та соціально-культурній сферах, галузях техніки і технологій, системах управління й організації праці в умовах ринкової економіки.

НАВЧАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ ВИБІРКОВІ вводяться вищим закладом освіти для більш повного задоволення освітніх і кваліфікаційних запитів особи та потреб суспільства, ефективнішого використання можливостей закладу освіти, врахування регіональних потреб тощо. Вони можуть бути як обов'язкові для всіх студентів, так і ті, що обираються студентами індивідуально. В. н. д. запроваджуються, як правило, у формі спеціальних навчальних курсів для поглиблення загальноосвітньої, фундаментальної і фахової (теоретичної і практичної) підготовки.

НАВЧАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ НОРМАТИВНІ визначаються державним стандартом освіти (освітньо-професійною програмою підготовки). Дотримання їх назв є обов'язковим для вищих закладів освіти, а обсяг не може бути меншим від обсягу, встановленого державним стандартом

освіти.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС – система педагогічного інструментарію щодо організації педагогічного процесу: навчальний план – програма – підручник – посібник – дидактичні та методичні матеріали тощо.

НАВЧАННЯ – цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь навичок і способів пізнавальної діяльності людини.

НАВЧАННЯ ІНТЕРАКТИВНЕ – це взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де учень і вчитель є рівноправними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють.

НАВЧЕНІСТЬ – актуальний рівень знань, умінь і навичок учнів певної галузі знань.

НАМІР – рішення людини виконати певну дію й домогтися певного наслідку. Н. пов'язаний із волею, він сам є вольовою установкою для людини. Н. передує дії, а тому виступає її організуючим фактором.

НАПОЛЕГЛИВІСТЬ – вольова риса людини, що полягає у здатності тривало, не знижуючи активності, домагатись поставленої мети, незважаючи на труднощі й перешкоди. Н. формується під впливом виховання, починаючи з раннього дитинства. До виявлення Н. дітей спонукають привабливі цілі. У вихованні Н. важливо мати значущі цілі й намір долати труднощі власними зусиллями.

НАПРЯМ ПІДГОТОВКИ за професійним спрямуванням у вищій освіті – група спеціальностей зі спорідненим змістом освіти та професійної підготовки.

НАСТАВНИЦТВО – форма професійної підготовки і цілеспрямованого виховання висококваліфікованих робітників, здійснювана робітниками-наставниками. Наставник поряд із навчанням професії вводить нового робітника у сферу соціально-психологічних стосунків, через які відбувається реалізація професійної ролі робітника.

НАУКА – соціально-значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність. Н. є складовою духовної культури суспільства. Поняття "наука" включає в себе як діяльність по здобуванню нового знання, так і результат цієї діяльності – суму набутих на даний момент наукових знань. Термін "наука" вживають також для позначення окремих галузей наукового знання. Н. характеризується доцільно орієнтованою творчою діяльністю по постановці, вибору й розв'язанню проблем духовного й практичного освоєння світу. Як система знань Н. охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки й дії, не лише закони і принципи вивчення об'єктів, а й певні форми й способи усвідомлення їх, а в кінцевому підсумку – філософське тлумачення. Цим самим Н. виступає як форма суспільної свідомості. Н. є способом встановлення та усвідомлення об'єктивної істини. Цим вона радикально протистоїть

релігії, марновірству, містицизму, спекулятивним домислам. Н. – форма інтелектуальної діяльності людей, скерована на отримання істинних знань про світ (природу, суспільство, мислення), на відкриття об'єктивних законів світу і передбачення тенденцій його розвитку; система знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення.

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ – цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій.

НАУКОВА ПРОБЛЕМА – протиріччя у пізнанні, яке характеризується невідповідністю між новими фактами (даними) і старими засобами їх пояснення.

НАУКОВА СТАТТЯ – один з основних видів публікації, що містить виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження.

НАУКОВА ТЕМА – задача наукового характеру, яка потребує проведення наукового дослідження.

НАУКОВА ТЕОРІЯ – система узагальненого знання, пояснення різнобічності подій, ситуацій, що відбуваються у природі чи суспільстві.

НАУКОВЕ ВІДКРИТТЯ (англ. – discovery) – встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, що вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання. Відкриття є найвищим науковим рівнем пізнання навколишнього світу.

НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ – цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій.

НАУКОВИЙ МЕТОД (або методи наукового дослідження) – сукупність методів встановлення параметрів, структури, інших характеристик досліджуваних об'єктів. Метод включає в себе способи дослідження феноменів, систематизацію, коригування нових і отриманих раніше знань. Умовиводи та висновки робляться за допомогою правил і принципів міркування на основі емпіричних (спостережуваних і вимірюваних) даних про об'єкт. Базою для отримання даних є спостереження та експерименти. Для пояснення спостережуваних фактів висувуються гіпотези і будуються теорії, на підставі яких формулюються висновки та припущення. Отримані прогнози перевіряються експериментом або збором нових фактів

НАУКОВИЙ РЕЗУЛЬТАТ – нове знання, одержане в процесі наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової роботи, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо.

НОВАТОРСТВО (лат. novator – оновлювач) – вищий ступінь педагогічної професійної майстерності, винахідництво нового в педагогічній практиці.

НОВАТОРСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД – породжена радикально новою педагогічною ідеєю навчально-виховна, організаційно-педагогічна діяльність.

НОВИЗНА – один із основних критеріїв оцінювання педагогічних досліджень; результат творчого процесу; властивість і самостійна цінність будь-якого нововведення. Н. має відносний характер як в особистісному, так і в історичному плані.

НОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ – сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передавання інформації за допомогою комп'ютерів і комп'ютерних комунікацій.

НОВОВВЕДЕННЯ МОДИФІКАЦІЙНІ (лат. *modifico* – встановлюю міру) – нововведення, пов'язані з удосконаленням, раціоналізацією, видозміною, модернізацією того, що має аналог або прототип (програма, методика, окрема розробка тощо).

НОВОВВЕДЕННЯ МОДУЛЬНІ (лат. *modulus* – міра) – комплекс часткових взаємопов'язаних нововведень стосовно певної групи предметів, вікової групи дітей тощо.

НОРМА (від лат. *norma* – правило, взірець) – міра, взірець, звичайний стан. У психології Н. називають міру розвитку й виявлення психічних функцій і властивостей. У соціальній психології – існуючий у соціальній спільноті чи групі стандарт, порівняння з яким визначає прийнятність і досконалість об'єктів, процедур і продуктів діяльності (зокрема, юридичні, моральні, мовні тощо). Основним змістом Н. виступають передусім вимоги суспільства. Засвоєні суб'єктом Н. значною мірою визначають перебіг його діяльності.

ОБДАРОВАНІСТЬ – індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності. Необхідні для розвитку О. природні задатки самі по собі не визначають її. О. розвивається в процесі засвоєння індивідом духовних та інших надбань людства, його творчої діяльності. Розрізняють О. технічну, наукову, зокрема математичну, музичну, поетичну, художню, артистичну та ін. Високий ступінь спеціальної О. називають талантом. Говорять також про загальну О., маючи на увазі особливості людей, що виявляють здібності до різних галузей діяльності. Видатні люди часто відзначались різносторонньою О. (Леонардо да Вінчі, Г. Сковорода, Т. Шевченко та ін.). Антинауковими є фаталістичні погляди на О. як на властивість, що нібито випадає на долю тільки деяких "обраних" індивідів.

ОБ'ЄКТ (від лат. *objectum* – предмет, явище) – фрагмент дійсності, на який спрямовано практичну або пізнавальну діяльність суб'єкта. О. відтворюється в знанні на основі практично перетворювальної взаємодії з ним суб'єкта.

ОБ'ЄКТ ДІЯЛЬНОСТІ – процеси, або(та) явища, або(та) матеріальні об'єкти, на які спрямована діяльність фахівця.

ОБ'ЄКТ ДІЯЛЬНОСТІ (узагальнений) **ФАХІВЦЯ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ** – природна чи штучна система, що розвивається. Характерні етапи цього розвитку визначають цикл взаємодії фахівця й системи.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ – частина наукового знання, з якою дослідник має справу.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПЕДАГОГІЦІ – певний процес, певне педагогічне явище, яке існує незалежно від суб'єкта пізнання і на яке спрямована увага дослідника.

ОБ'ЄКТИВНІСТЬ – неупередженість наукового осягнення дійсності, відображення об'єкта таким, яким він є сам по собі, в його різноманітних відношеннях і розвитку. В експериментальних науках, зокрема в педагогіці, говорять про **О. фактів** і **О. теоретичних висновків**. **О.** в науці є синонімом істинності, у моральних стосунках – правдивості, у праві – законності й справедливості. Принцип **О.** протилежний суб'єктивізму і об'єктивізму.

ОБРАЗ – форма і продукт суб'єктивного, ідеального відображення об'єктивної реальності у свідомості людини. **О.** поділяють на чуттєві (відчуття, сприймання, уявлення) та уявні, що існують у вигляді понять, позбавлених чуттєвої наочності. Природа **О.** і загальні закони відтворення дійсності в **О.** вивчаються філософією. В науці пізнавальні **О.** організуються в суворо впорядковані, обґрунтовані й апробовані системи. Це – наукові ідеї, гіпотези, теорії. Своєрідністю відзначаються образи художні в мистецтві.

ОБРАЗНЕ МИСЛЕННЯ – конкретне мислення, яке реалізується у вигляді аналізу й поєднання образів. **О. м.** чітко виражене в дитячому віці. На ньому значною мірою ґрунтуються процеси оволодіння індивідом соціальним досвідом у ранньому дитинстві й підлітковому віці. Деякі педагоги і психологи вважають **О. м.** основною формою мислення.

ОДНОПРОФІЛЬНІСТЬ – обрання загальноосвітнім навчальним закладом тільки одного певного напрямку навчання.

ОЗНАЧЕННЯ, ВИЗНАЧЕННЯ ЧИ ДЕФІНІЦІЯ (від лат. definitio) – роз'яснення чи витлумачення значення (сенсу) терміну чи поняття.

ОПОНЕНТ (від лат. opponens – той, що протиставляє, заперечує) – особа, яка заперечує чи спростовує думки доповідача, оцінює працю дисертанта під час захисту дисертації на здобуття наукового ступеня. **О.** – супротивник у диспуті, дискусії.

ОПТИМІЗМ (від лат. optimus – найкращий) – світовідчуття, пройняте вірою в краще майбутнє, в торжество добра над злом, справедливості над несправедливістю. Протилежне – песимізм.

ОРАТОР (лат. orator, від oro – говорю) – особа, яка виголошує промову, володіє майстерністю публічного виступу.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ЗДІБНОСТІ – сукупність психічних рис особистості, необхідних для успішного оволодіння організаторською діяльністю, її ефективного виконання. **О. з.**

передбачають спрямованість особистості (світоглядну, політичну, моральну, ділову), рівень її готовності (ділова компетентність, уміння, навички, досвід), риси характеру (комунікабельність, ініціативність, організованість, самостійність, емоційна зрівноваженість).

ОСВІТА – духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини. При цьому головним є не обсяг знань, а поєднання останніх з особистісними якостями, вміння самостійно розпоряджатися своїми знаннями. За означенням, прийнятим XX сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО, під освітою розуміється процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання. В освіті завжди є як формальний аспект, тобто духовна діяльність або духовна здатність (яка розглядається поза залежністю від відповідного даному часу матеріалу), так і матеріальний, тобто зміст освіти. Освіта, як соціальне явище, зазвичай розглядається в кількох аспектах:

як систему, що її забезпечує;

як процес засвоєння індивідом узагальненого суспільного досвіду, норм, цінностей, отримання знань (та інших кінцевих результатів процесу освіти) тими, хто навчається (процес опанування освіти);

як освітній або освітньо-професійний рівень тих, хто її здобув або планує здобути (наприклад, загальна середня, бакалавр, спеціаліст, магістр та ін.);

як форму (очна, вечірня, заочна, дистанційна), за якою ті, хто навчається, опановують ту або іншу освіту за тим або іншим її рівнем;

як цінність (окремої людини, яка стає притаманна людині, що її опанувала; суспільства, що відображає рівень освіченості його членів, характеризує його людський потенціал; соціально-економічних структур суспільства – навчальних закладів, наукових установ, фірм, органів управління, громадських організацій, що характеризує їх кадровий потенціал).

Звичайно говорять про загальну освіту, яка дається в школі, і про спеціальну освіту (наприклад, наукову, технічну, музичну). Загальна О. (початкова і середня) дає знання, прищеплює уміння й навички, потрібні кожній людині у повсякденному житті. Спеціальна О. озброює людину знаннями, уміннями та навичками, необхідними для працівника певної галузі. Спеціальні і професійні знання можуть розглядатися як освіта у справжньому значенні цього слова тільки в тому випадку, коли вони пов'язані з загальною освітою.

ОСВІТА ДОДАТКОВА – освітні програми і послуги, реалізовані з метою всебічного задоволення освітніх потреб громадян, суспільства та держави в загальноосвітніх установах професійної освіти за межами основних освітніх програм, що визначають їх статус, в освітніх

установах О. д.: установи підвищення кваліфікації, курси, центри професійної орієнтації, музичні та художні школи, школи мистецтв, будинку дитячої творчості, станції юних техніків, станції юних натуралістів та ін.

ОСВІТНІ ГАЛУЗІ – певні напрями навчання для більш повного задоволення освітніх потреб учнів.

ОСВІТНІЙ ЗАКЛАД – заклад, що здійснює освітній процес, тобто реалізує одну або кілька освітніх програм.

ОСВІТНІ РІВНІ – характеристика вищої освіти за ознакою рівня сформованості якостей людини, що забезпечують всебічний розвиток її як особистості і є достатніми для здобуття відповідної кваліфікації. Законом Про освіту в Україні встановлено такі О. р.: початкова загальна освіта; базова загальна середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища освіта. Освітній рівень передбачає задоволення потреб особистості у здобутті загальної середньої та вищої освіти шляхом навчання у різних типах закладів освіти.

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР – об'єктивно створене середовище для навчання, розвитку та виховання учнів згідно з провідною метою освіти; сукупність навчальних закладів, державної системи управління і суспільних об'єднань, які реалізують освітні програми.

ОСВІТНІЙ СТАНДАРТ (англ. standard – норма, зразок, мірило) – мінімально гарантований освітнім закладом рівень освіти.

ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА – основні вимоги до професійних якостей, знань і умінь фахівця, необхідні для успішного виконання професійних функцій. Зміст освітньо-кваліфікаційної характеристики визначається Міністерством освіти і науки України для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня: кваліфікований робітник; молодший спеціаліст; бакалавр; спеціаліст, магістр.

ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНИЙ РІВЕНЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ – характеристика вищої освіти за ознаками ступеня сформованості знань, умінь та навичок особи, що забезпечують її здатність виконувати завдання та обов'язки (роботи) певного рівня професійної діяльності.

освітньо-кваліфікаційні рівні. Законом Про освіту в Україні встановлено такі О. к. р.: кваліфікований робітник; молодший, спеціаліст; бакалавр; спеціаліст, магістр. Законом про освіту визначаються також наукові ступені (кандидат наук, доктор наук) та вченні звання (старший науковий співробітник, доцент, професор). Освітньо-кваліфікаційний рівень передбачає здобуття певного рівня освіти і кваліфікації.

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ – перелік нормативних навчальних дисциплін із зазначенням загального обсягу часу (в годинах), відведеного для їх вивчення та форм підсумкового контролю з кожної навчальної дисципліни. Загальний обсяг

часу для вивчення навчальної дисципліни включає час для аудиторних форм навчання і самостійної роботи студента. Співвідношення між обсягами аудиторних занять та самостійної роботи студентів форми і періодичність проміжного контролю визначаються навчальним планом вищого закладу освіти.

ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА (грец. *paradeigma* – приклад, зразок) – сукупність прийнятих науковим педагогічним співтовариством теоретичних, методологічних та інших установок на кожному етапі розвитку педагогіки, якими керуються як зразком (моделлю, стандартом) при розв’язанні педагогічних проблем.

ОСВІТНЯ ПРОГРАМА – основний документ освітнього закладу будь-якого рівня, що визначає зміст основної і додаткової освіти, педагогічні технології, які використовуються, систему атестації і управління якістю освіти, а також кадрові та матеріально-технічні основи освітнього процесу.

ОСВІТНЯ ТЕХНОЛОГІЯ – технологія, що відображає загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору. Призначена для прогнозування розвитку освіти, її конкретного проектування і планування, передбачення результатів, а також визначення відповідних освітнім цілям стандартів. До О. т. належать концепції освіти, освітні закони, освітні системи (гуманістична концепція освіти, Закон України "Про освіту", система неперервної освіти тощо).

ОСВІТНЯ ТРАЄКТОРІЯ – певний свідомо обраний напрям навчання та становлення учня.

ОСВІТНЯ ХАРАКТЕРИСТИКА – основні вимоги до якостей і знань особи, яка здобула певний освітній рівень. Зміст О. х. як складової частини державного стандарту освіти визначається МОН України окремо для кожного освітнього рівня: початкова загальна освіта; базова загальна середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища освіта.

ОСНОВНА ШКОЛА дає базову загальну середню освіту, що є фундаментом для загальноосвітньої підготовки всіх школярів, формує в них готовність до подальшого одержання освіти, вибору і реалізації форми та профілю навчання.

ОСОБИСТІСНА ЦЕНТРАЦІЯ ПЕДАГОГА – спрямованість, зацікавленість педагога інтересами учасників педагогічного процесу.

ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД – послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, самосвідомого відповідального суб’єкта власного розвитку і суб’єкта виховної взаємодії. О. п. – базова ціннісна орієнтація педагога, що визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною й колективом. Сучасне розуміння особистісного (або особистісно-центрованого) підходу визначили в 60-ті роки представники напряму гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, В. Франкль), які твердили, що повноцінне виховання можливе лише в тому випадку, коли школа служитиме лабораторією для відкриття унікального "Я"

кожної дитини. О. п. передбачає допомогу вихованцю в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, у здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятних самовизначення, самореалізації та самоутвердження.

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ – організація навчання на засадах глибокої поваги до особистості учня; урахування особливостей його індивідуального розвитку, ставлення до нього як до свідомого відповідального суб'єкта навчально-виховної взаємодії. Особистісно зорієнтоване навчання передбачає формування цілісної особистості, яка усвідомлює свою гідність і поважає інших людей.

ОСОБИСТІСТЬ, ОСОБА – у широкому розумінні – конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей; у вузькому, філософському розумінні – індивід як суб'єкт соціальної діяльності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспільства. Поняття "особистість" не слід цілком ототожнювати з поняттями "індивід" (одиничний представник людського роду) та "індивідуальність" (сукупність рис, що відрізняють даного індивіда від усіх інших). З точки зору педагогіки і психології О. – це певне поєднання психічних (включаючи психофізіологічні і соціально-психологічні) властивостей: спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання тощо), рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'яті, мислення, уяви, уваги, емоційно-вольової сфери). Особливе значення процес розвитку О. набуває в підлітковому і ранньому юнацькому вид, коли підліток чи юнак починає виділяти себе як об'єкт самопізнання й самовиховання. Система освіти України передбачає розвиток О. дитини, підлітка, юнака, демократизацію та гуманітаризацію навчально-виховного процесу в усіх типах навчальних закладів. Відбувається зміна мети виховання й навчання, в ролі якої виступає не сукупність знань, умінь і навичок, а вільний розвиток О. людини. В цих умовах на перший план виступає формування базової культури О., усунення в структурі О. протиріччя між технічною й гуманітарною культурою, подолання відчуження людини від політики та забезпечення її діяльного включення в нові соціально-економічні умови життя суспільства.

ОТОЧУЮЧЕ СЕРЕДОВИЩЕ – множина об'єктів і взаємозв'язків між ними (з їх суттєвими властивостями), що не входять до системи освіти, зміна властивостей яких може змінювати стан системи освіти або властивості яких самі можуть змінюватись під впливом системи освіти.

ПАРАДИГМА (грец. *paradeigma* – приклад, взірець) – система форм, уявлень та цінностей, які відображають видозміну поняття, історичний шлях заради досягнення ідеального поняття. П. – теорія (або модель постановки проблем), прийнята за зразок вирішення дослідницьких завдань певним науковим співтовариством. Принцип загальноприйнятої П. –

методологічна основа єдності певного наукового співтовариства (школи, напряму), що значно полегшує їхню професійну комунікацію.

ПАРАДИГМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ полягає у перетворенні виховного ідеалу, який передбачає конструювання нової людини з параметрами, визначеними інтересами суспільства.

ПАРЦІАЛЬНА (лат. *partialis*, від *pars (partis)* – частина) **ОСВІТНЯ ПРОГРАМА** – освітня програма, яка визначає зміст одного або кількох взаємопов'язаних напрямів роботи закладу (наприклад, гуманістичне виховання, естетичний розвиток, екологічне виховання) на основі своєрідної педагогічної концепції.

ПАСИВНІСТЬ (від лат. *passivus* – недіяльний) – особливість поведінки людини, у стійких формах – риса характеру, яка виражається у відсутності в нормальній і здоровій людини прагнення, потреби й звички проявляти фізичну або розумову активність, енергію, наполегливість, ініціативність. У дитини П. може бути своєрідною реакцією на непосильні вимоги, які підірвали в неї віру у свої сили, або, навпаки, результатом "тепличного" виховання, коли дитині все давалося занадто легко й не вимагало з її боку певних зусиль. Виділяють два найпоширеніші види дитячої П. – громадську і розумову. Громадська П. виражається в тому, що дитина стоїть осторонь від життя й роботи дитячого колективу, не бере в них участі. Розумова П. виражається у відсутності в дітей звички до розумових зусиль, напруження. В окремих випадках такі діти створюють враження відсталих у розумовому розвитку. Для подолання цього недоліку необхідне поступове й постійне тренування розумових зусиль, схвальне підкреслювання успіхів учнів у цьому відношенні, вироблення в дітей уміння й звички в необхідних випадках зосереджено й напружено міркувати.

ПАТРІОТИЗМ (від грец. *patriots* – співвітчизник, *patris* – вітчизна) – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. П. виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. П. – соціально-історичне явище. Виховання П. – важлива складова виховної діяльності школи. У процесі вивчення різних навчальних предметів в учнів формуються патріотичні погляди й переконання.

ПЕДАГОГ (від грец. *paidagogos* – вихователь) – особа, фахом якої є навчання й виховання, – шкільний учитель, вихователь дошкільного закладу, дитячого будинку, школи-інтернату, виховної колонії; працівник дитячого позашкільного закладу; викладач і вихователь середнього спеціального навчального закладу, вузу тощо. П. – науковий працівник, який досліджує проблеми педагогіки як науки.

ПЕДАГОГ ІННОВАЦІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ – педагог із чіткою мотивацією інноваційної діяльності та визначеною інноваційною позицією, здатний не лише підтримувати інноваційні процеси, а й ініціювати їх.

ПЕДАГОГ-ФАСИЛІТАТОР (англ. facilitate – полегшувати) – педагог, який працює в системі особистісно-орієнтованої (гуманістичної) педагогіки і в роботі з дітьми сповідує відкритість власним думкам, переживанням, заохочення, довіру як вираження внутрішньої особистісної впевненості в можливостях і здібностях вихованців, "емпатичне розуміння" (бачення поведінки вихованця, його реакцій, дій, навичок). Поняття запровадив К. Роджерс.

ПЕДАГОГІКА (від грец. paidagogike) – наука про навчання та виховання підростаючих поколінь. Основним джерелом пізнання закономірностей навчання й виховання є вивчення та узагальнення педагогічного досвіду. Педагогічний досвід вивчається також у ході спеціально організованого науково-педагогічного дослідження. При цьому застосовуються методи спостереження, педагогічного експерименту, вивчення документації, бесід з учнями та вчителями тощо. В системі педагогічних наук виділяються такі основні галузі: методологія педагогіки, теорія навчання, теорія виховання, теорія управління освітою, методика навчання, дошкільна педагогіка, спеціальна педагогіка, соціальна педагогіка, порівняльна педагогіка.

ПЕДАГОГІКА СПІВРОБІТНИЦТВА – новаторський напрям педагогічного мислення і практичної діяльності, спрямований на демократизацію й гуманізацію педагогічного процесу. Сформувався у середині 80-х років XX ст. Авторами П. с. є Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Сухомлинський, В. Шаталов та ін. П. с. – спільна діяльність учителя та учнів, що ґрунтується на взаєморозумінні й гуманізмі, на єдності їхніх інтересів і прагнень, метою якої є особистісний розвиток школярів у процесі навчання й виховання.

ПЕДАГОГІЧНА АКМЕОЛОГІЯ – наука про шляхи досягнення професіоналізму в роботі педагога.

ПЕДАГОГІЧНА АКСІОЛОГІЯ (грец. axios – цінний і logos – слово, вчення) – наука про сприйняття, освоєння та оцінювання нового у педагогіці. Основними її категоріями є педагогічне співтовариство, оцінювання та різновиди процесів освоєння нового, явища консерватизму і новаторства в педагогіці, особливості інноваційного середовища, готовність педагогічного співтовариства до сприйняття і оцінювання нового тощо.

ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА (грец. diagnostikos – здатний розпізнавати) – комплекс засобів, методів, прийомів і правил виміру динаміки процесів і результатів навчально-виховної роботи.

ПЕДАГОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА (франц. expertise, від лат. expertus – досвідчений) – сукупність процедур, необхідних для одержання колективної думки у формі експертного

судження чи оцінки про педагогічний об'єкт, процес, явище (навчальний план, підручник тощо).

ПЕДАГОГІЧНА ІМПРОВІЗАЦІЯ (франц. *improvisation*, від лат. *improvisus* – несподіваний, непередбачений) – знаходження педагогом під час навчально-виховного процесу несподіваного педагогічного розв'язку і миттєве його втілення. Вона охоплює чотири етапи: педагогічне осяяння; миттєве осмислення педагогічної ідеї і миттєвий вибір шляху її реалізації; втілення або реалізація педагогічної ідеї; миттєвий аналіз процесу втілення педагогічної ідеї і рішення про продовження педагогічної імпровізації або перехід до запланованих раніше дій. П. і. дає змогу вдосконалювати педагогічну техніку, гнучко реагувати на труднощі, що виникають.

ПЕДАГОГІЧНА ІННОВАТИКА – вчення про створення, оцінювання, освоєння і використання педагогічних новацій. Педагогічна інновація (нововведення) – сукупність нових професійно-педагогічних дій педагога, спрямованих на вирішення актуальних проблем виховання й навчання з позицій особистісно-орієнтованої освіти; цілісна теоретична, технологічна і методична концепція оновлення педагогічної діяльності, що забезпечує її вихід на якісно новий рівень; процес освоєння нового (засобу, методики, технології, програми тощо).

ПЕДАГОГІЧНА ІННОВАЦІЯ (НОВОВВЕДЕННЯ) – сукупність нових професійно-педагогічних дій педагога, спрямованих на вирішення актуальних проблем виховання й навчання з позицій особистісно-орієнтованої освіти; цілісна теоретична, технологічна і методична концепція оновлення педагогічної діяльності, що забезпечує її вихід на якісно новий рівень; процес освоєння нового (засобу, методики, технології, програми тощо).

ПЕДАГОГІЧНА КВАЛІМЕТРІЯ (лат. *qualis* – який за якістю і грец. *metreo* – вимірюю) – застосування методів загальної кваліметрії (кількісних оцінок якості об'єкта) в педагогіці під час кількісного оцінювання психолого-педагогічних і дидактичних об'єктів. Основним методом дослідження є метод групових експертних оцінок.

ПЕДАГОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ (франц. *conception*, від лат. *conceptio* – сприйняття) – спосіб розуміння, трактування педагогічних явищ; основна точка зору на предмет педагогічної науки чи педагогічного явища; керівна ідея для їх систематичного висвітлення; система пов'язаних між собою, взаємозумовлених поглядів на сутність педагогічних явищ.

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА – сутнісна характеристика особистості педагога, здатного до "діалогу культур".

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ – високий рівень оволодіння педагогічною діяльністю; комплекс спеціальних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей особистості, що дають змогу педагогу ефективно організовувати навчально-пізнавальну діяльність тих, хто навчається, і здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив і взаємодію. Критеріями П. м.

педагога виступають такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність). П. м. ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Необхідними умовами П. м. є гуманістична позиція педагога й професійно значимі особистісні риси і якості.

ПЕДАГОГІЧНА НЕОЛОГІЯ (грец. *neos* – новий і *logos* – слово, вчення) – наука про створення нового у педагогіці. Основними категоріями П. н. є нове в педагогіці, класифікація педагогічних нововведень, умови створення нового, критерії новизни, традиції і новаторство, етапи створення нового у педагогіці.

ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА – особлива сфера спрямованої на самостановлення дитини педагогічної діяльності, яка представляє процес спільного з вихованцем визначення його інтересів і шляхів подолання проблем з метою збереження власної гідності та досягнення бажаних результатів у різних сферах.

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКСЕОЛОГІЯ (з грец. *praktikos* – діяльний і *logos* – слово, вчення) – наука про використання і застосування нового в педагогіці. Основними її категоріями є закономірності та різновиди впровадження, використання і застосування нового, оптимальна інноваційна діяльність.

ПЕДАГОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ (з лат. *reflexio* – відображення, аналіз) – здатність педагога об'єктивно оцінювати себе та свої вчинки, зрозуміти, як його сприймають у процесі педагогічного спілкування.

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА – педагогічна концепція і досвід її реалізації в педагогічну практику; еталонна модель, результати дії якої апробовані на соціальному рівні і мають свою специфіку.

ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ – прийняття і здійснення педагогом оптимальних нестандартних рішень у змінних умовах навчально-виховного процесу.

ПЕДАГОГІЧНА ТЕОРІЯ – логічне узагальнення педагогічного досвіду, практики виховання й навчання; система педагогічних ідей; наукове пояснення закономірностей педагогічної діяльності; сукупність положень педагогіки як науки.

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНІКА – елемент педагогічної технології; комплекс загальнопедагогічних і психологічних умінь педагога, що забезпечує володіння ним власним психофізіологічним станом, настроєм, емоціями, тілом, мовою й організацією педагогічно доцільного спілкування. Виокремлюють вербальні (голос, дикція, інтонація, темпоритм тощо), невербальні (міміка, пластика, артикуляція, жести, експресивне забарвлення пластики та ін.), соціально-перцептивні (сприйняття, увага, спостережливість, уява тощо) уміння та володіння

емоційним станом (зняття психічного напруження, саморегуляція, релаксація, аутотренінг, самонавіювання, створення творчого самопочуття).

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ – своєрідна конкретизація методики, проект певної педагогічної системи, що реалізується на практиці; змістова техніка реалізації навчально-виховного процесу; закономірна педагогічна діяльність, яка реалізує науково-обґрунтований проект навчально-виховного процесу і має вищий рівень ефективності, надійності, гарантованого результату, ніж традиційні методики навчання й виховання.

ПЕДАГОГІЧНЕ КОНСТРУЮВАННЯ – деталізація освітнього чи педагогічного проекту, яка наближує його до використання в конкретних умовах реальними учасниками педагогічного процесу.

ПЕДАГОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ – цілеспрямована діяльність, яка визначає необхідність педагогічних перетворень, прогнозує та оцінює наслідки реалізації певних педагогічних задумів.

ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ – форма навчальної взаємодії, співробітництва вчителя та учнів, передання суспільного та професійного досвіду (знань, умінь, навичок) від учителя учням. П. с. викладача з учнями на уроці чи поза ним (у процесі навчання й виховання), що має певні педагогічні функції і направлено (якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення благодатного психологічного клімату, а також на іншого роду психологічну оптимізацію навчальної діяльності і відносин між педагогом та учнями і всередині учнівського колективу. Це цілеспрямований творчий процес, у ході котрого створюються умови для вирішення завдань виховання, освіти і розвитку учнів.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ – вплив педагога на свідомість і поведінку, організацію життя й діяльності вихованців з метою формування у них певних якостей особистості та забезпечення успішного досягнення цілей.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕТИКЕТ – сукупність правил і моделей моральної поведінки педагога в типових ситуаціях та обставинах педагогічної діяльності. П. е. характеризує зовнішній прояв ставлення педагога до власної праці, до учня, до учнівського колективу, до батьків учнів, до свого колеги, до педагогічного колективу, до керівництва, до себе, до своєї держави.

ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНФЛІКТ – протиріччя між вихователем (вихователями) і вихованцем (вихованцями). П. к. буває внутрішній (внутрішньо-особистісний) і зовнішній (міжособистісний і міжгруповий). Залежно від способу розв'язання виокремлюють продуктивні (конструктивні) і деструктивні конфлікти. Продуктивні конфлікти стимулюють розвиток окремої особистості або групи. Наприклад, конфлікт між новатором-педагогом і його інертними колегами керівник навчального закладу може конструктивно використати для оздоровлення, творчого росту колективу. Неправильне сприйняття цієї ситуації може призвести

до деструктивного розв'язання проблеми. Способами розв'язання конфлікту є вияв емпатії, компроміс, "третейський суддя", двосторонній аналіз, тимчасовий розрив зв'язку, ультиматум тощо.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПАЛІАТИВ (від лат. palliatus – прикритий) – тимчасова поступка педагога, яка полягає в його вмінні "не бачити", "не помічати" порушень соціальних норм і створювати умови для унеможливлення їх у майбутньому, знаходити позитивне і в найнезначніших результатах діяльності дитини, бути терпеливим, ставити в центр уваги розвиток дітей.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ТАКТ – принцип міри, необхідний у процесі спілкування з дітьми. Визначається педагогічною майстерністю, досвідом, рівнем культури і особистісними якостями педагога.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ВІНАХІД – перетворення, конструювання окремих елементів педагогічних систем, засобів, методів, умов навчання та виховання.

ПЕДАГОГІЧНЕ ВІДКРИТТЯ – масштабне новаторське педагогічне рішення, пов'язане з висуненням нових педагогічних ідей та їх втіленням у конкретній педагогічній системі.

ПЕДАГОГІЧНІ ЗДІБНОСТІ – узагальнена сукупність індивідуально-психологічних особливостей і професійно значущих якостей педагога, які забезпечують досягнення високих результатів у педагогічній діяльності. П. з. насамперед передбачають відповідну спрямованість особи (світоглядну, політичну, моральну); ділові якості (спеціальні педагогічні уміння, навички, досвід); риси характеру (вміння спілкуватися з дітьми, підлітками, емоційна врівноваженість). Важливими складовими П. з. є соціальна орієнтація – вміння розібратися у складних міжособистісних стосунках членів навчальної групи, визначити місце й роль кожного учня (студента) в діловій і соціально-психологічній структурах, особистий приклад педагога; вміння організувати, вести роботу одночасно з навчальною групою і кожним учнем; педагогічне чуття – здатність знаходити для кожного учня відповідну роль у спільній діяльності, знання індивідуальних якостей тих, хто навчається; психологічна культура – здатність тонко відчувати настрої, переживання окремих учнів тощо. П. з. ґрунтуються на відповідних нахилах до педагогічної діяльності, вони формуються і вдосконалюються в ході педагогічної практики. П. з. є передумовою для вибору особистістю педагогічної професії. Розрізняють гностичні (вміння пізнавати й отримувати задоволення від пізнання), дидактичні (вміння пояснювати, передавати знання, навчати), комунікативні (вміння спілкуватись, співпрацювати), перцептивні (вміння проникати у внутрішній світ дитини, здатність до емпатії), прогностичні (вміння здійснювати педагогічне передбачення, прогнозувати результати взаємодії у педагогічній діяльності) та інші.

ПЕДАГОГІЧНІ ІНВАРІАНТИ (лат. *invarians (invariantis)*) – незмінний) – педагогічні істини, що не підлягають перегляду. Термін запроваджено французьким педагогом С. Френе, який розробив на засадах гуманістичної педагогіки 30 інваріантних принципів (природа дитини така сама, як і природа дорослого; поведінка дитини в школі залежить від її психологічного складу і стану здоров'я; ніхто (ні дитина, ні дорослий) не любить, коли йому наказують; будь-яка людина прагне до успіху тощо).

ПЕРЕДОВИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД – ідеалізація реального педагогічного процесу: абстрагування від випадкових, неістотних елементів і конкретних умов педагогічної діяльності й виділення суттєвого в ньому – провідної педагогічної ідеї чи методичної системи в чистому вигляді, що зумовлює високу ефективність навчально-виховної діяльності. П. п. д. – навчально-виховна, організаційно-педагогічна діяльність, у процесі якої стабільні позитивні результати у розв'язанні актуальних педагогічних проблем забезпечуються використанням оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових освітніх систем або інтеграції традиційних форм, методів, прийомів та засобів.

ПЕРЕКОНАННЯ – 1) Основна моральна настанова, яка визначає мету і напрям вчинків людини, тверда впевненість у чомусь, заснована на певній ідеї, на світогляді. Формування переконань – головне завдання виховання дітей в школі. 2) Метод виховання, який передбачає цілеспрямований вплив на свідомість вихованця з метою формування в нього позитивних морально-психологічних рис, спонукання до суспільно корисної діяльності або подолання негативної поведінки. П. ґрунтуються на міцних знаннях, які тісно переплітаються з волею, становлять зміст мотивів діяльності, справляють істотний вплив на напрям мислення й дій, внутрішньо зумовлюють лінію поведінки, формують установки людини.

ПЕРЕНОС НАВИЧОК – позитивний вплив раніше набутої навички на формування нової. П. н. виражається в тому, що вправи в одній навичці значно полегшують і скорочують строки формування іншої навички. В основі П. н. лежать два психологічні фактори: а) наявність схожих елементів у виконуваних діях і б) усвідомлення спільних принципів їх виконання.

ПЕРСОНІФІКОВАНЕ НАВЧАННЯ – навчання, що ґрунтується на знаннях особистості учня і використовується з метою максимального задоволення його потреб.

ПІДКРІПЛЕННЯ ПОЗИТИВНЕ – впливи педагога на вихованця з метою формування ставлення до соціальних та культурних цінностей і закріплення психологічних новоутворень. Способами П. п. є заохочення, позитивна оцінка, надання нових прав, покладання нових обов'язків, зміна форми звертання, вияв симпатії, символічні знаки любові тощо.

ПІЗНАННЯ – процес цілеспрямованого активного відображення об'єктивного світу у свідомості людей. П. є специфічною, вищою формою відображення. На відміну від нижчих форм відображення воно здатне виходити за межі наявного стану речей, тобто відображати не

тільки сучасне, а й майбутнє, не лише дійсне, а й численні можливості – конкретні й абстрактні – для вибору тієї з них, що найбільше відповідає інтересам людини.

ПЛАГІАТ – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору.

ПЛАНУВАННЯ – процес розроблення порядку виконання певної діяльності, тобто конкретизація цієї діяльності: визначення проміжних цілей й послідовності їх досягнення, розрахунку строків, прогнозування наслідків майбутніх ситуацій, визначення потреб у ресурсах, виконавцях і необхідних засобах по кожній з цих цілей.

ПОВЕДІНКА – система взаємопов'язаних реакцій і дій людини й тварин у взаємодії з навколишнім середовищем. Фізіологічною основою П. є система безумовних і умовних рефлексів. П. людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено. В цьому розумінні говорять і про П. учня в школі, родині, у громадських місцях тощо. Згідно з цим виховання П. як системи вчинків є насамперед моральним вихованням.

ПОГЛИБЛЕНЕ ВИВЧЕННЯ – ґрунтовне вивчення предмета, більш глибоке й повне опанування поняттями, законами та теоріями, передбаченими стандартом освіти.

ПОКЛИКАННЯ – життєве призначення і спрямування людини, що надає доцільності, осмисленості й перспективності її діяльності. Усвідомлення П. передбачає розвинену самосвідомість і культуру самоаналізу; осмислення своїх потреб, формування соціально значущих цілей, визначення конкретних шляхів її реалізації.

ПОЛОЖЕННЯ – організаційно-юридичний документ, що регламентує діяльність установи, організації, їх складових підрозділів.

ПОНЯТТЯ – одна з форм мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів та явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак. Утворення П. є складним процесом, у якому застосовують порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, ідеалізацію, узагальнення та умовиводи. Ознаки, які включаються в П., становлять його зміст. П. є знаряддям пізнання істини. Важливою умовою успішного засвоєння П. є така організація діяльності учнів, при якій формування П. відбувається у процесі його практичного застосування до відповідного матеріалу. Планомірне керівництво з боку вчителя розвитком дій учнів на основі врахування їхніх психологічних особливостей на різних етапах засвоєння веде до формування вже в молодших школярів понять, які глибоко розкривають відповідну частину дійсності.

ПОСАДА – визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця підприємства, установи, організації, що відображає встановлені нормативними актами зміст і обсяг повноважень особи, яка її обіймає.

ПОТРЕБА – стан живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою їхньої активності. Розрізняють біологічні П., властиві живим організмам, та соціальні П., що мають суспільно-історичний характер і зумовлені розвитком матеріального виробництва. Педагогічне значення П. впливає з їхньої ролі в розвитку особистості. Тому до бажаного результату веде тільки такий педагогічний вплив, який правильно враховує П. дитини, підлітка, юнака і спрямований на виховання цих потреб через різноманітні мотиви діяльності дитини.

ПОТРЕБНИСНО-МОТИВАЦІЙНА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ – інтегральна якість, що характеризується сукупністю соціальних настанов, ціннісних орієнтацій та інтересів, що становлять основу мотивів.

ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИЙ МЕТОД – метод залучення учнів до самостійних і безпосередніх спостережень, на основі яких вони встановлюють зв'язки предметів і явищ діяльності, роблять висновки, пізнають закономірності.

ПОЯСНЕННЯ НАУКОВЕ – розкриття сутності предметів і явищ об'єктивного світу шляхом з'ясування причин виникнення та існування явищ, знаходження законів їхнього розвитку чи функціонування, виявлення механізму дії тощо.

ПРАГМАТИЗМ (від грец. pragma – справа, дія) – філософське вчення, за яким цінність понять, суджень та інших знань про об'єкти, їхні властивості тощо визначається практичними наслідками для людини дій, що базуються на цих знаннях. Основні ідеї П. висловив у 70-х роках XIX ст. Ч. Пірс. Дальшого розвитку, популяризації та систематизації П. набув у працях В. Джемса і Дж. Дьюї. Прагматисти абсолютизували практичне призначення людського пізнання, ототожнили об'єктивну реальність з досвідом. В 40–50-х роках XX ст. роль П. як самостійного філософського вчення різко зменшилася під впливом неопозитивізму, феноменології та ін.

ПРАКТИКА (від грец. praktikos – діяння, активність) – зумовлена специфікою соціального буття цілеспрямована, чуттєво-предметна діяльність людей, змістом якої є перетворення природи й суспільства, специфічно людська форма життєдіяльності, спосіб буття людини у світі.

ПРАКТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ НАВЧАННЯ – зв'язок теорії з практикою, підтвердження теоретичних викладок навчальними експериментами, закріплення знань з використанням практичних та лабораторних позакласних видів діяльності; бажаний акцент на можливості використання вивченого матеріалу в різноманітних сферах діяльності людини.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ – вид навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та

формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами відповідно до сформульованих завдань. Основна дидактична мета П. з. – розширення, поглиблення й деталізація наукових знань, отриманих студентами на лекціях та в процесі самостійної роботи і спрямованих на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, прищеплення умінь і навичок, розвиток наукового мислення та усного мовлення студентів. Тематика і плани проведення П. з. із переліком рекомендованої літератури заздалегідь доводяться до відома студентів. Перелік тем і зміст П. з. визначаються робочою навчальною програмою дисципліни.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ – сторона, аспект, точка зору, за якою дослідник пізнає цілісний об'єкт, обґрунтовуючи при цьому головні, найістотніші його ознаки.

ПРИНЦИП (лат. *principium* – начало, основа) – багатозначне поняття, що в залежності від контексту може означати:

1. Те первинне, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки.

2. Внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні та теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різних сферах діяльності. П. – певне правило, сформульоване на основі пізнання законів чи закономірностей чинити саме так

ПРИНЦИПОВІСТЬ (від лат. *principium* – основа, начало) – морально-психологічна риса особистості, яка характеризує чіткість її соціальної позиції, вірність певній ідеї, переконанню, принципам і послідовність їх обстоювання, проведення в життя. При визначенні П. обов'язково слід враховувати зміст ідей, принципів, які обстоює людина.

ПРОБЛЕМА (від грец. *problema* – задача, утруднення) – в широкому розумінні складне теоретичне або практичне питання, що потребує розв'язання, вивчення й дослідження. П – ситуація під час діяльності, яка містить протиріччя наукового, організаційного або іншого характеру і являє собою перепони, що виникають при досягненні суб'єктом цілеспрямованого результату своєї діяльності, в науці – суперечлива ситуація, що виступає у вигляді протилежних позицій в поясненні будь-яких явищ, об'єктів, процесів і потребує адекватної теорії для її розв'язання. Формою стислого виразу проблеми, як правило, є питання або їх система.

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ – ситуація, для оволодіння якою окремий суб'єкт (або колектив) має знайти й застосувати нові для себе знання чи способи дій. У П. с. слід розрізняти її об'єктивний бік (суперечність між складністю, яку треба подолати, і недостатністю наявних засобів для досягнення цієї мети) та її суб'єктивний бік (усвідомлення суб'єктом цієї суперечності й прийняття або постановка ним відповідного проблемного завдання). Створення системи П. с. у навчальних цілях є сутністю проблемності навчання.

ПРОБЛЕМНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ – методи засвоєння нових знань, у яких кожний учасник навчального процесу бере участь у виробленні певного нового змісту (розв'язанні

проблеми). Використання П. м. н. обумовлено високою мотивацією всіх учасників освітнього процесу, можливостями реалізації атмосфери діалогу і співробітництва.

ПРОГНОЗУВАННЯ – системне дослідження перспектив розвитку об'єкта, що проводиться паралельно з проектуванням і дає можливість здійснити екстраполяцію даних, отриманих у результаті зіставлень та аналізу, на поведінку в інших ситуаціях чи в майбутньому.

ПРОДУКТИВНЕ УЧІННЯ – результативне особистісно-орієнтоване навчання у процесі конкретної роботи на основі вільного її вибору і врахування інтересів тих, хто навчається.

ПРОДУКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ – характеристика діяльності, що відображає співвідношення між корисністю результатів за певний час і затратами на них.

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ – діяльність людини за ознаками певної сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), які виконує фахівець.

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – інтегрування відповідного рівня професійних знань, умінь та навичок фахівця, його особистісних якостей до діяльності; достатній рівень кваліфікації та професіоналізму спеціаліста; здатність: а) вибирати найоптимальніші рішення; б) аргументовано заперечувати некоректні рішення; в) володіти критичним мисленням; г) постійно оновлювати знання; д) застосовувати найбільш доцільний для даних умов метод.

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ – володіння вчителем необхідною сумою знань, умінь та навичок, що визначають сформованість його педагогічної діяльності, педагогічного спілкування та особистості вчителя як носія певних цінностей, ідеалів і педагогічної свідомості.

ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ (лат. mobilis – рухливий) – готовність і здатність фахівця до швидкої зміни виконуваних завдань, робочих місць і спеціальностей у межах однієї професії чи галузі; здатність швидко освоювати нові спеціальності чи зміни в них, які виникають під впливом технічних перетворень.

ПРОФЕСІЙНА МОДЕЛЬ містить початкові вимоги, опис програми курсу, термін, зміст, структуру та засоби навчання, кваліфікацію викладацького складу, екзаменаційні стандарти.

ПРОФЕСІЙНА ПЕДАГОГІЧНА ЕТИКА – складова етики, що відображає специфіку функціонування моралі в цілісному педагогічному процесі; наука про моральні аспекти діяльності педагога.

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ – процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності. П. с. полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста.

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК – набуття працівником нових знань, умінь, навичок, компетентностей, які він використовує чи буде використовувати у своїй професійній діяльності; процес підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації працівників з метою виконання нових виробничих функцій, завдань і обов’язків.

ПРОФЕСІЙНІ ОБ’ЄДНАННЯ ПЕДАГОГІВ ШКОЛИ – форми спільної діяльності вчителів, організаційні форми включення їх у прийняття управлінських рішень, у керування школою. У першу чергу до таких об’єднань відносяться предметно-циклові комісії.

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ – спеціальні здібності людини, які поряд з мотивами, відіграють роль тих внутрішніх умов, через які переломлюються зовнішні впливи і вимоги діяльності. Вони формуються від більш загальних до спеціальних.

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА КВАЛІФІКАЦІЯ – рівень освіченості, підготовленості до здійснення професійно-педагогічної діяльності.

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – наявність у вчителя о знань, умінь, навичок, необхідних для його праці; знання психолого-педагогічних основ реальної педагогічної діяльності відповідно до її нормативних еталонів.

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА – процес і результат цілеспрямованої підготовки професійно-педагогічних кадрів у спеціальних навчальних закладах.

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ – сукупність стійких мотивів педагогічної діяльності, установок учителя, відносно незалежних від ситуації.

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ – система (прийоми і навички) органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємовідносин за допомогою комунікативних засобів.

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ – термін, введений для позначення педагогічно регульованого процесу професійного становлення особистості, формування робітника-професіонала в умовах професійної освіти.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ – придбана в процесі навчальної та практичної діяльності здатність до виконання функціональних обов’язків; рівень майстерності в певному занятті, що відповідає рівню складності виконуваних завдань.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ полягає у здатності розрахувати перебіг педагогічних процесів, передбачити їх наслідки, спираючись на знання загальних умов і конкретних причин.

ПРОФЕСІОГРАМА ВЧИТЕЛЯ – документ, в якому представлена повна кваліфікаційна характеристика вчителя з позиції вимог, які пред'являються до його знань, вмінь та навичок; до його особистості, здібностей, психофізіологічним можливостей та рівня підготовки.

ПРОФІЛЬ НАВЧАННЯ – спосіб організації диференційованого навчання, який передбачає поглиблене та професійно орієнтоване вивчення циклу споріднених предметів. П. н. – вид диференційованого навчання, що передбачає врахування освітніх потреб, нахилів та здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їх професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті та структурі організації навчання.

ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА умовно поділяється на два періоди: допрофесійний та професійний.

Допрофесійний період включає етапи: *початковий (пропедевтичний)* (ознайомлення дітей у процесі навчальної, позакласної та позашкільної роботи з найпоширенішими професіями; виховання позитивного ставлення до різних видів трудової і професійної діяльності, інтересу до пізнання своєї особистості; формування початкових загально-трудо-вих умінь і навичок взаємодії з іншими людьми у процесі діяльності; його результат – сформоване в молодших школярів ставлення до себе, суспільства і професійної діяльності); *пізнавально-пошуковий* (охоплює учнів 5–7-х класів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів і передбачає формування ціннісних орієнтацій, мотивації самопізнання, установки на власну активність у професійному самовизначенні та оволодінні професією; систематичне ознайомлення з професіями у навчально-виховному процесі; формування вмінь самооцінки та самоаналізу з метою усвідомлення власної професійної спрямованості; консультування щодо вибору профілю подальшої освіти чи форм трудової підготовки; його результат – вибір напряму (профілю) навчання, продовження освіти у 8–9-х класах); *базовий (визначальний)* (8–11-ті класи, передбачає вивчення наукових основ вибору професії, її класифікаційних ознак, вимог до людини, основних професійно важливих якостей, правил вибору; оволодіння методиками самопізнання, самооцінки та розвитку індивідуальних професійно важливих якостей; формування вмінь зіставляти вимоги, необхідні для набуття конкретної професії з власними можливостями та кон'юнктурою ринку праці; створення умов для випробування своїх здібностей у різних видах трудової діяльності; консультування щодо вибору професії та навчального закладу; проведення професійного добору для випускників загальноосвітніх навчально-виховних закладів).

Професійний період включає етапи: *професійного навчання* (оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками; адаптацію до професійного навчально-виховного закладу і нового соціального статусу; формування професійної мобільності, готовності до продовження

освіти й самовдосконалення; розвиток професійних інтересів і професійно важливих якостей; уточнення подальшої професійної перспективи; його результат – конкурентоспроможний на ринку праці кваліфікований робітник, спеціаліст, готовий до активної професійної діяльності та переорієнтації на певну професію); *адаптаційний* (створення умов для професійного зростання та повноцінної самореалізації особистості у професійній діяльності; адаптацію до трудового колективу, професії та нового соціального статусу).

ПСИХІКА (від грец. *psychikos* – душевний) – властивість високоорганізованої матерії – мозку, його здатність відображати об'єктивну дійсність у вигляді відчуттів, уявлень, думок, вольових дій та інших суб'єктивних образів об'єктивного світу. П. виникла на певному етапі розвитку матерії, з появою у живих організмів особливої форми подразливості – чутливості, або здатності до відчуття. П. людини – це свідомість, яка виникла у процесі трудової діяльності і всього ходу суспільного життя, в нерозривному зв'язку з розвитком мови. Важливу роль у формуванні П. людини відіграє навчання й виховання, в процесі яких організується діяльність дитини й відбувається засвоєння мови, а через неї і всього матеріального й духовного досвіду, нагромадженого попередніми поколіннями.

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ – система антропологічних, психологічних знань, умінь і навичок учителя, його особлива здатність розуміти психіку інших людей, уміння спілкуватися з ними. Передумовами психологічної культури вчителя є його інформованість як особистості, внутрішня настроєність на виховну діяльність.

ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ – своєчасна оцінка комплексу індивідуальних особливостей підлітка з погляду його готовності до успішного навчання за певним профілем, попередження дезадаптації в умовах виникнення навчальних труднощів і стресів, пов'язаних зі спілкуванням у новому колективі.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АБО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД – сукупність різноманітних форм, технологій, процедур та заходів, де надають допомогу педагогічним працівникам щодо подолання труднощів у професійній діяльності.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ – розкриття психічних умов і психічної структури людини. Завдання П. а. полягає в тому, щоб виділити психічні компоненти діяльності, показати роль різних психічних процесів і властивостей людини (відчуттів, сприймань, уявлень, думок, почуттів, потреб, прагнень тощо) у спонуканні до діяльності та її виконанні, розкрити психічні особливості особистості, які в ній проявляються. П. а. – необхідний компонент вивчення дітей, процесу засвоєння ними знань і оволодіння вміннями та навичками, з'ясування труднощів, з якими вони при цьому стикаються, шляхів подолання цих труднощів. Тому він є умовою підвищення ефективності виховання й навчання дітей.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ БАР'ЄР (франц. *barrière* – перешкода, перепона) – психічний стан, який виявляється в неадекватній пасивності особистості, що перешкоджає виконанню нею певних дій. Причинами виникнення П. б. можуть стати новизна і небезпечність ситуації, несподівана або негативна інформація, відсутність гнучкості і швидкості мислення.

ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ – галузь психології, яка вивчає психологічні проблеми трудової діяльності. До цих проблем належать психологічні умови підвищення продуктивності праці, режим праці й відпочинку, психологічний аналіз різних видів професійної праці, раціональне використання кадрів відповідно до індивідуально-психологічних особливостей людей (профконсультація, профорієнтація і профвідбір), психологічні причини аварійності і травматизму, психологія творчості й винахідництва в праці тощо.

ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ – галузь психологічної науки, що вивчає закономірності процесу створення людиною нового, оригінального продукту. Предметом П. т. є трудова діяльність, яка створює нові суспільні цінності в науці, техніці, мистецтві, а також творчі моменти гри й навчання. П. т. досліджує передусім процес творчості, творчу особу, умови творчості, продукт творчості тощо. Творчий підхід до розв'язання різноманітних завдань повинен розвиватися з дитинства, для чого слід учнів спонукати до пошуку нових розв'язків у змінених і ускладнених умовах.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТИ – система взаємопов'язаних заходів щодо вирішення психолого-педагогічних проблем учасників навчально-виховного процесу, яка охоплює індивідуальну і групову діагностику, консультування, побудову індивідуальних навчальних програм тощо.

РАНЖУВАННЯ (нім. *gangieren* – ставити в ряд) – процедура впорядкування експертом властивостей об'єкта, що оцінюється, за допомогою чисел (рангів); визначення місця (рейтингу) об'єктів, що вивчаються.

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ (лат. *regionalis* – обласний) **ОСВІТИ** – фундаментальна тенденція сучасності, що реалізується через формування особливого "національно-регіонального" компонента в освіті, який відображає історико-культурні, соціально-економічні реалії та потреби розвитку окремих територіальних і етнокультурних спільнот.

РЕЗУЛЬТАТ – кінцевий наслідок послідовності дій. Можливі результати містять перевагу, незручність, вигоду, збитки, цінність і перемогу. Результат є етапом діяльності, коли визначено наявність переходу якості в кількість і кількості в якість.

РЕЙТИНГ (від англ. *rating* – оцінка, порядок, класифікація) – термін, який означає суб'єктивну оцінку якогось явища за заданою шкалою. За допомогою Р. здійснюється первинна класифікація соціально-педагогічних об'єктів за ступенем вираження спільної для них властивості (експертні оцінки). В педагогічних науках Р. служить основою для побудови

різноманітних шкал оцінок, зокрема при оцінці різних сторін навчальної і педагогічної діяльності, популярності чи престижності професій серед молоді тощо. Одержувані при цьому дані звичайно мають характер порядкових шкал.

РЕПРОДУКТИВНА ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ – пізнавальна діяльність відтворюючого, виконавчого характеру (за готовою інструкцією); засвоєння учнями "готових" знань.

РЕФОРМИ (франц. *reforme*, від лат. *reformare* – перетворювати) У ГАЛУЗІ ОСВІТИ – система нововведень, спрямованих на докорінне перетворення і радикальне поліпшення функціонування, розвитку і саморозвитку освітніх закладів і системи їх управління в цілому.

РІВЕНЬ ПРОФІЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ – поглиблений зміст навчальних предметів, що передбачає орієнтацію на майбутню професію.

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ – обов'язковий мінімум змісту навчальних предметів, який не передбачає подальшого їх вивчення.

РІВЕНЬ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ – відносна характеристика якості вищої освіти, що ґрунтується на порівнянні значень показників якості, отриманих на підставі діагностичних іспитів випускників вищого навчального закладу, із критерієм-еталоном, що репрезентується стандартом вищої освіти.

РІВНЕВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАВЧАННЯ (автор – В. Фірсов) передбачає введення двох стандартів: стандарт для навчання – рівень, який повинна забезпечити школа, стандарт обов'язкової загальноосвітньої підготовки – рівень, якого повинен досягти кожен учень. Р. д. н. передбачає: наявність базового обов'язкового рівня загальноосвітньої підготовки, якого зобов'язаний досягнути учень; базовий рівень є основою для диференціації та індивідуалізації вимог до учнів; базовий рівень повинен бути реально виконуваним для всіх учнів; система знань, які учень повинен набути на базовому рівні, має бути відкритою, тобто учню слід знати, що від нього вимагають; поряд з базовим рівнем, учневі надається можливість підвищеної підготовки, яка визначається глибиною та змістом навчального предмета.

РІВНІ НОВИЗНИ – ступінь нового у педагогічних нововведеннях; абсолютна новизна (принципово невідома новація, відсутність аналогів і прототипів); локально-абсолютна новизна (використання в нових умовах новації, яку застосовували на інших об'єктах); умовна новизна (виникає при незвичному поєднанні раніше відомих елементів); нормативна новизна (оригінальність новації визначається її відмінністю від тих, які є нормою); суб'єктивна новизна (коли об'єкт новий для певного суб'єкта).

РОБОЧИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН – це нормативний документ, який складається вищим навчальним закладом на поточний навчальний рік і конкретизує форми проведення навчальних

занять, їх обсяг, форми і засоби проведення поточного та підсумкового контролю за семестрами. Р. н. п. затверджується деканом факультету (завідувачем відділення).

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА – нормативним документом вищого закладу освіти і розробляється для кожної навчальної дисципліни на основі навчальної програми дисципліни відповідно до навчального плану. У Р. н. п. відображається конкретний зміст навчальної дисципліни, послідовність та організаційно-методичні форми її вивчення, обсяг часу на різні види навчальної роботи, засоби і форми поточного та підсумкового контролю. До Р. н. п. входять: тематичний план, пакет методичних матеріалів для проведення поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури, засобів наочності, технічних засобів навчання тощо.

РОЗВИВАЛЬНЕ НАВЧАННЯ (розвивальна освіта) – група ідей та концепцій навчання (освіти) і практики освіти, центральною в якій є особистість людини, що розвивається. Особистісний розвиток розуміють як розвиток мислення і пам'яті, розвиток адаптивних здібностей і якостей, розвиток науково-теоретичного мислення, творчих здібностей тощо. Теорію Р. н. започаткували Й.-Г. Песталоцці, А. Дістервег, К. Ушинський та ін. Науково обґрунтував її Л. Виготський, а його ідеї розвинули Л. Занков, Д. Ельконін, В. Давидов, Н. Менчинська, І. Якиманська та ін.

РОЗВИВАЛЬНІ ЦІЛІ (цілі розвитку) – педагогічні цілі, які визначають способи мислення, спілкування, діяльності, свідомості і самосвідомості, що змінюються. Основою Р. ц. донедавна вважали розвиток загальноінтелектуальних умінь і навичок, у сучасній освіті акцентують на розвиток механізмів особистої і групової рефлексії, самовизначення тощо.

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання. Маючи природні анатомо-фізіологічні передумови до становлення особистості, дитина в процесі соціалізації вступає у взаємодію з навколишнім світом, оволодіваючи досягненнями людства. Оволодіння дійсністю у дитини реалізується в її діяльності за допомогою дорослих, тим самим процес виховання є провідним у розвитку її особистості. Розвиток особистості відбувається в діяльності, яка керується системою мотивів, притаманних даній особистості. Як передумова й результат розвитку особистості виступають потреби.

РОЗДІЛ – присвячена одній темі частина тексту, книжки, твору і т. ін.

РОЗУМ і **РОЗСУДОК** – філософські категорії, вироблені для позначення двох якісно відмінних способів раціонального освоєння дійсності. Розум є вищою формою інтелектуальної діяльності, що полягає в усвідомленому оперуванні поняттями, яке спирається на розкриття їхньої природи і змісту. Головна особливість і соціальне покликання розуму полягають у тому, що він висуває нові ідеї, які виходять за межі попередніх систем знання і уявлень, тобто саме з

діяльністю розуму пов'язана творчість людини в усіх сферах життєдіяльності. Розсудок є спосіб інтелектуальної діяльності за раніше заданими схемами і шаблонами, без проникнення в змістову сутність формально впорядкованих понять.

РОЗУМІННЯ – мислительний процес, спрямований на виявлення (з'ясування) істотних рис, властивостей і зв'язків предметів, явищ і подій дійсності. Фізіологічною основою Р. є складна аналітико-синтетична діяльність мозку, актуалізація минулих умовних зв'язків, утворення нових тимчасових зв'язків та встановлення їхньої значущості. Р. досягається на основі знань і вмінь, здобутих у попередньому досвіді. Р. належить до сфери інтелекту, однак міцно спирається на емпіричний досвід. Увесь процес навчання підростаючих поколінь ґрунтується на формуванні Р., поглибленні й уточненні його. Реалізується Р., головним чином, через мову і мовлення, а також через певні жести, міміку, знаки, дії. У педагогічній психології і педагогіці важливе значення має з'ясування ступеня точності й повноти Р. учнями навчального матеріалу. Для закріплення Р. широко використовується моделювання процесів і явищ.

РОЗУМОВА ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ – здатність ефективно виконувати роботу, яка вимагає тривалого розумового напруження. Фізіологічно характеризується довгочасним збереженням необхідних для роботи оптимальних осередків збудження в корі головного мозку при стійкому гальмуванні інших ділянок кори. Психологічно це виражається в тривалій і інтенсивній увазі до об'єктів спостереження, запам'ятовування, роздумів. Р. п. виробляється у школярів у процесі подолання труднощів, насамперед у навчальній діяльності. Правильно дозувати розумову працю на різних ступенях і одночасно всемірно розвивати Р. п. школярів – важливе завдання раціонально організованого педагогічного процесу.

РОЗУМОВИЙ РОЗВИТОК – процес розвитку, вдосконалення інтелектуальної сфери й пізнавальних здібностей людини. Найінтенсивніше Р. р. відбувається у ранньому дитинстві, підлітковому та юнацькому віці; у зрілому віці – дещо повільніше і головним чином у професійній сфері, у похилому віці процес Р. р. поступово затухає. Р. р. може відбуватися стихійно через контактування індивіда з оточенням (природним і соціальним) і засвоєння соціального досвіду методом спроб і помилок. Другий шлях – свідоме навчання, цілеспрямоване оволодіння знаннями й навичками під керівництвом учителя, наставника. Р. р. людини, рівень його сформованості є серцевиною її духовного світу.

РОЗУМОВІ ДІЇ – дії людини (від математичних перетворень до оцінки поведінки іншої людини), які використовуються у внутрішньому плані свідомості, без опори на зовнішні засоби, у тому числі чутну мову. Цим Р. д. відрізняються від інших видів людських дій (наприклад, мовних, фізичних). Р. д. можуть бути спрямовані на виконання як пізнавальних (мислительних), так і емоційних завдань. Управління процесом формування Р. д. відкриває певні перспективи вдосконалення навчання й цілеспрямованого впливу на хід розумового розвитку дитини.

Останнім часом результати досліджень з планомірного формування Р. д. знаходять дедалі більш широке застосування в дошкільному вихованні, шкільному, вузівському, професійному навчанні.

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ (само... і лат. actualis – дійсний, справжній) – прагнення людини до найповнішого виявлення, розвитку і реалізації своїх особистісних можливостей. С. передбачає сприятливі соціально-історичні умови і відповідне виховання.

САМОАНАЛІЗ – аналіз власних наробок і результату роботи над методичною проблемою, а також установлення причинно-наслідкових зв'язків у отриманій інформації.

САМОАНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – вивчення педагогом стану, результатів своєї професійної діяльності, встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків між елементами педагогічних явищ, визначення шляхів вдосконалення навчання і виховання дітей.

САМОВИХОВАННЯ – систематична й свідома діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок. Результат С. перевіряється практикою життя. Пов'язане з самоосвітою. Потреба в самовдосконаленні виникає в громадській, трудовій і навчальній діяльності, коли досягнуто певного рівня свідомості й самопізнання, вироблено здатність до самоаналізу й самооцінки, коли усвідомлюється необхідність відповідності особистих якостей поведінки вимогам суспільства. Найпростіші, малоусвідомлювані елементи С. мають місце вже у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. В доступних формах необхідно дітей цього віку привчати до самостійності, яка забезпечує в подальшому успіх С. Свідоме С. настає лише в підлітковому віці, коли в достатній мірі сформувалися основи характеру. Учнів необхідно знайомити в школі й сім'ї з різними формами й методами С. (самокритика, самопереконання, самонавіювання, самопримус, самообов'язок, самоперемикавання, емоційно-мислене перенесення у становище іншої людини тощо); спираючись на внутрішні стимули С, організовувати систему засобів, які змушують підлітка працювати над собою. Мета С. змінюється й ускладнюється з віком учня. В юнацькому віці інтенсивніше йде процес формування світогляду, збагачення знаннями, зміцнюється зв'язок між С. і самоосвітою.

САМОВЛАДАННЯ – один із суттєвих виявів вольової риси характеру людини, що полягає в здатності її свідомо керувати власними почуттями, настроями і приводити їх у відповідність з конкретними життєвими ситуаціями. С. може виявлятися як у самостримуванні, так і самоактивізації: в одних випадках людина гальмує в собі небажані, не відповідні певній ситуації настрої, емоційні стани й завдяки цьому уникає неправильних актів поведінки, в інших – вона викликає в собі ті настрої, стани, почуття, які є стимулом до дій і вчинків, що їх вимагають конкретні обставини. С. виховується з дитинства під впливом вимог дорослих, у

процесі діяльності особистості, взаємин з людьми, що її оточують. Важлива роль у розвитку С. як вольової риси належить самовихованню. С. нерозривно пов'язане з самоконтролем, почуттям власної гідності і відповідальності особи.

САМОДІАГНОСТИКА – самостійний аналіз і внесення коректив у навчально-виховний процес.

САМОКОНТРОЛЬ – усвідомлювана регуляція людиною своєї поведінки та діяльності для забезпечення відповідності їхніх результатів поставленим цілям, вимогам, нормам, правилам тощо. Мета С. полягає в запобіганні помилкових дій чи операцій та виправленні їх. Важливу роль у процесах С. особистості відіграє її самооцінка. С. є важливим засобом розумового та морального самовдосконалення особистості. Навички С. формуються в дітей у процесі ігрової, навчальної, трудової діяльності під впливом дорослих і колективу. Виховувати навички С. необхідно вже з дошкільного віку, поступово удосконалюючи й ускладнюючи їх у процесі вікового розвитку. Треба наполегливо вчити дітей планувати й контролювати свої дії, слідкувати за собою, передбачати наслідки своїх дій і співвідносити їх з тими, які вимагаються.

САМОКОРЕКЦІЯ існує кількох видів: оперативна, яка здійснюється безпосередньо у процесі заняття, залежно від змін педагогічної ситуації; підсумкова, яка здійснюється залежно від результатів педагогічної діяльності вчителя і рівня їх збігу з метою та завданнями навчально-виховного процесу; випереджувальна, яка визначається здатністю прогнозувати педагогічні наслідки своїх дій і змінювати їх до початку діяльності, використовуючи інформацію про особливості учнів і свого індивідуального стилю діяльності.

САМООСВІТА – освіта, яка набувається у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання у навчальному закладі. С. є також невід'ємною частиною систематичного навчання в навчальних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань. Основним засобом С. є самостійне вивчення літератури. Джерелами С. служать також засоби масової інформації. Важливу роль у формуванні навичок С. відіграє школа. Самоосвітня компетентність передбачає: осмислення потреби в саморозвитку; готовність до постійного навчання; свідоме застосування знань, умінь та навичок в умовах швидких змін для здійснення самоаналізу та самоконтролю.

САМООЦІНКА – судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком. С. – вияв оцінного ставлення людини до себе. С. є результатом передусім розумових операцій – аналізу, порівняння, синтезу.

САМОПІЗНАННЯ – дослідження, пізнання самого себе. Здатність до С. притаманна лише людині; здійснюється за допомогою розуму. Елементарні форми пізнання виявляються уже в ранньому віці. С. нарощується одночасно з розумовим розвитком дитини.

САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ – процес цілеспрямованого спілкування вчителя й учнів, під час якого вчитель "подає себе" (виявляє свої сильні сторони: знання, вміння, навички, демонструє свої здібності та ін.) таким чином, щоб викликати в учнів інтерес.

САМОРЕГУЛЯЦІЯ – керування своїм психологічним станом, що досягається шляхом аутотренінгу.

САМОРОЗВИТОК – процес активної, послідовної, прогресивної і незворотної якісної зміни психологічного статусу особистості. Можливий на певному ступені вікового розвитку, за сформованості механізмів саморегуляції.

САМОСВІДОМІСТЬ – усвідомлення людиною себе самої як особистості, своїх фізичних сил і розумових здібностей, вчинків і дій, їхніх мотивів і мети, свого ставлення до зовнішнього світу, інших людей і до самого себе. Вирішальна роль у розвитку С. належить спілкуванню дитини з людьми, що її оточують, – з дітьми і дорослими, в ігровій, навчальній та трудовій діяльності. Елементарні форми С. починають складатися й розвиватися вже в дошкільному віці, головним чином, у процесі гри. Виховання С. у дітей має бути спрямоване на: а) виховання потреби в С., в аналізі та оцінці своєї поведінки й діяльності; б) допомогу дітям у правильній і об'єктивній оцінці самих себе, своїх якостей і поведінки; в) створення в дітей установки на самовиховання, вироблення нетерпимості до виявлених недоліків, наполегливого бажання виправити їх. Необхідно вчити дітей розуміти, які вчинки і про що саме вони можуть свідчити, які особливості в них проявляються.

СВІДОМІ ДІЇ – дії, спрямовані на досягнення заздалегідь поставленої мети і здійснювані за допомогою контрольованих операцій. Такі дії передбачають усвідомлення умов, засобів і способів їх виконання, що у свою чергу передбачає участь словесних за своєю природою механізмів відображення й виражається в можливості дати про дії словесний звіт собі та іншій особі. С. д. дають можливість орієнтуватися в нових умовах, самостійно застосовувати теоретичні знання до практичної ситуації, активно ставитися до дійсності.

СВІДОМІСТЬ – властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові. Виникає тільки в суспільстві. За своєю природою С. є властивістю людського мозку. Завдяки С. людина накреслює більш чи менш віддалену мету своєї діяльності, регулює свою поведінку, впливає на поведінку інших людей. Людині й тільки їй властива вища форма вияву С. – понятійне мислення. Сутність його полягає в здатності людини відображати світ за допомогою понять.

СВІТОГЛЯД – форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає і сприймає своє місце й призначення в ньому. У С. входять узагальнені уявлення про світ і саму людину, про спрямованість ходу подій у світі, про смисл людського життя, історичну долю

людства тощо, а також система переконань, принципів та ідеалів. С. формується внаслідок практичного освоєння духовної культури суспільства (науки, літератури, мистецтва), пануючих у ньому політичних, моральних, естетичних, правових, релігійних (або атеїстичних), філософських та інших поглядів, а також духовних почуттів – громадянських, моральних, естетичних тощо, на які спираються віра й переконаність у реальності відповідних громадянських, моральних, естетичних і пізнавальних ідеалів, надія на їхнє здійснення. Формування наукового світогляду в учнів Є найважливішим завданням усієї навчально-виховної роботи школи.

СВОБОДА – можливість і здатність людини мислити, діяти, здійснювати вчинки відповідно до власних спонукань, інтересів і цілей. Внутрішньо вільній людині властива автономність, незалежність від впливів зовнішнього середовища і обставин.

СЕЛЕКТИВНІСТЬ – принцип вибірковості змісту, рівня, напряму тощо в організації педагогічного процесу на ранніх етапах навчання дитини.

СЕМЕСТРОВИЙ КОНТРОЛЬ – контроль, що проводиться у формі екзамену, заліку або диференційованого заліку. Ці форми контролю можуть проводитися усно чи письмово, за екзаменаційними білетами, тестами або у формі довільної співбесіди. У залежності від специфіки навчальної дисципліни, методики викладання та інтенсивності поточного контролю підсумкова оцінка може виставлятися без проведення додаткових контрольних заходів.

СЕМІНАР - форма групових занять із якого-небудь предмета або теми студентів вищих навчальних закладів, учнів школи тощо, що відбувається під керівництвом викладача.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ – вид навчального заняття, на якому викладач організовує обговорення студентами питань з попередньо визначених тем робочою навчальною програмою. С. з. проводяться у формі бесіди (просемінар), рецензування та обговорення рефератів і доповідей, дискусій. Особливим видом С. з. є спецсемінар, що практикується на старших курсах із фахових навчальних та спеціальних дисциплін. Він покликаний поєднувати теоретичну підготовку майбутніх фахівців з їх участю в науково-дослідній роботі. С. з. сприяють розвитку творчої самостійності студентів, поглиблюють їх інтерес до науки і наукових досліджень, виховують педагогічний такт, розвивають культуру мови, вміння та навички публічного виступу, участі в дискусії.

СЕРТИФІКАЦІЯ ФАХІВЦЯ – процедура визначення відповідності професійно важливих властивостей фахівця, його компетенції тощо вимогам, що надані у нормативних документах, в яких відображені вимоги до його кваліфікації.

СИМВОЛІЧНЕ МИСЛЕННЯ – мислення наочними образами (символами), нерідко цілими картинами. С. м. є важливим компонентом професійного мислення письменників, художників, артистів, архітекторів та ін. С. м. властиве також дітям.

СИНЕКТИКА (грец. *synektike* – об'єднання різнорідних елементів) – метод колективної творчої діяльності й наукового дослідження, заснований на цілеспрямованому використанні інтуїтивно-образного, метафоричного мислення учасників. Застосовується як прийом розв'язання складних творчих завдань; у педагогічній практиці – для вирішення навчально-пізнавальних проблем і навчання процесу творчого пошуку. С. була розроблена наприкінці 50-х років ХХ ст. американським психологом В. Гордоном на основі застосування методу групової генерації ідей, названого мозковою атакою або мозковим штурмом.

СИНЕРГЕТИКА (грец. *synergeia* – співпраця, співдружність) – наука, що досліджує процеси переходу складних систем із невпорядкованого стану в упорядкований; встановлює між елементами системи зв'язки, сумарна дія яких у межах системи за своїм ефектом сильніша від суми ефектів дії кожного окремого елемента. Як самостійна наука виникла в середині 70-х років ХХ ст. У педагогіці є одним із методологічних принципів.

СИНТЕЗ (від грец. *synthesis* – з'єднання, складання) – практичне чи мислене сполучення частин або властивостей (сторін) об'єкта вивчення в єдине ціле. С. становить одну з основних розумових операцій, при обов'язковій участі якої здійснюється процес пізнання й навчання. Протилежний аналізу, з яким нерозривно пов'язаний (див. аналіз і синтез) і не існує окремо від нього: синтетичне знання про об'єкт ґрунтується на виділенні його складових частин або часткових особливостей. С. тісно пов'язаний також з іншими розумовими процесами: узагальненням, систематизацією, порівнянням, разом з якими становить логічний апарат мислення. В процесі навчання С. розвивається від неповного до дедалі більш повного і багатостороннього.

СИСТЕМА ОСВІТИ – сукупність навчально-виховних закладів незалежно від їх організаційно-правових форм, типів і видів, які реалізують послідовні освітні програми та державні освітні стандарти різного рівня й спрямованості, а також система органів управління освітою.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ (від грец. *systema* – поєднання, пристрій) – розумова діяльність, в процесі якої розрізнені знання про предмети (явища) об'єктивної дійсності зводяться в єдину наукову систему, встановлюється їхня єдність на основі вибраного принципу. Вона спирається на класифікацію, аналіз і синтез істотних властивостей певної об'єктивної системи. Здійснюється у формі відповідних логічних систем – теорії, гіпотези тощо. Необхідною умовою С. є висунення фундаментальної ідеї, здатної привести знання до логічної єдності. Вихідним пунктом процесу С. є прийняття певних принципів, що формулюють фундаментальну ідею. Прагнення до С. у вигляді найпростіших класифікацій виникає вже в дошкільників. Шкільне навчання, спрямоване на оволодіння системою знань, дає багатий матеріал і засоби для формування С, яка розвивається від форм, що ґрунтуються на виділенні зовнішньої схожості

між предметами і явищами, до форм, що дедалі більше спираються на істотні відношення між об'єктами вивчення. С. відіграє досить важливу роль у розвиткові й вихованні мислення та пам'яті. Знання й уміння лише тоді є дійовим апаратом мислення, коли у свідомості учнів вони організовані в системи взаємопов'язаних понять. Об'єктивною умовою для С. знань є логічна структура навчального предмета, в якому розрізняються певні основні вихідні поняття та інші, більш часткові. Від порядку їх вивчення (одночасно з урахуванням психолого-педагогічних вимог до процесу засвоєння) залежить С. знань. С. є засобом підвищення ефективності процесу навчання.

СИСТЕМАТИЧНІСТЬ І ПОСЛІДОВНІСТЬ у навчанні – один з дидактичних принципів. Систематичність у навчанні передбачає засвоєння знань, навичок і вмінь у певному логічному зв'язку, коли провідне значення мають істотні риси об'єкта вивчення і коли воно, взяте в сукупності, становить собою цілісне утворення, систему. Поняття послідовності в навчанні вказує на необхідність такого вивчення навчального матеріалу, коли наступне спирається на попереднє і в свою чергу логічно визначає подальший щабель у пізнавальній роботі. Принцип С. і п. зумовлюється внутрішньою логікою науки, яка вивчається, закономірностями психічного й фізичного розвитку учнів. Цей принцип реалізується під час складання навчальних програм і підручників, при керівництві учителем пізнавальною діяльністю учнів, в його вимогах до них.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ в педагогіці – метод підготовки й обґрунтування рішень з розв'язання складних комплексних проблем навчання й виховання. Методологія С. а. ґрунтується на системному підході до вивчення педагогічних явищ. Методи С. а. для розв'язання складних комплексних проблем навчання й виховання застосовують з огляду на те, що в процесі прийняття рішень вибір треба робити в умовах невизначеності. Весь процес С. а. з кожної педагогічної проблеми можна поділити на чотири стадії: постановка проблеми, визначення мети і критеріїв оцінки; структурний аналіз досліджуваної системи; розробка концепції розвитку системи й підготовка можливих варіантів; безпосередній аналіз відібраних варіантів рішень та їх наслідків. Важливе місце С. а. відводиться при використанні програмно-цільового методу, тобто розробці комплексних довгострокових програм з розв'язання найважливіших освітніх проблем.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД – напрям у спеціальній методології науки, завданням якого є розробка методів дослідження й конструювання складних за організацією об'єктів як систем. С. п. в педагогіці спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину. Наприклад, як систему можна розглядати будь-яку пізнавальну діяльність, а її складовими будуть сам суб'єкт пізнання (особистість), процес пізнання, продукт пізнання, мета пізнання, умови, в яких вона перебігає тощо. У свою чергу складові системи – підсистеми – можна розглядати як самостійні системи.

СИСТЕМНІ НОВОВВЕДЕННЯ – нововведення, які охоплюють весь педагогічний процес навчально-виховного закладу. Їх освоєння потребує програми розвитку. До С. н. належать насамперед ті, які передбачають або перебудову всього закладу під певну ідею, концепцію, або створення нового навчального закладу на базі попереднього (наприклад, дитячий садок-школа, адаптивна школа, школа-лабораторія тощо).

СИТУАЦІЯ УСПІХУ – суб'єктивний психічний стан задоволення наслідком фізичного або морального напруження виконавця справи, творця явища. З педагогічної точки зору С. у.– цілеспрямоване, організоване педагогом і сім'єю створення умов для досягнення значних результатів у діяльності індивіда і колективу. С. у. досягається тоді, коли сама дитина оцінює результат як успіх.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ (від лат. *socialis* – громадський) – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. С. передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків. Розрізняють первинну (дитинство, підлітковий вік, юність) та вторинну (зрілий вік), а також дотрудову, трудову і після трудову. С. передбачає засвоєння ним певної системи цінностей (норм, зразків, знань, уявлень) для функціонування в суспільстві, здобуття власного соціального досвіду та активного формування особистості.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ – проблеми освітніх теорій і систем, спричинені невідповідністю ідеальних форм освіти і культури зовнішнім соціальним і культурним умовам.

СОЦІОМЕТРІЯ (від лат. *societas* – суспільство і грец. *metreo* – вимірюю) – галузь соціальної психології, предметом якої є міжособові відносини в малих групах соціальних. За допомогою спеціальної методики (соціометричний тест та ін.) С. експериментально досліджує взаємні суб'єктивні ставлення членів групи один до одного, структуру і динаміку цих взаємин, становище індивідів у групі, питання лідерства тощо.

СОЦІОНІКА – науковий напрям, що розробляє модель суспільства, в якій кожен індивід певного психологічного типу матиме відповідне місце в суспільному житті та соціальній діяльності; новітня теорія психологічних типів і міжособистісних стосунків, що перебуває на межі психології, соціології та інформатики. В педагогіці існують розробки організації навчально-виховного процесу на засадах С.

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ – категорія, що характеризує відмінності окремих задач діяльності фахівця за ознаками різниці засобів, або(та) продуктів, або(та) умов діяльності в межах спеціальності. Ці окремі задачі характерні для відносно невеликих груп фахівців у межах спеціальності.

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ – категорія, що характеризує:

у сфері праці – особливості спрямованості й специфіку роботи в межах професії (зміст задач професійної діяльності, що відповідають кваліфікації);

у сфері освіти – спрямованість і зміст навчання при підготовці фахівця (визначається через об'єкт діяльності або функцію та предмет діяльності фахівця і відображає, насамперед, вид його діяльності й сферу застосування його праці).

Навчання за спеціальністю освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, або спеціаліста, або магістра передбачає вивчення узагальненого об'єкта діяльності фахівця, виробничих функцій та типових складових структури професійної діяльності таких, що задовольняють вимоги сфери праці до спеціальності. С. у сфері освіти є адекватним відображенням існуючої у сфері праці спеціальності (кваліфікації).

СПЕЦІАЛІСТ – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра здобув спеціальні уміння та знання, має певний досвід їх застосування для вирішення складних професійних завдань, передбачених для відповідних посад, у певній галузі народного господарства.

СПІЛКУВАННЯ в соціальній психології – складна взаємодія людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, належності тощо. С. – необхідна умова формування, існування й розвитку особистості. Є різноманітні форми С: безпосереднє, формальне й неформальне, парне й групове та ін.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ – цілеспрямоване, спеціально організоване сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності, метод наукового пізнання. С. потребує активізації усіх психічних процесів особистості, особливо уваги й мислення. В науковому С. важливу роль відіграють попередні знання, гіпотези, наявні прилади, задум і методичний досвід ведення спостережень. Основні вимоги до науково-педагогічних спостережень як методу дослідження: однозначність задуму, система прийомів С, об'єктивність (можливість контролю шляхом повторного С, застосування інших методів дослідження). Педагогічне С. може проводитися в умовах природних і експериментальних.

СПРИЙМАННЯ, ПЕРЦЕПЦІЯ – відображення предметів і явищ об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття людини. Фізіологічною основою С. є тимчасові нервові зв'язки в корі великих півкуль головного мозку, які утворюються під впливом стійких комбінацій різних подразників. На відміну від відчуттів, що відображають лише окремі властивості або якості речей матеріального світу, С. дає цілісний образ їх. С. – чуттєва основа абстрактно-логічного мислення, формування понять. С. характеризується індивідуальними особливостями, що виявляються у точності, швидкості й повноті відображення об'єкта,

співвідношенні в цьому процесі аналізу й синтезу, образних, раціональних та емоційних його компонентів.

СТАНДАРТ В ОСВІТІ – правила, вимоги, принципи для загального багаторазового використання в галузі освіти: стандартизовані програми й методики вимірювання навчальних досягнень учнів, медико-санітарні умови функціонування освітнього закладу тощо.

СТАНДАРТ ОСВІТИ – система основних параметрів, що приймаються за державну норму освіченості, яка відображає соціальний ідеал і враховує можливості досягнення цього ідеалу реальною особою. Основними об'єктами стандартизації в освіті є її структура, зміст, обсяг навчального навантаження й рівень підготовки учнів. С. о. визначає: обов'язковий мінімум змісту основних освітніх програм; максимальний обсяг навчального навантаження учнів; вимоги до рівня підготовки випускників; основу для створення низки нормативних документів: навчальних планів, положень про акредитацію навчальних закладів, атестації кадрів тощо.

СТАНДАРТИЗАЦІЯ (англ. standard – норма, зразок, мірило) **ОСВІТИ** – тенденція розвитку освітніх процесів і систем, яка реалізується через формування певних універсальних вимог до змісту і результатів освіти (державні освітні стандарти).

СТАРША ШКОЛА – останній етап одержання повної загальної середньої освіти, на якому завершується формування цілісної картини світу та вмінь одержувати інформацію з різних джерел і переробляти її, оволодіння способами пізнавальної та комунікативної діяльності, застосовувати знань.

СТИЛЬ – відносно стійка сукупність характерних і повторюваних рис людини, які виявляються у її мисленні, поведінці, спілкуванні. С. виробляється в ході теоретичного і практичного освоєння людьми навколишньої дійсності і передбачає, з одного боку, гнучке пристосування до неї, а з другого – її революційну зміну. У С. відбиваються потенції, схильності, здібності, характерологічні риси, звички особистості. Розрізняють С. мислення і поведінки окремого індивіда (індивідуальний стиль), а також С. поведінки групи, колективу.

СТИЛЬ МИСЛЕННЯ – конкретизація методу теоретичного пізнання у специфічних формах дослідження, розуміння та інтерпретації дійсності; суб'єктивно зумовлена особливість пізнавальної діяльності. С. м. визначається мірою розвиненості категоріального ладу мислення, використанням певних зразків описання й пояснення наукових фактів, панівними парадигмами, що в сукупності зумовлюють нормативну систему бачення проблемних ситуацій, визначають установки методологічної свідомості.

СТИЛЬ ПЕДАГОГІЧНИЙ – характерні риси педагогічної майстерності, які традиційно складаються в досвіді учителів. С. п. є своєрідним почерком", певною манерою педагогічних дій і притаманний кожному вчителю. Розрізняють спільні та індивідуальні ознаки С. п. Спільні ознаки відображають основні риси педагогічної майстерності групи вчителів, індивідуальні –

характеризують особисту майстерність окремих педагогів і більше пов'язані з їхніми конкретними нахилами і здібностями. Визначальною рисою С. п. роботи сучасних педагогів є творче ставлення до навчання й виховання підростаючих поколінь, постійні пошуки нових ефективних методів і прийомів навчання та виховання на основі оволодіння теорією навчання й виховання, передовим педагогічним досвідом.

СТРАТИФІКАЦІЯ (лат. *stratum* – шар і *ficatio*, від *facio* – роблю) в освіті – поділ сфери освіти на страти (різні типи навчальних закладів) відповідно до освітніх потреб, можливостей і здібностей людини.

СТРУКТУРА ДІЯЛЬНОСТІ – сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів діяльності. Традиційно у С. д. виокремлюють мотиви, план діяльності, предмет діяльності, засоби, методи і форми діяльності, умови діяльності, продукт діяльності, критерії результативності та інші елементи.

СТРУКТУРА ОСВІТИ в Україні відповідно до Закону України "Про освіту" включає: дошкільну освіту, загальну середню освіту, позашкільну освіту, професійно-технічну освіту, вищу освіту, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру, самоосвіту.

СУБ'ЄКТИВНЕ – те, що властиве суб'єктові, визначається його діяльністю. 1). Психічна, духовна діяльність людини, за допомогою якої об'єктивна реальність відображується і перетворюється у свідомості людини. Будь-яка пізнавальна діяльність виступає як діяльність людини, суб'єкта і в цьому розумінні суб'єктивна. Вона суб'єктивна і за формою свого існування, оскільки наслідком її є ідеальне – образ зовнішнього світу. 2). Неадекватне, невідповідне об'єктові пізнання. 3). Знання й переживання суб'єктом самого себе. 4). Індивідуальність пізнання різних людей.

СУГЕСТИВНА (лат. *suggestio*, від *suggero* – навчаю, навіую) **ТЕХНОЛОГІЯ** – навчання на основі емоційного навіювання в стані неспання, що спричиняє надзапам'ятовування. Передбачає комплексне використання всіх вербальних і невербальних, зовнішніх і внутрішніх засобів сугестії (навіювання).

СУДЖЕННЯ – в широкому розумінні будь-яке висловлювання, думка про певний предмет чи явище. С. – основна форма мислення, в якій утверджується або заперечується наявність у предметах і явищах тих чи інших ознак, властивостей, зв'язків або відношень між ними.

ТАКСОНОМІЧНИЙ ПІДХІД ДО ЦІЛЕЙ НАВЧАННЯ – спосіб класифікації цілей навчання, згідно з яким цілі формулюють на кількох рівнях, причому кожний наступний пов'язаний з послідовною деталізацією і конкретизацією цілей попереднього рівня.

ТАКСОНОМІЯ (грец. *taxis* – розміщений по порядку і *nomos* – закон) – побудова чіткої системи цілей, всередині якої виокремленні їх категорії та послідовні рівні (ієрархія).

ТАКТ ПЕДАГОГІЧНИЙ, (від лат. *tactus* – дотик, відчуття, почуття) – почуття міри в застосуванні засобів педагогічного впливу на дітей. Проявляється в умінні вчителя поводитися належним чином, просто й переконливо розмовляти з вихованцями, поважати їхню гідність, ставити розумні й педагогічно обґрунтовані вимоги. Основою Т. п. є глибоке знання психології дітей, індивідуальний підхід у навчанні й вихованні. Прояв Т. п. – важлива умова формування авторитету вчителя, одне з джерел сили й ефективності його впливу на дітей.

ТАЛАНТ (грец. *talanton*, букв. – терези) – якісно вищий рівень здібностей особистості. Передумовою розвитку Т. є задатки людини, які можуть перетворюватися на реальність при наявності сприятливих соціальних факторів. Т. – це поєднання різного ступеня генетичної та мовленої обдарованості з працею. Формування Т. починається спершу як психологічне визначення природних задатків, схильностей дитини до певного виду діяльності, пізніше – як закріплення здібностей і, нарешті, – як високий вияв творчості у зрілому віці. Талановитість щодо окремих видів творчості (музики, малювання, співів, конструювання) може виявлятися в ранньому віці. Т. є обов'язковою підструктурою геніальності.

ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГА – процес здійснення творчих задумів педагога для досягнення цілей у вирішенні особистісно-значущих педагогічних проблем.

ТВОРЧЕ СПІВРОБІТНИЦТВО – принцип особистісно-орієнтованої педагогіки; процес взаємодії людей між собою для досягнення спільної мети.

ТВОРЧІСТЬ – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення. Розвиток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою культурного прогресу суспільства й виховання людини. Тому на всіх щаблях школи (початкової, середньої, вищої) слід звертати особливу увагу на формування в учнів різноманітних, глибоких і міцних систем знань, на максимальну стимуляцію самостійної діяльності учнів, на розвиток стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання творчих завдань.

ТВОРЧІСТЬ ПЕДАГОГІЧНА – оригінальний і високоефективний підхід учителя до навчально-виховних завдань, збагачення теорії і практики виховання й навчання. Досягнення творчого результату забезпечується систематичними цілеспрямованими спостереженнями, застосуванням педагогічного експерименту, критичним використанням передового педагогічного досвіду. Т. п. стосується різних сторін діяльності вчителя – проведення навчальних занять, роботи над організацією колективу учнів відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей, проектування особистості учня, вироблення стратегії і тактики педагогічної діяльності з метою оптимального виконання завдань всебічного розвитку особистості.

ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ – технології передавання й одержання інформації за допомогою глобальних комп'ютерних мереж.

ТЕОРІЯ (грец. *theoria* – розгляд, міркування, вчення) – у широкому розумінні – особлива сфера людської діяльності та її результатів, яка включає в себе сукупність ідей, поглядів, концепцій, вчень, уявлень про об'єктивну дійсність, протистоїть практиці як предметно-чуттєвій діяльності і водночас перебуває з нею в органічній єдності. Т. виростає з практики, узагальнює її та обґрунтовується нею, а практика осмислюється, організовується і спрямовується Т. У вузькому розумінні – форма вірогідних наукових знань, що дає цілісне уявлення про закономірності і суттєві характеристики об'єктів. Від інших форм наукового відображення (абстракції, гіпотези тощо) Т. відрізняються насамперед будовою і пізнавальними функціями. Т. є узагальненням об'єктивних фактів, способом опису та пояснення закономірностей реальної дійсності, засобом наукового передбачення. Серцевину Т. складають закони, які входять до неї. Формування й розвиток Т. здійснюються у сфері науки, а оволодіння нею – у процесі навчання. Завдання навчання – не лише дати систему знань, але й сформувати здатність до теоретичного мислення, основу якого становить доказовість. У процесі оволодіння науковими теоріями повинна вироблятися звичка не приймати нічого на віру, вміння доводити істинність чи хибність певного теоретичного положення, спростовувати хибні твердження, шукати причини, закономірності явищ, розкривати їхню суть.

ТЕРМІН (від лат. *terminus* – межа, кордон) – слово або словосполучення, яке точно і однозначно визначає чітко окреслене спеціальне поняття будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо і його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери.

ТЕРМІНОЛОГІЯ – сукупність термінів, тобто слів або словосполучень, що висловлюють специфічні поняття з певної галузі науки, техніки чи мистецтва, а також сукупність усіх термінів, наявних у тій чи іншій мові. Від звичайних слів терміни відрізняються точністю семантичних меж.

ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ – неухильне дотримання змісту і послідовності етапів впровадження нововведень.

ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА – опис процесу як покрокової, поетапної послідовності дій із зазначенням засобів, що використовуються.

ТЕХНОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА – динамічна система педагогічних цінностей, технологічних умінь і творчої індивідуальності педагога. Компонентами Т. к. п. є різні рівні педагогічної практики.

ТЕХНОЛОГІЧНА СХЕМА – умовне зображення технології процесу, поділ його на окремі функціональні елементи і позначення логічних зв'язків між ними.

ТЕХНОЛОГІЧНЕ НАВЧАННЯ – тип освітніх теорій і систем, орієнтованих на формування вузькопредметних функціональних умінь і навичок у кожного учня, необхідних для успішної діяльності (функціональна грамотність).

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПРОЦЕС – система технологічних одиниць, зорієнтованих на конкретний педагогічний результат.

ТЕХНОЛОГІЯ – сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій, таких як: навчання – послідовність операцій, алгоритм взаємодій учителя та учня, спрямованих на досягнення діагностично поставленої мети навчання; педагогіка – система оптимальних заходів і способів їх реалізації з метою отримання запланованих результатів.

ТЕХНОЛОГІЯ КОЛЕКТИВНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – інноваційний засіб освіти, за допомогою якого педагоги досягають творчості; неперервний процес управління розвитком потреб, здібностей, засвоєнням педагогом досвіду людських стосунків і практичної творчості, в ході якого формуються спрямованість на самодослідження, вміння самодіагностики психічного стану і прогнозування можливих варіантів своєї професійної поведінки і спілкування з іншими людьми.

ТЕХНОЛОГІЯ РІВНЕВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ (автори – М. Гузик, В. Фіров, Г. Парамонов та ін.) – сукупність організаційних рішень, засобів і методів диференційованого навчання, що охоплює певну частину навчального процесу (з лат. *differentia* – розділення, розкладання цілого на частини, форми). За характером індивідуально-психологічних особливостей дітей диференціацію поділяють: за віковим складом: класи, вікові паралелі, різновікові групи; за статтю: чоловічі, жіночі, змішані групи; за інтересами: гуманітарні, природничі, фізико-математичні, хіміко-біологічні групи, класи, відділення, школи; за рівнем інтелекту; за рівнем здоров'я тощо.

ТЕХНОЛОГІЯ РІЗНОРІВНЕВОГО НАВЧАННЯ (автори – Дж. Керролл, Б. Блум, З. Калмикова) полягає в тому, що різноманітність контингенту учнів за рівнем навченості зводиться, перш за все, до часу, необхідного учневі для засвоєння навчального матеріалу. Рівнева диференціація здійснюється шляхом поділу учнів на рухливі, діяльні та відносно гомогенні за складом групи для засвоєння програмового матеріалу в різних сферах навчання на таких рівнях: мінімальному (державний стандарт), базовому, варіативному (творчому).

ТИП ДІЯЛЬНОСТІ – характеристика професійної діяльності залежно від способів і форм її здійснення. Визначається станом взаємодії фахівця з об'єктом діяльності – системою, що характеризується однаковою узагальненою метою (продуктом) діяльності.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (від лат. *tolerantia* – терплячий) – терпимість до чужих думок і вірувань.

ТРАДИЦІЯ (від лат. *traditio* – передання) – елементи соціальної й культурної спадщини, які передаються наступним поколінням і зберігаються протягом тривалого часу в суспільстві в цілому чи в окремих соціальних групах. Т. проявляється у вигляді усталених, стереотипних норм поведінки, звичаїв, обрядів, свят, морально-етичних елементів тощо. Важливе значення у вихованні дітей мають родинні та шкільні традиції.

УЗАГАЛЬНЕННЯ – логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей явищ дійсності. Види У. відповідають видам мислення. Найбільш вивчені У. у формі значень слів. У. виступають також як засіб розумової діяльності. Найпростіші У. полягають в об'єднанні, групуванні об'єктів на основі окремої, випадкової ознаки (синкретичні об'єднання). Більш складним є комплексне У., при якому група об'єктів з різними основами об'єднується в єдине ціле. Найскладніше таке У., при якому чітко диференціюються видові й родові ознаки, об'єкт включається до певної системи понять. У. здійснюється шляхом абстрагування від специфічних і виявлення загальних ознак (властивостей, відношень тощо), притаманних предметам розглядуваної галузі. У. застосовуються при утворенні понять, суджень, теорій.

УМІННЯ – здатність належно виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок. У. передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань; без останніх немає У. Утворення У. є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, в ході якого створюються й закріплюються асоціації між завданням, необхідними для його виконання знаннями та застосуванням знань на практиці. Формування У. проходить кілька стадій. Спочатку – ознайомлення з У., усвідомлення його смислу. Потім початкове оволодіння ним. Нарешті, самостійне й дедалі точніше виконання практичних завдань. Вивчення кожного навчального предмета, виконання вправ і самостійних робіт виробляє в учнів У. застосовувати знання. У. поділяються за видами:

Предметно-практичні – У. виконувати дії щодо переміщення об'єктів у просторі, зміни їх форми тощо. Головну роль у регулюванні предметно-практичних дій виконують перцептивні образи, що відображають просторові, фізичні та інші властивості предметів і забезпечують керування робочими рухами відповідно до властивостей об'єкта та завдань діяльності.

Предметно-розумові – У. щодо виконання операцій з розумовими образами предметів. Ці дії вимагають наявності розвиненої системи уявлень і здатність до розумових дій (наприклад, аналіз, класифікація, узагальнення, порівняння тощо).

Знаково-практичні – У. щодо виконання операцій зі знаками та знаковими системами. Прикладами цих дій є письмо, прокладання курсу по карті, одержання інформації від пристроїв тощо.

Знаково-розумові – У. щодо розумового виконання операцій зі знаками та знаковими системами. Наприклад, дії, що є необхідні для виконання логічних та розрахункових операцій. Ці дії дозволяють вирішувати широке коло задач в узагальненому вигляді.

УМОВИВІД – одна з основних форм теоретичного мислення (поряд з поняттям і судженням), спосіб логічного зв'язку висловлювань. У. є необхідним засобом пізнання, коли для встановлення істини треба дістати висновок, здійснити доведення, систематизувати наявні знання, перевірити гіпотетичні положення тощо. Розрізняють кілька видів У.: індуктивні і дедуктивні, категоричний та умовний силогізм, умовиводи за аналогією, гіпотетичні тощо. Здатність об'єднувати судження й будувати У. зароджується в дітей уже в дошкільному віці в ході гри, спілкування з предметами, які взаємопов'язані, опосередковані. У шкільні і студентські роки під впливом навчання й виховання здатність У. вдосконалюється і може досягти високого рівня розвитку. Вміння робити У. є ознакою високого розвитку абстрактно-логічного мислення людини.

УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМИ ІННОВАЦІЯМИ – вид соціального управління, що підтримує цілеспрямованість і організованість інноваційних процесів у системі освіти.

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ – цілеспрямований, комплексний, скоординований вплив як на даний процес у цілому, так і на його основні елементи з метою досягнення найбільшої відповідності параметрів його функціонування та результатів певним вимогам, нормам і стандартам.

УСТАНОВКА В ПСИХОЛОГІЇ – зумовлений минулим досвідом стан готовності, схильність індивіда до певної активності або дії в певній ситуації. Явище У. відкрили німецькі психологи С. Ексер, потім – Л. Ланге (1888). Загальнопсихологічну теорію установки створив грузинський психолог Д. М. Узнадзе й розробила грузинська психологічна школа. У. виступає опосередкованою ланкою у взаємозв'язках потреб індивіда й середовища.

УЧІННЯ – свідомо цілеспрямована діяльність учня із засвоєння змісту освіти: знань, умінь, навичок, творчого та емоційно-ціннісного досвіду людства для його трансформації у власний досвід.

ФАКТОРИ (лат. factor – той, хто робить, від facio – роблю) **РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НОВОГО** – соціальні умови широкого плану (ставлення суспільства до педагогічних ідей, державна політика в сфері освіти взагалі і стосовно конкретних нововведень зокрема); окремі соціальні умови (діяльність конкретних державних і суспільних інститутів – засобів масової інформації, навчальних закладів, органів освіти, самодіяльних педагогічних об'єднань); особистісні фактори (особистісні особливості авторів і пропагандистів педагогічних інновацій, зокрема їх авторитет для творчих педагогів, усього педагогічного товариства, діячів освіти).

ФАКУЛЬТАТИВ – надпрограмний необов'язковий навчальний курс або цикл, що організовується для поглиблення та розширення знань з окремих предметів, тем чи питань за бажанням та інтересами учнів.

ФАХІВЕЦЬ – людина, що володіє спеціальними знаннями й навичками в будь-якій галузі, що має спеціальність; людина, що добре знає будь що, майстер своєї справи.

ФАХОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – ерудиція вчителя у відповідній галузі науки; знання програмового матеріалу; наявність необхідних умінь з предмета.

ФОРМИ НАВЧАННЯ У ВИЩИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ. Навчання у вищих закладах освіти здійснюється за такими формами: денна (стаціонарна); вечірня; заочна (дистанційна); екстернат.

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ. Основними формами організації навчального процесу у вищих закладах освіти є: навчальні заняття, виконання індивідуальних завдань, самостійна робота студентів, практична підготовка і контрольні заходи.

ФРУСТРАЦІЯ (лат. frustratio – обман, марні сподівання) – психічний стан, викликаний об'єктивно неподоланими (або такими, що так сприймаються суб'єктом) труднощами у розв'язанні значущих для людини завдань.

ФУРКАЦІЯ (від лат. furcatus – поділений) – побудова навчальних планів старших класів середньої школи, що передбачає для спеціалізації учнів певні цикли, розділи, ухили, в яких надається перевага профільній групі навчальних предметів.

ХАРАКТЕР (від грец. character – відбиток, ознака, риса, особливість) – сукупність відносно сталих індивідуальних психічних рис людини, що виявляються в її поведінці й діяльності, ставленні до суспільства, колективу, самої себе. В Х. фіксується цілісність духовного життя людини, один з головних показників її індивідуальності. Закономірності виявлення й формування Х. вивчає характерологія. Пізнання Х. індивіда дає можливість із значною часткою ймовірності передбачити його поведінку й тим самим коригувати очікувані дії і вчинки. Х. зумовлений соціальним буттям особистості, засвоєним соціальним досвідом, що породжує типові риси Х., які визначаються типовими обставинами життєвого шляху людей у конкретно-історичних умовах. В єдності з соціально-типовим у Х. виступає його індивідуальна своєрідність, породжувана різноманітними неповторними ситуаціями, в яких відбуваються соціалізація суб'єкта, його виховання і разом з тим залежний від природних передумов розвиток індивідуальності. Для формування Х. вирішальне значення має соціальне виховання, залучення особистості до колективів.

ХАРИЗМА (від грец. charisma – милість, благодать, божий дар, подарунок) – приписування особистості властивостей, які викликають поклоніння перед нею і беззастережну віру в її можливості. Х. найчастіше виникає в екстремальних історичних обставинах.

Харизматичному лідерові приписуються всі успіхи його прихильників, навіть явні невдачі перетворюються в його прославлення.

ЦИТАТА – порівняно короткий уривок з літературного, наукового чи будь-якого іншого опублікованого твору, який використовується, з обов'язковим посиланням на його автора і джерела цитування, іншою особою у своєму творі з метою зробити зрозумілішими свої твердження або для посилання на погляди іншого автора в автентичному формулюванні.

ЦІЛЕФОРМУВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – системи оточуючого середовища, що визначають вимоги до властивостей кінцевого продукту системи освіти, якісних і кількісних показників її функціонування і розвитку, задають обмеження діяльності системи освіти.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей. Ц. о. формуються в процесі соціального розвитку індивіда, його участі в трудовому житті. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною її Ц. о.

Я-КОНЦЕПЦІЯ – відносно стійка, в більшій чи меншій мірі усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, яка переживається ним як неповторна, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе. "Я-к." – цілісний, хоча й не позбавлений внутрішніх протиріч, образ власного Я, що виступає як установка по відношенню до самого себе і який включає компоненти: когнітивний – образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості тощо (самосвідомості); емоційний – самоповага, самоприниження тощо; оціночно-вольовий – прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу тощо.

ЯКІСТЬ ВИКЛАДАННЯ характеризується ефективним використанням таких педагогічних засобів виховання, навчання і розвитку, що є адекватними індивідуальним особливостям учнів і дозволяють досягти поставлених освітніх цілей.

ЯКІСТЬ ОСВІТИ – рівень знань і вмінь, розумового, морального і фізичного розвитку тих, хто навчається, на певному етапі відповідно до поставлених цілей; рівень забезпечення навчальної діяльності і надання освітніх послуг учасникам освітнього процесу навчально-виховним закладом.

ЯКІСТЬ ОСВІТИ УЧНЯ – рівень засвоєння змісту освіти (знань, засобів діяльності, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісних відношень), фізичного, психологічного, морального і громадянського розвитку учня, якого він досягає на різноманітних етапах освітнього процесу відповідно до індивідуальних можливостей, прагнень і цілей виховання та навчання.

ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ (випускника вищого навчального закладу) – цілісна сукупність елементів внутрішньої структури особистості, що визначає зміст соціально значущих і професійно важливих властивостей особи, яка закінчує вищий навчальний заклад.

ЛІТЕРАТУРА

Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: Монографія – К.: Атіка, 2009. – 684 с.

Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: Навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. – К.: ВВП «КОМПАС», 1997. – 64с.

Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.

Державний класифікатор України ДК 009-96.

Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.

Закон України "Про вищу освіту" від 17 січня 2002 року.

Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров – М.: ИКЦ «МарТ», 2005. – 448 с.

Педагогічний глосарій / упоряд. В. В. Волканова. – К.: Шк. світ, 2011. – 128 с. – (Бібліотека "Шкільного світу").

Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 3. – Ст. 108.